

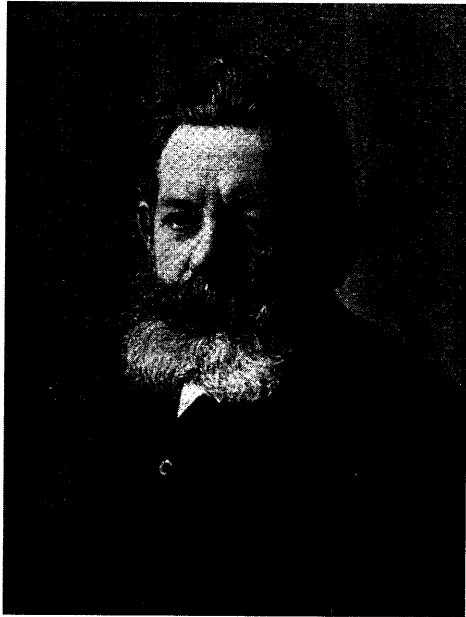
RAAMATUKOGUHOIDJA WOLFGANG SCHLÜTER EHK RAAMATUKOGUST SADA AASTAT TAGASI

Ruth Michelson

Tartu Ülikooli Raamatukogu peaaegu 200-aastasest ajaloost langeb enam kui pool Tsaari-Venemaa võimuaega, mis siinse ühiskonna elus avaldus nii kohalikku eripära tolerantselt soosiva kui ka aktiivselt šovinistliku Baltikumi-poliitika kaudu. Sellesse ajajärku mahub raamatukogu rajamise, arenenud teadusraamatukogu kujunemise ja tema säilitamise eest võitlemise lugu, milles on elutõise eneseteostuse kaudu end jäädvustanud peamiselt kolm meest — Karl Morgenstern (1770–1852),¹ Emil Anders (1806–1887)² ja Wolfgang Schlüter (1848–1919).

Wolfgang Heinrich Julius Schlüter sündis 9. augustil 1848. a. Saksamaal, sellal vaid 28 000 elanikuga väikelinnas Hannoveris.³ Raamatutrükkalitest perekonna ettevõtet, mille ajalugu ulatus sajandite taha, asus jätkama vanem poeg, seevastu noorem, Wolfgang, seadis endale eesmärgiks teadustöö. Filoloogilised huvid said alguse ilmselt juba kodulinna klassikalisest lütseumist, kus pearõhk oli suunatud kreeka keelele ja kirjandusele. Õpinguaastad Heidelbergi ülikoolis olid pühendatud saksa ja sanskriti keelele, aastad Göttingeni ülikoolis lisasid veel slaavi keeled. Kolmas ülikool, kus Schlüter õppis, oli Tartu ülikool, kus teda veetlesid germanistika ja võrdlev keeleteadus, mida siin arendas temast paarikümne aasta võrra vanem tädipoeg — silmapaistev isiksus ja teenekas professor Leo Meyer (1830–1910).

Esmakordselt saabus Schlüter Tartusse, kodulinnaga võrreldes enam-vähem sama suurde provintsikeskusesse 1869. a. Õpingud siin katkesid aga juba aasta hiljem vabathatlikuna

W. Schlüter

¹ Teadusliku Raamatukogu töid : [K. Morgenstern 200]. Tartu, 1970. Kd. 3. (TRÜ Toimetised ; 262).
² Noodla, K. Emil Anders. Ettekanne TRÜ TR 3. ajaloopäeval 15.05.1985. — TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1317^a, l. 6–18.
³ Eluloolised andmed siin ja edaspidi — vt. Frensdorff, F. Zur Erinnerung an Wolfgang Schlüter. Lübeck, 1920.

Saksa-Prantsuse sõjast osavõtu tõttu, kust saadud kopsukahjustus põhjustas paraku aeg-ajalt ägenevaid kannatusi elu lõpuni.

Tartu loengukursuste järel naasis Schlüter Göttingeni ülikooli, mille lõpetas 1873. a. saksa ja klassikaliste keelte ülemõpetaja kutsega. Seal kaitses ta aasta hiljem dissertatsiooni,⁴ omandades filosoofiamagistri kraadi.

Schlüteri esimeseks töökatseks oli teenistus gümnaasiumiõpetajana, mis kujutas endast küll eksamieelset prooviaastat. Järgnevad 3,5 aastat (1874–1877) möödusid aga Heidelbergi ülikooli raamatukogus, algul koosseisuvälisena, hiljem kustosena.

Uuesti saabus Schlüter Tartusse 1877. a. sügisel 29-aastase noormehena. Võimalik, et selle sammu astumisel olid määravaks lugupidamine, ühised huvid ja sõprus Leo Meyeri vastu, kuid vähem olulised polnud arvatavasti ka kujunevad perekondlikud sidemed. 1878. a. abiellus ta Peterburi ülikooli endise õppejõu ja nimeka ajakirjaniku Friedrich Meyer von Waldecki tütreaga, kelle õed juba elasid Tartus professorite Richard Hausmanni ja Karl Dehio abikaasadena.⁵

Esimestel Tartu-aastatel töötas Schlüter saksa keele õpetajana Kollmanni (Schröderi) klassikalises eragümnaasiumis, kubermangu gümnaasiumis, samuti linna tütarlastekoolis, kuid tervise halvenedes taandus neist järk-järgult, kuni lõpetas selle tegevuse 1885. a.

Tee ülikooli raamatukogusse

oli Schlüter leidnud juba varem, õpetajaameti kõrval 1882. a. juunist alates, eritasulisena, tegelikult vakantse koha arvel,⁶ kuhu ta soovis koosseisuliseks kandideerida.⁷ Küllap oli Schlüteri suunanud raamatukogusse just toonane direktor prof. R. Hausmann, sest vajati oskuslikku abi kauaaegse töötaja Johann Lossiuse surma järel 1882. a. veebruaris. Raamatukogu nõukogus arutati Schlüteri kandidatuuri märtsikuus, ülikooli nõukogule esitati see aprillis, kuid õpperingkonna kuraatori kinnitus töökohale saadi alles järgmise aasta 31. jaanuarist alates pärast väga olulise eeltingimuse täitmist, s.o. päevast, millal Schlüter oli andnud lojaalsustõotuse (*eidliches Gelübde*) ja saanud Vene riigi alamaks.⁸

Niisiis algas Wolfgang Schlüteri nii kaasaegsete kui ka järglaste poolt kõrgelt hinnatud töö raamatukogus ametiredeli alumiselt pulgalt, s.o. raamatukoguhoidja teise abi (ja kaks neid oligi) positsioonilt. Tööülesanded olid määratud raamatukogu põhikirjaga: raamatute laenutamine ja tagastatud raamatute vastuvõtmine,⁹ mis neil aegadel sisaldas üpris mitmekesist kirjatööd, nagu tellimissedelite registreerimine ja sorteerimine koos arvestusega lugejate kohta, lugejate registri pidamine, laenutustähtaegade kontroll, ilmselt ka trahvirahade nõudmine, mis ei tarvitsenudki alati sujuda rahumeelselt.¹⁰ Tööpinge näikse tollal olnud küllalt suur (tellimuste hulk päevas üle 150, laenutuste arv aastas 45 000–50 000) ja

⁴ Schlüter, W. Die mit dem Suffixe *ja* gebildeten deutschen Nomina. T. 1. Inaugural-Diss. zur Erlangung d. philos. Doktorw. a. d. Univ. Göttingen, 1874. — Aasta hiljem ilmus täiendatud monograafia: Die mit dem Suffixe *ja* gebildeten deutschen Nomina. Göttingen, 1875.

⁵ Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960. Köln ; Wien, 1970.

⁶ EAA, f. 4, nim. 5, s. 638, l. 103.

⁷ EAA, f. 4, nim. 3, s. 1874, l. 1.

⁸ EAA, f. 402, nim. 3, s. 1873, l. 26–27, 30.

⁹ Reglement für Bibliotheksverwaltung bei der Dorpater Universität. Dorpat, [1865]. S. 7.

¹⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 833, l. 41.

juba mõnda aega varem, jätkuvalt ka hiljem, on vajatud selle tööloigu toetuseks eritasulist abijõudu, ehkki raamatute väljaotsimine ja tagasiasetamine oli teenijate ülesandeks.¹¹ Nii teenindamiseks kui ka sisetöödeks oli raamatukogu tollal ja vähemalt Esimese maailmasõjani avatud päevas ainult 4 tundi (suvekuudel koguni 2 tundi), sest puudus ohutu kunstlik valgustus. Schlüteri esimestest sammudest raamatukogus annavad tunnistust korrektselt ja süsteempäraselt vormistatud lugejate ja laenutuste registreerimise raamatud — nii tagasihoidlik panus, arvestades tegija teadmisi ja oskusi.¹²

1885. a. talv kujunes Schlüterile raskeks: ägenes kopsuhaigus, mistõttu ta kevadel loobuski õpetajaametist. Arstide soovitus veeta eelolev talv soojemas kliimas viis ta aga raamatukogust eemale 1886. a. juunikuuni, kokku ligi pooleteiseks aastaks.¹³

Vahepeal oli raamatukogust pensionile siirdunud raamatukoguhoidja esimene abi Aleksander Specht. Schlüterile tähendas see tavakohast ametikõrgendust, sest siin kujunenud töökohtade täitmise praktika rajanes (ja mitte just alusetult) hierarhilise edutamise printsiibil, seisnegu see siis kasvõi pelgalt ametiülesannete ümberjaotamises. Astmeline teenistuskäik praktiliste oskuste järkjärgulise omandamisega seletab omakorda akadeemilise hariduse eeldamist sinise raamatukogu keskastme personalilt ja koosseisuväliselt abitööjõult (*volontaire*), kellelt töö tulemuslikkuse nimel oodati võimalikult pidevat teenistust. Tartule mitmeski mõttes eeskujuks olnud Saksamaa ülikoolide raamatukogudes oli abitööjõudu rakendatud lühiajaliselt, see võis, aga ei tarvitsenud olla tunduvalt väiksema teadmiste pagasiga, moodustades mõnikord “kirju seltskonna näljastest privaadotsentidest ja janustest tudengitest”.¹⁴

Välismaalt naastes saidki Schlüteri uueks töövaldkonnaks raamatukogu kataloogid, eeskätt uudiskirjanduse jooksev kataloogimine. Seega pidi ta täiendama 1) 17-kõitelist kohakataloogi, 2) kahte tähestikulist raamatute sedelkataloogi, 3) süstemaatilist kaartkataloogi, 4) dissertatsioonide sedelkataloogi, 5) akadeemiliste ja koolikirjade sedelkataloogi — igaüks neist isekujuline ja eriomaste nõudmistega.

Ei ole palju pidepunkte seletamaks Schlüteri elutöö valikut just raamatukogunduse vallas. Õpetajatöö asendamine rahulikuma ja lühema tööajaga ameti vastu on küll mõisteta, kuid ei pakkunud aineliselt palju siis alles 2- (hiljem 4-)lapselise perekonna toitjale.¹⁵ Võimalik on siinkohal nii asjaosalise kui ka direktori perspektiivitundeline arvestus, sest raamatukogu toonane üliväike kollektiiv oli hakanud kiiresti vananema. Päris kindlasti täitis oma osa sügav huvi ja armastus raamatute ning vanade käsikirjade vastu, mida kinnitab Schlüteri hilisem tegevus uurijana. Raamatukogu nõukogu esitises ülikooli nõukogule on teda soovitatud kui erakordselt sobivat kandidaati, kes “... põhjaliku teadusliku hariduse tõttu ... mitmeaastase tegevuse tulemusel Saksamaa ühes paremas raamatukogus silmapaistvaid teadmisi ja kogemusi on omandanud ...”¹⁶

Huvidetele vastavat ja teadmistekohast kataloogitööd jagus Schlüterile aga küllap just nii kauaks, et saada asjakohane ülevaade vajadustest ja süüvida klassifikatsiooniprobleemi-

¹¹ EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 98–101.

¹² TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 614–617.

¹³ EAA, f. 402, nim. 3, s. 1873, l. 165–170.

¹⁴ Wille, J. Aus alter und neuer Zeit der Heidelberger Bibliothek. Heidelberg, 1906. S. 21.

¹⁵ Vt. lk. 158.

¹⁶ EAA, f. 402, nim. 3, s. 1873, l. 22.

desse. 1887. a. detsembris kaotas raamatukogu ootamatult oma kauaaegse raamatukoguhoidja Hugo Kappi (suri 62 aasta vanuselt). Raamatukogu nõukogu esitas üksmeelselt tema järglaseks Schlüteri, ülikooli nõukogu toetas samuti (hääletega 37 : 2)¹⁷ ja kuraatori kinnituskki saabus pikema viivitusega, määrates uue ameti alguseks 15. veebruari 1888.¹⁸ Nüüd siis oli Schlüter lõplikult rakendatud koorma ette, mis nõudis pühendumist, kannatlikkust, järjekindlust, mille tulemus alati ehk polegi üheselt mõõdetav ega säravalt silmapaistev. Vastutus oli aga täiel määral olemas.

Schlüteri asumist **raamatukoguhoidja** tööpostile võiks lugeda siinmail peaaegu et uue etapi alguseks, mida iseloomustab selle ameti kandja järjest suurenev iseseisvus ja ehk märkamatu suundumine kutselise raamatukoguhoidja ajastu poole. (Tõsi küll, 19. sajandi I poolel oli Tartu ülikooli raamatukogus ametiülesannete poolest lähedasena töötanud raamatukoguhoidja Emil Anders.¹⁹)

Raamatukoguhoidja sellal, ei mujal ega ka Tartus, polnud ainuisikuline otsustaja raamatukogu tegevuse üle. 1865. a. põhikiri nägi Tartuski ette kollegiaalse juhtkonna (*Direction*), mille moodustas ülikooli nõukogu poolt kolmeks aastaks valitud professorist direktor ja tema abistamiseks loodud (*ihm zur Seite... steht*) iga teaduskonna ühest professorist koosnev raamatukogu nõukogu (*Bibliothek-Commission*).²⁰ Raamatukoguhoidja ülesandeks oli asutuse tegevuse vahetu korraldamine, direktoril lasus pigem kontrolliv funktsioon nii töökorralduslikes, veelgi enam finants- ja muudes majandusküsimustes. Kõik otsused ja aruanded arutati läbi ja kinnitati raamatukogu nõukogus, kuhu vajadusel (tegelikult alati) kutsuti ka raamatukoguhoidja.²¹

Saksamaa ülikoolide raamatukogude ajaloos, aga Saksamaa ülikoolid olidki Tartule nii kogemustest õppimise paigaks kui ka professorite taimelavaks peaaegu sajandi vältel, on nii nõukogude kui ka professorist direktorite rolli aegade jooksul hinnatud vastandlikult. Tegelikuses sõltus koostöö tulemuslikkus nende rakendamise viisist, võimupiiridest ja eelkõige isikuomadustest. Enim eriarvamusi on põhjustanud teadlasest/professorist direktori roll, kellel kõrvalametina peetavaks raamatukogutööks oli vähe aega, oskusi ja tähelepanu, kuigi nendegi hulgast on esile kerkinud vägagi silmapaistvaid raamatukogunduse arendajaid. Esmajoones oli ta siiski professor ja 19. sajandi algul nõuti näiteks direktorilt/pearaamatukoguhoidjalt (*Oberbibliothekar*) tingimata, ja raamatukoguhoidjalt ning kustoselt niipalju kui võimalik, paralleelselt ka õppejõu ametit ülikoolis.²² Need kohad olid väga otsitud, sest raamatukogu tunnustati ülikooli tähtsaima institutsioonina. Professorist direktori/pearaamatukoguhoidja kõrval on 19. sajandi II poolel järjest tähtsustunud põhitöökohaga raamatukoguhoidja esmajoones tema tegevusvaldkonna tehnilis-metoodilise külje kiireneva arengu tõttu (kataloogide vormiline ja sisuline teostus, eri teadusharude süstemaatika rakendamine oma spetsiifilises valdkonnas, trükiste raamatukoguliku kirjeldamise reeglistik jne.). Ajapikku tõstatas see nõudmise kutselise raamatukoguhoidja järele,

¹⁷ EAA, f. 402, nim. 3, s. 1873, l. 75.

¹⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 843, l. 432.

¹⁹ Noodla, K. Emil Anders...

²⁰ Reglement ... S. 1.

²¹ *Idem*. S. 5–6.

²² Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Leipzig, 1940. Bd. 3 : Geschichte der Bibliotheken. S. 691.

milleta raamatukogu näis “tüüri ja kompassita laevana”,²³ kuid raamatukogutöötajate organiseeritud ja plaanipärase koolituseni kulus veel aega.²⁴ Seniks omandati teoreetilisi teadmisi silmapaistvate praktikute mitte just rikkalike, paraku vastuoluliste trükiste najal, hoopis enam aga raamatukogude praktilises töös edukate juhtide käe all.²⁵ Schlüteri teadmiste pagas pärines eelkõige teenistusest Heidelbergi ülikooli raamatukogu direktori prof. K. Zangemeisteri juures, kes on tuntuks saanud suurte vanade kogude korrastajana (raamatukogu algaastad on tagasiulatuvad 14. sajandisse, taassünd 17. sajandisse), eriti aga kataloogide valdkonnas. Schlüteri töö Heidelbergis oli küll lühiajaline, kuid tema peaaegu iga-aastased puhkuseresid Saksamaale jätkasid hiljemgi tihedaid kontakte.

Tartu ülikooli raamatukogus oli juba enne Schlüteri ametiaja algust valitud dierktoriks (1880) ajaloo professor Richard Hausmann, 19. sajandi II poolel vast ehk teenekaim raamatukoguga seotud professoritest. Tema peamisteks saavutusteks on olnud näit. perioodika-väljaannete eelarvesummade ratsionaalne kasutamine,²⁶ ajaloo allikapublikatsioonide (ka *Baltica*) jooksev ja järelkomplekteerimine,²⁷ raamatukoguhuone laiendamise mõtte algatamine ja materiaalse baasi parandamise taotlus raamatukogu seisundi põhjaliku analüüsi kaudu 1882. a.²⁸ Raamatukogu arhiivimaterjalidest nähtubki, et sellal on direktori/raamatukogu nõukogu nimel tehtud taotluste, väljasaadetud kirjade jms. algmaterjalid koostatud Hausmanni käega, raamatukoguhoidjalt H. Kappilt enamasti vaid eelarvekulutuste kokkuvõtted raamatukogu nõukogule. Schlüteri ametisseastumisest peale on initsiatiiv tulenenud raamatukoguhoidjalt, mida näitavad säilinud töökavandid, kogu raamatukogu kirjaliku asjaajamise omakäelised kontseptid ja seda läbi aastate kuni lahkumiseni.²⁹ Paraku kestis Schlüteri ja Hausmanni viljakas koostöö viimase taandumisega tervise sunnil totaalse venestamisprotsessi künnisel (1890).

Põhikirja kohaselt oli Tartu ülikoolis raamatukoguhoidja ülesannete loetelu jahmatavalt pikk ja detailne, hõlmates kogu tegevuse organiseerimist majanduslikest pisimuredest alates kuni komplekteerimise ja raamatupidamise keerukate küsimusteni.³⁰ Iseseisev eelarve, ehkki reglementeeritud, ja sõltumatus sisetööde korraldamises tagasid raamatukogule suhtelise autonoomsuse, mille kasutamise edukus oli otseses seoses raamatukoguhoidja isikuomadustega.

Schlüteri lähimateks koosseisulisteks abilisteks esimestel ametiaastatel on olnud juristi- ja diplomaadiharidusega Benjamin Kordi³¹ (1860–1934, de la Gardie kirjade uurija ja publitseerija, hilisem Kiievi ülikooli raamatukogu juhataja), ajalookandidaat ja arhiivinduse

²³ Handbuch ... Bd. 3. S. 731–735, 737.

²⁴ Vorstius, J. Grundzüge der Bibliotheksgeschichte. Leipzig, 1936. S. 49.

²⁵ Handbuch ... Bd. 3. S. 736–737, 748–750.

²⁶ Parmas, R. Perioodiliste väljaannete komplekteerimine Tartu ülikooli raamatukogus XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul (kuni 1917. a.) // Teadusliku Raamatukogu töid. Tartu, 1968. Kd. 1. Lk. 15. (TRÜ Toimetised ; 224).

²⁷ Michelson, R. Raamatuost ja raamatuannetus Tartu ülikooli raamatukogus 1865–1917 // Tartu Ülikooli Raamatukogu töid. Tartu, 2000. Kd. 11. Lk. 141–143.

²⁸ EAA, f. 402, nim. 4, s. 782, l. 91–95.

²⁹ Vt. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146^a ja mujalgi.

³⁰ Reglement ... S. 6–7.

³¹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146^a, l. 354–355.

spetsialist Richard Hasselblatt³² (1863–1890), ökonomisti haridusega, kunstihuvidega Edgar Schultz³³ (1859–?, hiljem raamatukoguhoidja abi Peterburi kunstide akadeemias), geograaf-etnograaf Herbert Schultz³⁴ (1861–1911, hiljem ülikooli valitsuse sekretär), need kõik sellal alla 30 aasta vanuses, mis märgitseb omamoodi põlvkondade vahetust raamatukogus. 1894. a. alustas koosseisuvälisena ka Schlüteri järglane Aleksander Rastorgujev (1860–1922), kes, taotledes vene ajaloo magistri kraadi, vajas lühema päevapikkusega töökohta.³⁵

Astumine raamatukoguhoidja ametisse oli Schlüteril esmapilgul ootamatugi, arvestades eelkäija äkilist lahkumist (H. Kapp võinuks seaduse järgi töötada veel enam kui 10 aastat). Vastutusrikas ametipost nõudnuks pikematki teadlikku ettevalmistust, milleks küll 6-aastane, kuid pikemate vaheaegadega praktika ei tarvitsenud olla küllaldane. Ei ole aga kahtlust selles, et Schlüter asus tööülesandeid täitma ülima tõsiduse ja energiaga. Raamatukogu arhiivis on säilinud kogum tillukestest märkmelehtedest, millel nähtavasti lausa esimestel päevadel kirja pandud eelolevate ülesannete ja kavatsuste loetelu alates eelarve kasutamise ja komplekteerimise korraldusest, raamatufondi korrastamisest ja kataloogide/nimestike koostamisest/redigeerimisest, tööjaotusest, sisustuse uuendamisest kuni pisimate majandusküsimusteni (käterätid, küünlad jne.).³⁶

Saksamaa vanima, Heidelbergi ülikooli kogude (u. 150 000 arvestusüksust ilma brošüürideta) alles alustatud süstematiseerimise³⁷ juurest tulnuna leidis Schlüter Tartus eest enam kui 200 000-kõitelise põhimõttekindlalt rajatud ja läbitöötatud raamatukogu, mis esmapilgul vajas vaid **korrastamist**, otstarbekamat paigutamist, ja eelkõige, puhastamist kolmveerand sajandi tolmust. See oligi valdkond, millega ta asus esmajoones tegelema. Tema esimeses esitises ülikooli valitsusele (1888)³⁸ kirjeldatakse olukorda järgmiselt: “Raamatukogu asjaajamisruumide keskmises saalis on ülimal määral puudulik ventilatsioon. Õhk on seal väga kuiv, täis tolmu ja kuna puuduvad vajalikud võimalused saali tuulutamiseks, ei saa ka raamatuid korralikult puhastada. Nii kannatavad raamatud, külastajad, eriti aga raamatukogu töötajad, kes on iga päev tundide kaupa sunnitud viibima ebatervislikus õhus ...”. Vajalikuks peeti õhuakende ehitamist ja veevanne ahjudele vältimaks liigset kuivust, põrandate uuendamist ülemistes saalides, sest “praod põrandalaudade vahel on kohati nii laiad, et liikumisel tõuseb sealt tolm, mis paksu kihina ladestub raamatutele. Põranda seisund teeb võimatuks pesemise, kannatavad raamatud, suureneb tuleoht, kannatab töötajate tervis”. Taotleti akende ja põranda uuendamist, siseruume ühendavate treppide parandamist, uste kõrgendamist jne., et teostada “eriti energilist puhastust” kõikides ruumides, mis teadaolevalt oli ka esimeseks käesirutuseks raamatuhügieeni valdkonnas. Loetletud remonditöödeks eraldas ülikool vajaliku raha, raamatukogu ise suletigi 1888. a. kaheks suvekuuks, mille jooksul terve korrus koliti tühjaks ja pärast tagasi.³⁹

³² TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146^a, l. 439.

³³ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146^a, l. 441.

³⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 851, l. 23.

³⁵ EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 199.

³⁶ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 2–36.

³⁷ Wille, J. Aus alter ... S. 22.

³⁸ EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 126–127.

³⁹ EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 128.

Remonditööde ajal ja jätkuvalt hiljemgi ehitati raamatukogus vähegi võimalikele vabadele pindadele, nurkadesse, aknaorvadesse juurde uusi riiuleid, ehitati neid võimaluse korral kõrgemakski, sest ruumikitsikus oli takistuseks olnud juba mõnda aega. Need korrastustööd tingisid raamatute ulatuslikke ümberpaigutusi, mille käigus leiti nii mõnigi kadunuks peetud eksemplar või raamaturida (osalt võrreldi ka kohakataloogiga), üllatuslikult avastati seni teadmata osa de la Gardie kirjade kogust.⁴⁰

Jätkuvate korrastustööde käigus parandati ka säilitamise tehnilisi tingimusi: telliti erimõõtmelised riiulid atlastele ja dissertatsioonidele,⁴¹ kinnitati ülikooli peahoones asuvas professorite lugemistoas ajalehed keppide külge jms.⁴² Eksimuste vältimiseks trükiste kohaleasetamisel ja väljaotsimise hõlbustamiseks tähistati riiulid seal asuva kirjanduse paigutusindeksitega,⁴³ 1892. a. alustati raamatutele Heidelbergist tellitud erivärviliste ja erikujuliste etikettide kleepimist, mida jagus teha vähemalt sajandi lõpuni.⁴⁴

Ilmselt pärineb sellest ajast ka Schlüteri joonestatud/kirjeldatud raamatukogu fondide paiknemise plaan kõigil kolmel korrusel, mille järgi teeninduskorrusel asus nähtavasti suurem osa enimkasutatavat filoloogia- ja ajalookirjandust, seaduste kogud, mõistagi kataloogid, seejuures sedelkataloogid mõnevõrra isoleeritult nagu ka teatmeteosed, ja muidugi käsikirjad ja haruldused.⁴⁵ Jooniste järgi näib tookord olevat võidetud isegi pisut vaba riiulipinda juurdekasvuks, kuid kahetsusväärseks tagasilöögiks kujunes niigi hämarate ruumide paratamatu pimenemine, nii et päevavalguse nappides tuli raamatuid otsida laterna abil. Elektrivalgustuse sisseadmiseks eraldati raha alles 1917. a.⁴⁶

Toomkiriku varemetesse saalraamatukoguks ehitatud hoones ei olnud ette nähtud eraldi ruume ei raamatukogu töötajatele ega lugejatele. Ainsaks erandiks on olnud teeninduskorrusel ilmselt juba Morgensterni aegadest pärit omaette tuba (*Directions-Zimmer*) harulduste ja käsikirjadega. Suuremaid ümberehitusi ei taotlenud ka Schlüter, kuid ajanõudega sammu pidades eraldas ta tõenäoliselt riiulite/kappide abil "raamatukogutöötajate poolt hõlpsasti jälgitava omaette ruumi" üliõpilastele. Kavandatud oli see kirjanduse kohal kasutamiseks, sisaldas ka enamnõutud ajakirju ning teatmeteoseid. Improviseeritud lugemiskamber oli oma aja kohta küllalt tähelepanuväärseks uuenduseks ja tõstis oluliselt raamatukogu külastatavust.⁴⁷ Õppejõududel, kellele kojulaenutusi kuigivõrd ei piiratud, oli kirjandusele vaba juurdepääs hoidlates, uusimate ajakirjanumbrite kasutamiseks aga ülikooli peahoones nn. professorite lugemistuba, mida hooldas raamatukoguhoidja (1897. a. oli seal erialaajakirju 282 nimetust, 1905. a. 333 nimetust⁴⁸).

Laenutamise ja raamatute asukoha määramise hõlbustamiseks seadis Schlüter sisse kahepoolsed tellimissedelid, mida sai järjestada nii lugejate kui ka teoste autorite alfabeeti.⁴⁹

⁴⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 51.

⁴¹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 50.

⁴² EAA, f. 402, nim. 5, s. 572, l. 62.

⁴³ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 38.

⁴⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 51; s. 835, l. 28–29, 34, 36.

⁴⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 487.

⁴⁶ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 857, l. 71.

⁴⁷ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 54.

⁴⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 54, 98.

⁴⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 52.

(Sedelikud olid olnud kasutusel ka Emil Andersi ajal,⁵⁰ kuid hiljem asendatud laenutuste registreerimisraamatutega, mis oli paraku sammuks tagasi töömehoodikas.)

Omaette probleemiks oli raamatukogu hoone üldseisund, milles näiteks väga visalt paranes tulekaitse. Kui 1907. a. tehti kustutusvahendite ülevaatus, siis selgus hämmastav tõsiasi, et mitte ühtegi raamatukogu korrust poleks saanud kustutada 1892. a. sisse seatud veevärgi madala surve ja ebasobivate ventiilide tõttu. Lahendust oleksid pakkunud sellal ainult käsipritsid ja veevannid, mida aga talvekuudel ähvardas külmumine.⁵¹

Veelgi raskem oli olukord hoones ruumipuuduse tõttu (vihjed sellele ulatuvad tagasi juba sajandi keskpaigani), mida ei lahendanud ka lisariiulid. Schlüteri ametisse astumise ajaks oli aga näiteks III korruse saal sedavõrd koormatud, et uute riulite lisamiseks oli ülikooli ehituskomisjonil palutud välja arvutada vahelagede kandevõime.⁵² Kogude intensiivne kasv (1890. aastatel 7000–9000 trükiüksust aastas) tekitas raskusi isegi ostude teel hangitud kirjanduse paigutamiseks, rääkimata suurematest annetest, mille tarvis lahendusvarianti polnud enam leida. Kui näit. 1886. a. õpperingkonna kantselei asus Riiga ja selle arhiiv anti hoiule raamatukogusse, ei leitud paigutamiseks paremat väljapääsu peale põõningukorruse.⁵³ 1903. a. kingitusena saadud A. N. Neustrojevi erakogu (üle 3000 köite) oldi valmis isegi loovutama ajaloo-keeleteaduskonna raamatukogule.⁵⁴ Tookordne kitsaskoht lahendati siiski raamatukogu teenija eluruumide osalise vabastamise ja ümberehitamisega (pärandaja tingimuseks olid kapid omaette ruumis⁵⁵). 1904. aastaks oli ruumipuuduse tõttu osa dissertatsioonide laotud virnadesse, seega muutunud raskesti kättesaadavaks. Kasutamise võimaldamiseks paigutati nad hiljem küll trepikotta, kuid sedapuhku kütmata ruumi.⁵⁶

Raamatukogu ehitusküsimustega oli hakatud tegelema juba 1882. a., kui direktor R. Hausmann tõstas ülikooli nõukogus hoone laiendamise mõtte kiriku varemetsesse ja moodustati isegi komisjon võimaluste uurimiseks.⁵⁷ Ometi kulus kümmeaastane keerukas aeg, enne kui raamatukogu järgmine direktor prof. H. F. Mühlau 1893. aastal esitas ülikooli nõukogule uue hoone ehitamise taotluse. Oma aja kohta moodsas hoones (arhitekt R. Guleke) olid endisaegse saalraamatukogu asemel ette nähtud isoleeritud hoidlad (*Magazinbibliothek*), eraldi ruumid töötajatele, lugemissaalid professoritele ja üliõpilastele, elekter, veevõrk, juurdeehituse võimalus, üldmahuga 3 korda suurema fondi jaoks, seega perspektiiviga 100 aastaks.⁵⁸ Taotlus liikus kuraatori kaudu küll ministeeriumi, hiljem ka eelarve, kuid lahendust valitsuse tasemel seekord ei saadudki.

⁵⁰ Noodla, K. Emil Anders... l. 8.

⁵¹ EAA, f. 402, nim. 4, s. 1312, l. 35–36.

⁵² EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 95.

⁵³ EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 120.

⁵⁴ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1245, l. 460.

⁵⁵ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1591, l. 39.

⁵⁶ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1591, l. 58; nim. 4, s. 1312, l. 30.

⁵⁷ EAA, f. 402, nim. 4, s. 782, l. 96.

⁵⁸ EAA, f. 402, nim. 4, s. 782, l. 188–189.

Valitsusringkondade hoiakut iseloomustavaks seigaks tollal oli Schlüteri poolt hiljem meenutatud kuraator N. A. Lavrovski (1890–1899) soovitus paigutada ruumi säästmiseks “vanemad raamatud ometi kuhugi kuuri alla” (in einer “Scheune”).⁵⁹

Probleem oli ülimalt aktuaalne ja kuna Euroopaski oli hoogustunud raamatukoguhoonete ehitamine,⁶⁰ on märgata ka uudiskirjanduse tellimustes arhitektuurialaseid väljaandeid. Schlüter ise on taotlenud 1900. aasta kevadeks välismaale sõidu luba, et teaduslike eesmärkide kõrval tutvuda raamatukoguhoonete ja nende sisearhitektuuriga Saksamaal, Prantsusmaal ja Itaalias.⁶¹

Raamatukoguhoidja peamine vastutusala oli siiski kirjanduse **komplekteerimine**: teaduskondade esitiste kontroll ja nende vormistamine, nn. üldrubriiki kuuluva kirjanduse valik ja tellimine, eelarve kasutamise ja kulutamise jälgimine selle kõikides lõikudes⁶² ja vastava aruandluse esitamine direktorile iga semestri algul. Mõistagi kuulus siia lisarahade taotlemine ülikooli valitsuselt nii komplekteerimise kui ka üldkulude katteks.⁶³

Töömahukam ja tänuväärsem ongi olnud Schlüteri tegevus raamatufondide kujundamisel, mis on vaieldamatult olnud vastutusrikkaim valdkond raamatukogu juhtimise ajaloos üldse ja nõudnud väga oskuslikku ja paindlikku tegutsemist nii järjest süvenevas rahapuuduses kui ka ülikooli venestamisprotsessi keerukais suhetes. Ametisse astudes on ta kohe uuendanud lepingud raamatukogu peamiste varustajate K. F. Köehleri ja J. Karovi kauplustega Leipzgis ja Tartus.⁶⁴ Ametiseisundi kohaselt on nüüdsest tehtud tema käega kõik sissekanded juurdekasvuraamatutesse,⁶⁵ samuti on ta jooksva kontrolli otstarbel sisse seadnud ajakirjade/jätkväljaannete ettetellimise ja muul teel saabumise registrid (üldine aktsessiooninumber, saabumise kuupäev, köite number, formaat, ilmumiskoht, hind, komplekteerimise allikas, kohaviit paigutussüsteemis), mida hiljem on eksikombel peetud ka kataloogideks.⁶⁶

Tartu ülikooli raamatukogu komplekteerimise käik 19. sajandi teisel poolel, seega ka Schlüteri ametisoleku aegadel, on leidnud käsitlemist mitmeti. Seoses tema nimega on oluline rõhutada tema maksimaalselt võimalikku järjekindlust perioodika- ja jätkväljaannete soetamisel, eriti raamatukogu eelarve kõige pingelisematel aastatel 1900, 1902–1907.⁶⁷ Vaieldamatult oli Schlüteri teeneks hoida keerukate aegade kiuste elus perioodika soodushankimine koostöölepingute abil nii ülikooliga seonduvate (*Akademische Musse*, *Akademische Lesehalle*) kui ka ülikooliväliste organisatsioonidega (*Lesehalle des Deutschen Vereins*), kelle toetusel raamatukogu omandas vaid poole hinnaga 40–45 nimetust välismaiseid erisulisi teadusajakirju.⁶⁸ Schlüteri ametisoleku ajal on raamatukogu komp-

⁵⁹ Schlüter, W. Die Dorpater Universitätsbibliothek // Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1918. H. 1/2. S. 14.

⁶⁰ Vorstius, J. Grundzüge... S. 48–49.

⁶¹ EAA, f. 402, nim. 3, s. 1873, l. 165–170.

⁶² Vt. ka Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 126–131, 136–139, 157–160.

⁶³ Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 133–135.

⁶⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146^a, l. 442, 510.

⁶⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 351–354.

⁶⁶ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 392–398.

⁶⁷ Parmas, R. Perioodiliste väljaannete ... Lk. 9–12; Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 133–135.

⁶⁸ Parmas, R. Perioodiliste väljaannete ... Lk. 15–16.

lekteerimise huvisid tulemuslikult teeninud ka ülikooli väljaannete, eriti *Acta*'de vahetamine nii välismaa kui ka Venemaa (kaasa arvatud Balti provintsid) teadusasutuste, -seltside väljaannete ja isegi nn. eraajakirjade vastu.⁶⁹ 1892. a. on ta ülikooli vahendusel taotlenud 26 Venemaa teadusasutuse ja -seltsi jätkväljaannete järelkomplekteerimist alates 1870. aastast, seda nn. vabade eksemplaride arvel s.o. tasuta.⁷⁰ Samal aastal on Schlüteri osalusel korrigeeritud ülikoolis kaitstud dissertatsioonide vahetusvõrku teiste asutuste ja seltsidega (vahetus toimus ülikooli nõukogu eestvõttel) rohkem vastavaks raamatukogu huvidega.⁷¹ Uudsenä on Schlüter püüdnud korrastada Tartu ülikooli endaga seonduvate trükiste plaanipäraselt kogumist, milles seni oli piisavalt juhuslikkust. 1892. a. on ta Tartu õppejõudude dissertatsioonide, ka ametlike trükiste järjepidevaks omandamiseks sisse seadnud teaduskondade kaupa korraldatud, omaette tulmete registri *Verzeichnis der Dorpater Universitäts-schriften*.⁷² Käekirjade erisust arvestades on tegemist autoriannetustega (1–2 eks.), kuid sissekanded on lakanud Schlüteri lahkumisega 1908. a. (Märksõna *Universitäts-schriften* esineb päevaprobleemina Schlüteri märkmelehtedel korduvalt.) 1906. a. on ta püüdnud taaslustada venestamisprotsessiga katkenud juhuväljaannete vahetamist Saksamaa gümnaasiumide ja reaalkoolide aastaaruannete (*Schulprogramme* — sisaldasid ka teadusalaseid kirjutisi) vastu,⁷³ milleks otsustati suurendada ülikooli *Acta*'de separaatide tiraaži,⁷⁴ kuid ei leidu andmeid selle kestvama edenemise kohta.

Raamatukogu fondide täiendamisel väljaannete vahetuse teel või hoopis tasuta on olnud kaalukas osa arvatavasti enamiku raamatukogude kujunemisloos. Schlüteri olulisim panus komplekteerimises seisneb siiski hankimises ostude teel ja seda olukorras, kus stabiilse ja küllaldase eelarve asemel tuli paratamatuid puudujääke katta ühekordsete ebaregulaarsete dotatsioonidega, ehkki need summaarselt on läbi aastate olnud tähelepanuväärsed.⁷⁵ Küllap nõudis suurigi pingutusi tulla toime nappide vahenditega ka raamatukoguhoidja otseses vastutusalas — kõik, mida vajati mitmel või paljudel erialadel, lisaks veel kultuurilugu, kirjandus, kaunid kunstid jms.⁷⁶ (Raamatukoguhoidja ülesandeks oli ka majanduslike ümbersõlmede harutamine, millest näiteks raamatuköitmine oli järjest kasvav kuluallikas, aga ringlusse ei tohtinud minna ainuski köitmata raamat!) Fondide kujunemise terviklikkust oleks krooninud suuremgi edu, kui venestusreform ei oleks sellesse nii järsult sekkunud ülikooli suunamuutusega teadusasutusest õppeasutuseks, profiili laiendamisega, veel enam keelelise survega. Peaaegu umbkeelsete üliõpilaste tarvete rahuldamiseks hangiti siis kriitilisema valikuta vene keele, kirjanduse, ajaloo, vene õiguse ajaloo ja teiste õigusharude

⁶⁹ Parmas, R. Perioodiliste väljaannete ... Lk. 17; Parmas, R. Publikatsioonide vahetamine Tartu ülikoolis XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul // Teadusliku Raamatukogu töid. Tartu, 1969. Kd. 2. Lk. 36–48. (TRÜ Toimetised ; 248).

⁷⁰ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1212, l. 9–10.

⁷¹ Parmas, R. Publikatsioonide vahetamine ... Lk. 28–29.

⁷² TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 545.

⁷³ Parmas, R. Publikatsioonide vahetamine ... Lk. 27–29.

⁷⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 842^a, l. 8–10.

⁷⁵ Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 130–135.

⁷⁶ Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 157–161.

venekeelseid trükiseid,⁷⁷ mis nii suures mahus ei tarvitsenud olla püsiväärtusega ega kogu ulatuses sobida seniste valikuprintsiipide raamidesse.

Schlüteri eriliseks huviobjektiks kujunesid üsna esimestel tegevusaastatel raamatukogu **kataloogid**. Tema Heidelbergi aastatel oli seal arenenud mahuka raamatufondi süstematiseerimine ja sellele süstemaatilise (raamat)kataloogi koostamine.⁷⁸ Tartusse saabumisel üllatas teda siinne, põhijoontes juba välja kujunenud kataloogide süsteem, selle arvukus ja eripalgelisus väärib erilist rõhutamist, nagu on seda hiljem teinud ka Schlüter ise oma asjalikus ja ülevaatlikus ajalookäsitluses, öeldes: “Raamatuvarade kataloogimisele on algusest peale pühendatud hoolikat ja ennastohverdavat tööd, nagu seda pole kindlasti tehtud teistes Venemaa raamatukogudes ega ole seda sellises mahus osaks saanud ka kõigile Tartu ülikooliga suuruselt võrreldavatele asutustele Saksamaal”.⁷⁹ See oli Schlüteri sügav kummardus oma eelkäijatele.

1870. aastateks Tartus valminud süstemaatiline kaartkataloog oli suur saavutus nii oma sisu kui ka vormi poolest.⁸⁰ Koos tähestikuliste sedelkataloogidega (raamatud, dissertatsioonid, akadeemilised ja koolikirjad) oli moodustatud kasutaja nõudmistele vastav, kogu raamatukogu hõlmav ja paljusid teisi raamatukogusid edestav nn. liikuvate kataloogide süsteem. Seega ei olnud Schlüteri hinnang liialdatud, seda enam, et eeskujuandva Saksamaa raamatukogunduse areng oli olnud väga ebahühtlane ja rohkete regionaalsete eripärasustega,⁸¹ eriti kataloogide valdkonnas.⁸² Alfabeetiliste sedelkataloogide (*Blattkatalog*) tekkiminegi on olnud küllalt üksikjuhuline (näit. Müncheneri õueraamatukogus 1829–1852, Bonni ülikooli raamatukogus 1854–1856)⁸³ ja nendest arenenud väiksemaformaadilise kaartkataloogi (*Zettelkatalog*) pikka aega kestnud kujunemislugu üpris mitmekesiste vormiliste eripärasustega.⁸⁴

Schlüteri märkmelehtedele, kogemustele, veel enam tegevusele tuginedes järeldub, et tal olid juhtpositsioonile astudes juba küllalt väljakujunenud arusaamad kataloogide küsimuses üldse. Põhipostulaadiks oli seisukoht, et üldised kataloogid peavad hõlmama kogu raamatukogus oleva trükiteodangu, mida osaliselt dubleeriksid erikataloogid/nimestikud eraldi seisvatele väiksematele kollektsioonidele. Obligatoorseks on ta pidanud kolme liiki katalooge: kohakataloogi, alfabeetilist ja süstemaatilist kataloogi, mis kõik peaksid olema liikuvad, eelistatavalt sedelitel (mitte kaartidel). Otstarbe järgi on ta eristanud teadustöö katalooge (alfabeetilist ja süstemaatilist) ja üliõpilaste tarbeks eraldi süstemaatilist, mis ei tarvitseki sisaldada absoluutselt kõike olemasolevat. Need põhilised kataloogid olid raamatukogus juba olemas (puudu jäi nõuetekohasest süstemaatilisest teadustööks, ja seda kuni tänapäevani), kuid nende seisund, eriti mis puutus kohakataloogi, ja jooksev korrashoid, rääkimata kataloogimata kirjandusest, nõudsid senisest suuremat tähelepanu.

⁷⁷ Vt. ka Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 146–147, 150.

⁷⁸ Wille, J. Aus alter ... S. 25–26.

⁷⁹ Schlüter, W. Die Dorpater ... S. 5.

⁸⁰ Dubjeva, L. Kogude avamine kataloogides Tartu ülikooli raamatukogus 19. sajandil ja 20. sajandi algul // Tartu Ülikooli Raamatukogu töid. Tartu, 2000. Kd. 11. Lk. 198–201.

⁸¹ Vorstius, J. Grundzüge ... S. 52; Handbuch ... Bd. 3. S. 727–729.

⁸² Handbuch ... Leipzig, 1933. Bd. 2 : Bibliotheksverwaltung. S. 241–243.

⁸³ Vorstius, J. Grundzüge ... S. 40, 52.

⁸⁴ Graesel, A. Handbuch der Bibliothekslehre. Leipzig, 1902. S. 256–272.

Pöördumises ülikooli valitsusele 1889. a. sügisel on Schlüter väitnud järgmist: “Juba aastaid on raamatukogu tagajärjetult võidelnud hädaseisundi vastu, mille jätkumine ähvardab kahjustada seniseks kujunenud korda (*Ordnung*) ja teadustöök võimalikult käepärasat raamatufondi korrashoidu.” Personali vähesusest põhjustatud mitmete tööde edasilükkamine “... on seda kahetsusväärsem, et siinse raamatukogu kataloogimistegevus on väga mitme-palgeline (*mannigfach*) ja kasutajate vajadustele võimalikult täpselt vastav, nagu seda vaid vähestes ülikooliraamatukogudes esineb. Alustatud kataloogitööde katkemine võrduks aga nende täieliku annulleerimisega ja muudaks raamatukollektsioonide kasutamisevõimalused koguni illusoorseks.” Samas rõhutab ta, et sellise olukorra vältimine on küll raamatukogu, veelgi enam (*durchaus*) aga ülikooli enda huvides.⁸⁵

Selle mureliku, hoiatava, nõudliku pöördumise konkreetne eesmärk oli saada rahaline kate teise püsiva koosseisuvälise abitöötaja rakendamiseks kataloogimisel, mis ka rahuldati — esialgu aastaks, siis aga jätkuvalt. Taotluses antud loend vajalikest töödest iseloomustab kataloogimistööde hetkeseisu: oli tarvis teha uued kataloogid käsikirjadele, inkunaablitele, haruldastele raamatutele, Bergmanni kogule, koostada nimekirjad keelatud raamatutest, kanda kataloogidesse mitmed seni läbitöötamata kollektsioonid. Kavandatud plaan realiseerus lähiaastatel suuremas osas ja liitis üldfondi ning -kataloogidesse pikki aastaid eraldi seisnud pedagoogika- ja meditsiinialased kogud, pärit ammuilma likvideeritud ülikooli institutsioonidest.⁸⁶

Mõnevõrra kauemaks jäi ootele käsikirjade kogu kataloogimine, ehkki see oli päevakorral olnud juba varem,⁸⁷ ja käsikirjapärand üldse kujunes uurimisallikana Schlüteri huviobjektiks edaspidi. Vähesed haruldusi arvestamata ei ole ta kogu eriti kõrgelt hinnanud (“... *ein recht buntscheckiges Sammelsurium von Schenkungen* ...” / “...kingituste kirju surimuri...”), ja ega see saanudki olla võrreldav Lääne-Euroopa kunagiste kloostriraamatukogude pärandiga. Ometi on Schlüter ise koostanud selle topograafilise ja süstemaatilise sedelkataloogi koos tähestikulise registriga, väidetavalt oma tarbeks, kuid lahku-des kinkinud raamatukogule,⁸⁸ kus see on jätkuvalt täiendatavana kasutusel tänaseni.⁸⁹

Raamatuloolisi väärtusi on Schlüter hinnanud eelkäijatest kõrgemaltki. Nii eraldati näit. iseseisvaks kollektsiooniks juba 1837. a. omandatud pastor G. Bergmanni haruldusterikas piiblitekogu.⁹⁰ Korraldavat kätt jätkus ka muudeks seni kõrvale jäänud töödeks: uuesti süstematiseeriti kaardikogu, kataloogiti u. 1500 ülikooli kunstimuseumist üleantud raamatut, pärandusena saadud krahv G. Igelströmi raamatukogu ja korrastati kaua oma järke oodanud prof. J. W. Krause graafikakogu.⁹¹

⁸⁵ EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 160–161.

⁸⁶ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 479; s. 257^a; s. 846, l. 50.

⁸⁷ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146^a, l. 406.

⁸⁸ Schlüter, W. Die Dorpater ... S. 7.

⁸⁹ Kataloogi ei ole omakorda eriti kõrgelt hinnanud F. Puksoo selle pealiskaudse kirjeldamisviisi pärast. — vt. Puksoo, F. Ülikooli Raamatukogu : üld-ülevaade // Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929. Tartu, 1929. Lk. 326. (E. V. Tartu Ülikooli Toimetused ; C 10).

⁹⁰ Taal, K. Gustav Bergmann ja tema memoriaalkogu Tartu Ülikooli Raamatukogus // Tartu Üli-kooli Raamatukogu töid. Tartu, 2000. Kd. 11. Lk. 108–116.

⁹¹ EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 151, 166, 173.

Direktsiooni ruumi eraldatud inkunaablite ja teiste harulduste (*Prachtwerke*) kohta esialgu kavandatud erikataloog(id) (sedelitel?)⁹² on aga ju vist võimaluste puudumisel asendunud nimestikega⁹³ ja oletatavad varasemad kataloogid sedelitel ehk hiljem liidetud/rekataloogitud alfabeetilisse üldkataloogi. Hoolikalt erikoguks korrastatud Bergmanni kogu sai aga paindlikuma väljundi alles 100 aastat hiljem alfabeetilise kaartkataloogi kujul.⁹⁴

Eraldi säilitatavate kogude hulgas oli omaette väärtuseks veel Tartu, Riia, hiljem Peterburi tsensuuriametite poolt raamatukogusse saadetud kohalikud nii võõr- kui ka eesti-keelsed trükised, mida oldi üsna järjepidevalt omandatud juba 1812. a. alates.⁹⁵ Need moodustasid esialgu vaid raamatukogus säilitatava, alles sajandi lõpus raamatukogule kuuluva kollektsiooni, mille maht ei ole täpselt määratletav (oletatavasti 20 000 ringis).⁹⁶ Schlüter on selle väärtust kohalikus kultuuriloos küllalt kõrgelt hinnanud⁹⁷ ja kavatsenud seda kataloogida, lastes eelnevalt eraldada dubletid.⁹⁸

Kataloogitöodes on Schlüter uuendanud selle tehnika valdkonda. Juba 1889. a. on alfabeetilise sedelkataloogi tarbeks trükitud lineeritud lehed, millel on ette nähtud kohad aktsessiooninumbriga, paigutusindeksi ja süstemaatilise kataloogi liigiindeksi jaoks.⁹⁹ Samuti on tema uuenduseks kataloogikirje koostamine raamatu tiitellehe põhjal, mitte aktsessiooniraamatu lühendatud sissekande järgi nagu seni.¹⁰⁰ Vajalikuks on ta pidanud ka varasemate kirjade/sedelite redigeerimist,¹⁰¹ seejuures sageli pliiatsikirjas ja aegade jooksul tuhmunud paigutusindeksite parandamist tindikirjaga.¹⁰² Kõik see viitab Schlüteri püüdlustele kujundada/parandada kataloogitööd (ja mitte ainult!) võimalikult korrektselt ja uemate seisukohtade järgi.

Nendel suure töömahuga aastatel jäi paljugi tegemata, esialgu ehk lihtsalt järke ootama, kuni see lõpuks ei tulnudki. Üheks niisuguseks näikse olevat Schlüteri loetus esinev keelatud raamatute nimestik, mille ta aga hiljem on ise tunnistanud peaaegu tarbetuks.¹⁰³ Samuti ei leidu raamatukogu arhiivis jälgi kavatsatud dublettide kataloogi jätkamisest, kuigi nende koguarv 1897. aastaks oli kasvanud 10 000-ni.¹⁰⁴ Ometi on Schlüter oma programmis dubletsuse jälgimist ja vältimist ette näinud isegi peensusteni, pidades vajalikuks vanemate isikukogude (Morgensterni, Klingeri, Alexandrovi, Giese kogu) võrdlemist üldfondiga

⁹² Vt. ka Dubjeva, L. Kogude avamine ... Lk. 210.

⁹³ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 50, 97.

⁹⁴ Taal, K. Gustav Bergmann ... Lk. 112.

⁹⁵ Ноодла К. Обязательный экземпляр в библиотеке Тартуского университета в XIX в. // Книга, читатель и библиотека в Эстонии. Таллин, 1986. С. 42–48. (Nõukogude Eesti raamatukogundus ; 15).

⁹⁶ K. Noodla andmetel.

⁹⁷ Schlüter, W. Die Dorpater ... S. 9.

⁹⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 97; s. 843, l. 45.

⁹⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 6.

¹⁰⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 52. — Kirje koostamine on 19. sajandi raamatukogunduses olnud kaua aega lahendamata, reeglite vajadus ja nende ühtlustamine tõusis Saksamaal aktuaalseks 1870. aastatel. — Handbuch ... Bd. 3. S. 831–832.

¹⁰¹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 52.

¹⁰² TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 38.

¹⁰³ Schlüter, W. Die Dorpater ... S. 8.

¹⁰⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 51.

eesmärgil eraldada viimasest dubletid edaspidiseks võimalikuks vahetamiseks.¹⁰⁵ Raamatukogu annaalides 19. sajandi teisel poolel ei leidu jälgi dublettide kataloogide peamise väljundi — raamatukoosjonite¹⁰⁶ — kohta, kuid suhteid välismaa antikvariaatidega esines (näit. *Akademische Musse* raamatute müük).¹⁰⁷

Paremaid päevi on jäänud ootama eelkäijatelt päranduseks saadud ja Schlüteri 1889. a. programmi kontsepti järgi süstematiseerimist vajavad “tuhanded õigusteaduse, meditsiini ja loodusteaduste alaste dissertatsioonide väikesed kataloogisedelid [= kataloogikaardid], mis tähestikuliselt järjestatuna vaid kordavad dissertatsioonide üldist alfabeetilist kataloogi”.¹⁰⁸ Arvatavasti samaaegses, kuid dateerimata projektis on Schlüter kirjeldanud arstiteaduskonna jaoks seni koostatud “kõigi meditsiinialaste raamatute (välja arvatud dissertatsioonid) alfabeetilist kataloogi”, mida ta paralleelsuse tõttu on samuti pidanud tarbetuks.¹⁰⁹ Direktor prof. J. F. Šmurlole koostatud raamatukogu tegevuse 10 aasta kokkuvõttes (1888–1897) on öeldud, et “meditsiiniraamatute kataloog, mis seni asus eraldi, on nüüdseks jaotatud süstemaatilise kataloogi kastidesse”.¹¹⁰

Kummatigi on tänapäevani säilinud sajandivanustes (?) karpides tõepoolest tuhandetesse küündivaid süstemaatilise kataloogi kaarte nii arsti-, loodusteaduste kui ka õigusteaduse alalt, mille saamislugu ja otstarvet enam keegi ei oska määrata ning mis pistelisel vaatlusel hõlmab trükitoodangut enne 1880. aastaid. Oletamisi võiks seda kogumit pidada kunagiseks alfabeetiliseks kataloogiks üliõpilaste jaoks, kellel ei olnud luba kasutada ei raamatute ega dissertatsioonide õhukesest materjalist lahtisi sedelkatalooge vältimaks segiajamist ja paratamatut ülemäära kulumist. Schlüteri pragmaatiline mõtteviis oli selle korduvalt kuulutanud tarbetuks, kuid pieteeditundest eellaste töö suhtes (nagu tema järglased tänaseni) seda mitte hävitanud.¹¹¹

1890. aastatel pingestasid töökoormust nii füüsiliselt kui ka emotsionaalselt ülikooli venestamise käigus lisanduvad likvideeritavate allasutuste raamatukogud, mis tervikuna ei ühtinud küll raamatukogu komplekteerimise seniste põhimõtetega, moodustasid aga osa muutuva ülikooli vaimsest pärandist. Need (näit. *Akademische Musse*, akadeemilise lauluseltsi ja joonistuskooli kogu¹¹²) vajasisid sorteerimist, paigutamist peaaegu olematuks muutunud vabale pinnale, oma kataloogi puudumisel ka raamatukogulikku läbitöötamist. Plaaniväliselt lisatööd nõudsid arvukad annetused venestamise survele ülikoolist lahkuvate professorite või mitmete pärijate erakogudest (näit. A. v. Oettingeni, M. P. Rosbergi,

¹⁰⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 38.

¹⁰⁶ Raamatukogu raamatute müük oli haridusministeeriumi poolt keelustatud juba sajandi esimesel poolel. — Noodla, K. K. Morgenstern ja Tartu ülikooli raamatukogu // Teadusliku Raamatukogu töid. Tartu, 1970. Kd. 3. Lk. 50–51. (TRÜ Toimetised ; 262).

¹⁰⁷ Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 162.

¹⁰⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 38.

¹⁰⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 14.

¹¹⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 52.

¹¹¹ Võimalik, et aegade jooksul on sinna sattunud muudki, näit. sajandi keskpaiku alustatud ülikooli kõigi raamatukogude koondkataloogi kaarte. Kogum vajaks asjatundlikku võrdlemist süstemaatilise kataloogiga juhul, kui osutuks võimalikuks/vajalikuks viimase korrastamine kasutamiseks tänapäeval. Vt. ka lk. 157.

¹¹² TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 47; Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 168; Schlüter, W. Die Dorpater... S. 9–10.

G. Igelströmi jt. kogud)¹¹³ või näit. *Ressource*'i seltsist üle antud ajakirjad,¹¹⁴ mille kõige läbitöötamine nõudis rohkesti abijõudu. Vaevalt oskas Schlüter ennustada tööde mahu nii suurt kasvu, kui ta juba 1889. a. väitis, et "... vaid pühade aeg või vabatahtlik kodune tööpanus eesseisvat koormat ületada võimaldavad".¹¹⁵

Omajagu kergenduseks oli taolises olukorras saada kingitava koguga kaasa trüki-kataloog, nagu *Материалы для каталога книг, рукописей, гравюр и проч. собрания А. Н. Неустроева. Санкт-Петербург, 1902. Отд. 1 : Книги*, mille oli koostanud endise omaniku tütar, paraku primitiivsete, poole sajandi taguste kirjeldamisvõtete järgi. Kogu kohta, mis saabus Tartusse 1904. a., koostati raamatukogus koosseisuvälise töötaja V. L. Kessleri poolt (oli raamatukogus esimene naistöötaja) küll 2 sedelkataloogi, millega seoses on aga mõndagi jäänud hämaraks. Praegu kasutusel olev sedelkataloog on valminud trükikataloogist välja lõigatud ja kleebitud kirjetest, hiljem täiendatud käsikirjaliste sedelitega (täiendust kogule saabus veel 1909. a.¹¹⁶) ja järjestatud topograafiliselt, seega kujundatud kohakataloogina. Schlüteri 1905. a. aruande kontseptis on märgitud veel Kessleri koostatud alfabeetilist kataloogi,¹¹⁷ on nõutatud ka töötasu,¹¹⁸ mida ülikool on põhjendusega ja lausa pretsedenditu juhuna keeldunud maksmast,¹¹⁹ ent tähestikkataloogi ennast ei leidu samuti.

Kataloogitööde takerdumine riivas paraku ka jooksvalt saabuva kirjanduse läbitöötamist. Schlüteri Tartusse saabumise ajaks oli just lõpetatud dissertatsioonide ja akadeemiliste kirjade retrospektiivne kataloogimine (u. 70 000 trükiüksust, omandatud sajandi I veerandist alates) lisatasu eest nii raamatukoguhoidja teisele abile kui ka lugejateeninduse toetuseks rakendatud koosseisuvälisele töötajale.¹²⁰ See oli märkimisväärseks saavutuseks, sest näit. paljudes Saksamaa ülikoolide raamatukogudes oli see osa trükistest hoopis korrastamata, rääkimata kataloogidest.¹²¹

Dissertatsioonide kogu aktiivne juurdekasv, mis hõlmas Saksamaa, Prantsusmaa, samuti Venemaa ülikoole, aga ka kõrgemaid õppeasutusi mujalgi maailmas, lisas raamatukogule keskmiselt 3000–3500 trükist aastas,¹²² mis võrdus kogu ülejäänud raamatufondi kasvuga¹²³ ja kahekordistas kataloogimistöode mahu ning tekitas selles paratamatult aasta-aastalt suurenevat mahajäämust. Vormiliselt lihtsalt kirjeldatavate dissertatsioonide kataloogimist hõlbustas teretulnult 1880. aastate keskpaiku ilmuma hakanud nii Saksamaa kui ka Prantsusmaa ülikoolides kaitstud dissertatsioonide aastanimestikud (*Jahresverzeichnis der an der deutschen Universitäten erschienenen Schriften* (1886). Berlin-Lepzig, 1887 –, *Catalogue des thèses et écrits académiques*. Paris, 1884 –), mille paralleelväljaannet

¹¹³ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 97; Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 171–174.

¹¹⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 97.

¹¹⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 37.

¹¹⁶ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1652, l. 294.

¹¹⁷ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 97.

¹¹⁸ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1394, l. 38.

¹¹⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 843, l. 46.

¹²⁰ EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 72, 75, 78, 82.

¹²¹ Handbuch ... Bd. 3. S. 717, 723.

¹²² Parmas, R. Publikatsioonide vahetamine ... Lk. 27–31.

¹²³ Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 177–178.

spetsiaalselt väljalõigeteks mõeldud väikesformaadilised kirjed võimaldasid mehaaniliselt ja lühima ajakuluga katalooge koostada. Schlüter on neid kasutanud dissertatsioonide sedelkataloogis,¹²⁴ märkides ka saksakeelsesse põhiväljaandesse fondi paigutusindeksid. Sel kombel on moodustunud suure osa dissertatsioonide kogu jätkuv trükikataloog, mille väärtust tõstis iga aastaväljaande lõpus olev isikunimede ja aineregister. Standardne kirje hõlbustas mõistagi selle dubleerimist süstemaatilisse kaartkataloogi.

Hoolimata lihtsustunud läbitöötamisviisist ei suudetud dissertatsioonide kasvava tulvaga (1905. a. u. 6000, millest ligi pooled jäid läbi töötamata ega peegeldu seetõttu raamatukogu statistikas)¹²⁵ toime tulla, nii et arvestamata/kataloogimata trükiste hulk aastal 1909 oli juba u. 15 000 (aastast juurdekasvu oli siis näidatud 8000!). Vahetult Schlüteri lahkumise järel taotleti kataloogimistöökaks viiendat (!) koosseisulist kirjutajat.¹²⁶

Mahajäämust põhjendati tollal (raamatukoguhoidja A. Rastorgujev) töötajate väikese arvuga, kes "keerulise ja vananenud kataloogimise süsteemi juures" ei suutnud enam toime tulla komplekteeritava kirjanduse hulgaga, sest "tänu ülikooli valitsuse haridusalasele hoolitsusele (*просвещенным заботам*) sai raamatukogu nüüd võimaluse hankida raamatuid hoopis rohkem kui seni".¹²⁷

Töötajaid oleks muidugi vajatud rohkem, kui neid oli, kuid "vananenud kataloogi-süsteem" eeldas oskusi ja teadmisi, millest Schlüteri lahkumise järel jäi paraku ka vajaka.¹²⁸ Sissekannete tegemine kohakataloogi (= vana süstemaatiline raamatkataloog) nõudis trükise paigutamist sajandi algul rakendatud üldetailsesse süsteemi,¹²⁹ raamatu kirje liitmine uuemasse süstemaatilisse kaartkataloogi sama raamatu liigitamist hoopis teise klassifikatsiooni vajalikku rubriiki, tähestikkataloogid nõudsid oskuslikku kirje kujundamist ja alfabeedis järjestamist, väiketrukiste kataloogid oma struktuuri topograafilise järjestuse tundmist. Liigitamise paigutussüsteemi ongi suuresti teinud Schlüter ise, andes juba trükise inventeerimisel sellele asukohaindeksi hoidlas. Ka on ta enamasti teinud ise sissekanded kohakataloogi köidetesse, aeg-ajalt koostanud kirjeid alfabeetilisse võõrkeelse kirjanduse sedelkataloogi.

Loetletud/kirjeldatud suhteliselt väikesemahulised korrastustööd ei olnud kataloogide valdkonnas Schlüteri pärisosa. Teda ei rahuldanud kahe erineva liigtussüsteemi paralleelne rakendamine, mis ei olnud ei otstarbekas ega kaasaegne. Uuenduste otsingul nägi ta lahendust raamatufondi paigutuse ümberkorraldamises süstemaatilise kaartkataloogi liigitusskeemi järgi ja ühtlasi uue kohakataloogi koostamises.

Kohakataloog kui tolleaegse fondi tegeliku paigutuse peegeldus (seda raamatute osas koguni tänaseni) oli sajandi esimesel poolel olnud kogu keskseks teabeallikaks ja täitnud ainsa süstemaatilise (raamat)kataloogi funktsioone ega kaotanud oma praktilist otstarvet ka sajandi lõpupoole (mõneti isegi tänaseni). Paljust kasutamisest oli see tugevasti amortiseerunud, varuruumita uuteks sissekanneteks ja vajas juba lugejate huvides tehnilist uuendamist. Esmane säilinud vihje selle puudustele esineb Schlüteri juba tsiteeritud 1889. a. pöördumise

¹²⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 4, 52.

¹²⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 96.

¹²⁶ EAA, f. 402, nim. 4, s. 1312, l. 43.

¹²⁷ EAA, f. 402, nim. 4, s. 1312, l. 43.

¹²⁸ Vt. ka lk. 143.

¹²⁹ Vt. ka Dubjeva, L. Kogude avamine ... Lk. 188–189.

kontseptis,¹³⁰ kuid põhjalikum analüüs on vormistatud taotlusena raamatufondi ümberkorraldamiseks ja säilinud vaid tema märkmepaberite hulgas pealkirjaga: “*Gesuch zum Bewilligung der Mittel zur Herstellung eines neuen Standortkatalogs*”.¹³¹ Schlüter on selles arvustanud klassifikatsiooni struktuuri (päripäris see ju 18. sajandi lõpust),¹³² mis oli kohati aegunud ja kohati ebateaduslik (näit. ilukirjanduse liigendamine temaatika järgi), enamasti ei arvestanud geograafiliselt piiritletud rubriikides maailmakaardil vahepeal toimunud muutusi jms., rääkimata puhuti valesti liigitatud raamatutest. Rahulolematuseks on andnud põhjust ka raamatute paigutusindeksid, milles on kasutatud nii rooma ja araabia numbrite kui ka ladina ja kreeka tähtede ülikeerukaid variatsioone, samuti nende ebahühtlast rakendamist.

Lähtudes paljudest ebakohasustest, on Schlüter pidanud otstarbekaks liigitada kogu fond uue paigutussüsteemi järgi, võttes aluseks 1870. aastate alguseks valminud süstemaatilise kaartkataloogi klassifikatsiooni, ja koostada selle järgi uus kohakataloog sedelitel. Mõte vormiliseks uuenduseks oli kahtlemata progressiivne (ja leidis Tartus rakendamist 1920. aastatest alates uuemate kogude moodustamisel), kuid fondi detailse süstemaatilise paigutussüsteemi kava on kinnistunud 19. sajandi arusaamades.

19. sajandi suurtes raamatukogudes oli süstemaatilisel paigutusviisil vääramatult kindel koht, sest juhtis raamatukogu kasutaja otsitu juurde vahetult riivil, ja sellest mööda vaatamine ei olnud sellal ajakohane,¹³³ kuigi ka Schlüterit oli juba seganud paratamatult kaasnev ebaratsionaalne ruumikasutus. Kirjanduse pelgalt formaalne järjestus ei tulnud tollal veel kõne alla, ehkki üksikuid taolisi katseid oli. Lõplikult ei loobunud sellest ka Tartu Ülikooli Raamatukogu 1920. aastatel kogusid ümber korraldades ja säilitades raamatufondis liigenduse lähedaste teadusharude kaupa.

Schlüteri kavatsus asendada üks klassifikatsioon mõnevõrra uuemaga ei oleks kuigivõrd vältinud endisi komistusi, sest teaduste arenguprotsessis vananevad mistahes süsteemid paratamatult ja osutuvad mingi ajatsükli möödudes ebarahuldavateks. Positiivne tulem oleks seisnenud küll lihtsamal paigutusindeksis (kui Schlüter oleks selle leiutanud), kohakataloogi kaasajastamises vormiliselt, kaheldav olnud aga vigadest hoidumine kogu fondi järkjärgulisel ümberstruktureerimisel. Ehkki uus kohakataloog oleks olnud paralleelne süstemaatilise kaartkataloogiga (kui mitte arvestada rubriigisisese järjestuse formaalset printsiipi kaartkataloogi alfabeetilise asemel), pidas Schlüter mõjuvateks eelistusteks selle liikuvust sedelkataloogina ja eelkõige võimalust vältida kahe erineva klassifikatsiooni samaaegset rakendamist. Tema seisukoha järgi oluaks uus süstemaatiline kohakataloog kasutamiseks õppejõududele, kes olemasolevat kaartkataloogi kuigivõrd ei soosinud, kasutasid aga meelsasti vana käsikirjalist, mis juhatas otse riivli juurde hoidlas.¹³⁴

Schlüteri suurprojekt sisaldas isegi kuluarvestused töötajatele (1 kop. 1 raamatu eest = 1000 rbl., kogu suurus tollal pisut üle 90 000 nimetuse, lisaks u. 250 rbl. materjalide eest), mis kokku peaaegu võrdus raamatukoguhoidja aastapalgaga.¹³⁵ Tegijatena oli ta ette näinud nii raamatukogu koosseisulisi töötajaid (väljaspool ametiaega!) kui ka sobivaid abijõude mujalt.

¹³⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 37.

¹³¹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 13–25.

¹³² Dubjeva, L. Kogude avamine ... Lk. 188–189.

¹³³ Handbuch ... Bd. 2. S. 336–347.

¹³⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 15.

¹³⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 25.

Oli see kiiresti kasvav rahapuudus, ehk ka tekkinud kahtlused tulemustes või koguni kavatsuste rakendamatus juba alanud ühiskondlike muutuste keerukuses, aga ilmselt suurt mõttetööd nõudnud projekt on unustatuna jäänud vaid arhiivitoimikusse. Probleem on aga Schlüteri koormanud jätkuvalt, sest juba Tartust eemal olles kirjutatud raamatukogu ajaloo ülevaates on ta selle juurde tagasi pöördunud.¹³⁶ Ta on vihjanud projekti kordvale arutamisele ja selle lõplikule kujule, mille kohta arhiivides jälgi ei ole leidunud.

Tartu Ülikooli Raamatukogu ajaloo on Schlüteri kava huvipakkuv ja kuigi selle teostumine oleks tänaseks lahendanud mõnegi kitsaskoha, on siiski positiivne, et ei juhtunud paratamatut, mis kaasneb ikka ja alati, kui suurtes massiivides üritatakse midagi ümber teha. Praktiline elu on õpetanud, et vähem kulukas ja valulik on ühel ajahetkel alustada hoopis uut ja jätta varem olnu omaaegseid oskusi ning arusaamu respektiivaks tunnistuseks.

Schlüteri unistuseks jäänud raamatufondi struktuuri uuendamiskava eeldas **süsteemaa-tilise kaartkataloogi** (*Realkatalog*) skeemi täiendamist. Selle kataloogi suhtes on Schlüteri hoiak olnud kahetasandiline. Ta on korduvalt arvustanud selle vormilist teostust (kaartide liiga väike formaat ja jäik kinnitusviis, ebamugavad "sahtlid"), samas aga kõrgelt hinnanud klassifikatsiooni, mis oli "... pisimate rubriikideni rangelt ajakohane ..." nii et "... trükitud "võtme" (seega: *Schlüssel*...) abil oli mõne teadusalase küsimuse kohta kogu raamatukogus leiduv kirjandus hoobilt leitav".¹³⁷ Samas pidas ta seda vaid üliõpilaste kataloogiks (*Studentenkatalog*), mis ei tarvitse sisaldada absoluutselt kõike olemasolevat ja eks see kataloog omal ajal nende jaoks ju koostatigi. Kataloogi suurimaks väärtuseks pidas ta aga sellesse liidetud dissertatsioonide (ja kooliprogrammide) kirjeid, välja arvatud õigus-, arsti- ja loodusteaduste alalt.¹³⁸

Schlüteri ülaltsiteeritud hinnang liigitusskeemile sobitub selle redigeeritud variandile, millega Schlüter on alustanud juba raamatukoguhoidja abi tööpostil (1886–1887).¹³⁹ On säilinud kataloogi 1873. a. trükis ilmunud skeemi tööeksemplar täienduste tarbeks vahele- köidetud lisalehtedega, millel pole mitte just rohkesti muudatusi. Parandustega on mõndagi ümber korraldatud (*Teadus. Raamatuteadus*), loodud uusi all-liike ja rubriike, täiendatud nende omavahelisi seoseid viidetega (*Ajalugu ja abiteadused; Teoloogia*).¹⁴⁰ Samas on ka Schlüteri mõttevahetuslik märkmeleht, milles ta selgitab paigutusindeksite moodustamise võtteid teoloogiakirjanduse vallas, seda justkui proovitööna fondi kavandatavas uues paigutussüsteemis.¹⁴¹

Võrreldes pisteliselt kataloogi praegust liigendust toonaste parandustega, ilmneb kirjeldatud märkusi mitmekordselt ületavate täienduste rohkus. Schlüteri käekirjas vahekaartidel on näiteks *Pedagoogika* endise 4 alljaotuse asemel 25 valdavalt temaatilist rubriiki, põhjalikult on muudetud *Filosoofia* psühholoogia sisulist osa; *Raamatuteaduse* ja raamatukogunduse alal on endise 11 jaotuse asemel (olnud) üle 30; täiesti uutel printsiipidel

¹³⁶ Schlüter, W. Die Dorpater ... S. 9–10.

¹³⁷ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 23; Schlüter, W. Die Dorpater ... S. 6–7.

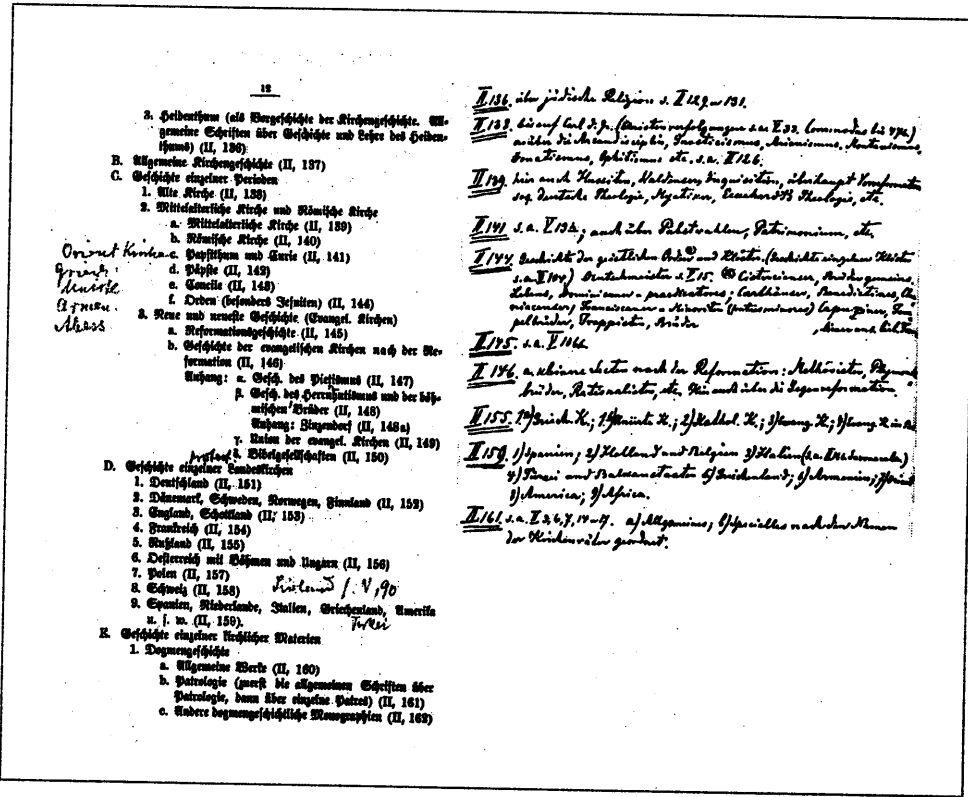
¹³⁸ Schlüter, W. Die Dorpater ... S. 7. Kataloogi kasutamishendite trükiväljaannetes sellekohane märkus puudub. — Vt. ka 148.

¹³⁹ EAA, f. 402, nim. 3, s. 1873, l. 75.

¹⁴⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 470.

¹⁴¹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 471.

on ümber jaotatud liik *Keel ja kirjandus* nii klassikaliste keelte kui ka uuemate (prantsuse, saksa) keelte piires jne.

Schlüssel zum systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek (Dorpat, 1873) vahalettedega eksemplar W. Schlüteri täiendustega 1886/1888. a. (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 470)

Loetletud ainealad on märkimist leidnud Schlüteri poolt direktorile esitatud kümne aasta (1888–1897) tegevuse ülevaates koos tõdemusega, et kataloog vajab teistegi pealiikide (neid ei ole muudetud) piires detailsemat liigendust.¹⁴²

Klassifikatsiooni redigeerimisega on Schlüter tegelnud ainuisikuliselt, kuid on selle juures pidanud vajalikuks ka eriteadlaste kaasamist.¹⁴³ Kas ja kuivõrd õnnestus Schlüteril sellega tegelda sajandi lõpuaastatel ja järgnevatelgi, ei ole paraku jälgitav. Võiks arvata, et kogu töö on mingil ajahetkel jäänud pooleli, millega seletub ka tõsiasi, et ei leidu uuendatud skeemi tervikuna hõlmavat käsikirjalist, ammugi mitte trükivarianti.

Klassifikatsiooni arendamine ei kõrvaldanud süstemaatilise kataloogi põhipuudust — peegeldada raamatut ainult ühest valitud aspektist (ühe trükise esitamise võtet mitmes

¹⁴² TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 52.
¹⁴³ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 24.

erinevas rubriigis tollal veel ei tuntud). Paralleelselt (?) skeemi redigeerimisega on Schlüter selle vajakajäämise ületamiseks alustanud kataloogile märksõnaregistri loomist, säilinud raamatukogu arhiivis 183-l lehel pealkirjaga *Alphabetisches Sachregister zum systematischen Katalog der Universitäts-Bibliothek*.¹⁴⁴

Suhteliselt uuendusliku mõtte eeskujuks on Schlüterile olnud Heidelbergi ülikooli raamatukogu süstemaatilise (raamat)kataloogi juht, milles peale klassifikatsiooni täieliku skeemi on toodud ka "tähtsamate alljaotuste alfabeetiline register".¹⁴⁵

Schlüteri register ei korda Zangemeisteri loetelu (ehkki see esmapilgul näib olevat sarnane), vaid täiendab rubriiginimetuste alfabeetilist loendit (viidetega nende indeksitele skeemis) mõistelistele märksõnadega, mis klassifikatsioonis jaotiste nimetustena ei esine, küll aga suunavad vastava teema esinemusele ühes või erinevates rubriikides (näit. ajalookirjanduse valdkonnas *Karolinger, Merovinger, Völkerwanderung* viidetega vastava maa ja ajastu rubriigi indeksile). Lokaalpatrioodina on ta registris esitanud Balti provintsidesse puutuvat aja-, kultuuri-, õigusloo jne. vallas (mis aga 1920. aastatel on kataloogist eraldatud), näit. *liivlased, liivi keel*, Balti provintside tähtsamad linnad ja nendega seonduv jms. Rohkesti on registris sideviiteid ja äraviiteid. Paraku on seegi töö jäänud pooleli — kaugeltki mitte kõik märksõnad pole varustatud klassifikatsiooniindeksitega ja tabeli kujul kavandatud käsikirja tühjaks jäänud veergude otstarvet ei oskagi arvata. Pole võimatu, et töö katkestamise kaalukaimaks põhjuseks oli ajanappuse kõrval asjaliku väljundi puudumine — võõrkeelse kirjanduse kasutajaskond vähenes ootamatult kiiresti, sest kohalikku päritolu noored siirdusid võimaluse korral õppima välismaale, endine akadeemiline personal emeriteeritud, uuele üliõpilaskonnale polnuks tulemus vastuvõetav. Kavandatava töö mahtu arvestades tuleb aga tunnistada tegija aukartust äratavat entusiasmi, sest ettevõetu nõudis kataloogi kõigi liikide taas läbivaatamist ja muidugi head ainetundmist.

Kõigest tehtust hoolimata ähvardaski Schlüteri poolt ametisse astumisel prognoositud raamatufondi kasuteguri muutumine "illusoorseks"¹⁴⁶ lähiaastatel tõepoolest, ja seda toona aimamatust suunast. Juba 1889. a. alanud ülikooli "reformimise" käigus asendus üliõpilaskond 3–4 aasta jooksul järsult noortega, kes ei osanud võõrkeeli ja olid ülikoolis õppimiseks üsna kesise eelteadmiste pagasiga.¹⁴⁷ Ettevalmistamatus akadeemilisteks õpinguteks jättis nad praktiliselt ilma esmatasandil vajalikust, s.o. raamatutest.

Tartu ülikooli raamatukogu oli peaaegu 100 aasta vältel komplekteeritud kui teadusraamatukogu, mille ülesandeks oli luua baas teadustööks ja koguda teadusloo püsiväärtusega teoseid, aga mitte näiteks kiiresti vananevat õppekirjandust. Ülikooli venestamisega suruti raamatukogu ümber formeeruma õpperaamatukoguks, sest Balti provintside toataalne venestamine dikteeris vajaduse venekeelsete/-meelsete praktikute, esmajoones õpetajate ja juristide järele. Käivitunud õppekavade ja õppetoolide struktuuri muutuste otseseks tulemuseks oli küll venekeelse kirjanduse (ka õpikute) senisest aktiivsem jooksev komplekteerimine,¹⁴⁸ kuid selle vilju ei saadud maitsta päevapealt.

¹⁴⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 472.

¹⁴⁵ System des Realkatalogs der Universitätsbibliothek zu Heidelberg / hrsg. von Karl Zangemeister. Heidelberg, 1893. — Skeemi juhise esimene väljaanne oli väidetavalt ilmunud juba 1885. a.

¹⁴⁶ Vt. lk. 146.

¹⁴⁷ Tartu ülikooli ajalugu 1632–1982. Tartu, 1982. Kd. 2 : 1798–1918. Lk. 278–279.

¹⁴⁸ Michelson, R. Raamatust ... Lk. 148–152.

Vaid vene keelt valdavaid üliõpilasi ei rahuldanud raamatukogu kataloogid ei sisu ega vormi poolest. Venekeelsete raamatute (ja dissertatsioonide) alfabeetilised kataloogid olnuksid küll mõistetavad, kuid nende kasutamine (nagu kõigi sedelkataloogide puhul) polnud üliõpilastele lubatud. Olulisimas, kogu raamatufondi avavas süstemaatilises kaart-kataloogis, olid venekeelsed kirjed järjestatud ühtsesse alfabeeti võõrkeelsetega ja kuna esimeste suhtarv oli eriti väike, oli nende leidminegi ülimalt raske. Käsitsematu oli ka süstemaatilise kataloogi ülesehitus, mille juurde juhatas vaid saksakeelne *Schlüssel zum systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek* (Dorpat, 1873, 43 lk.), samuti nagu süsteemi liike, all-liike, rubriike eraldavad vahekaardid kataloogis endas. Saksakeelse skeemi kavandatud tõlkimine/trükkimine vene keeles pakkunuks vaid poolikut lahendust, sest sama pidanuks tegema ka kataloogi üliarvukate vahekaartidega, mis aga juhatasid ju valdavalt võõrkeelse kirjanduse juurde, pealegi oli kogu klassifikatsiooni redigeerimine alles pooleli. Ehk peitub just ülalkirjeldatus põhjus, miks enneaegu ette võetud skeemi tõlge ilmus plaanitud alles 2-aastase viivituse järel ja ka siis vaid suhteliselt väheste täiendustega,¹⁴⁹ mida trükise eessõna isegi eitab.

Hoolimata heast tahtest jäi *Ключ к систематическому каталогу Библиотеки И. Юрьевского Университета* (Юрьев, 1900, 55 lk.) kasutegur kokkuvõttes küsitavaks. Kataloog koondas venekeelset kirjandust küll vene ainealadega seonduvana (ja ainult!) omaette rubriikidesse (vene ajalugu, vene õigus, vene keel ja kirjandus) ja nende leidmisele aitas uus skeem kindlasti kaasa, kuid sellega oodatud tulemus piirduski. Venekeelse kirjanduse massilisem komplekteerimine seisis alles ees ja hakkas humanitaar-aladel enam koonsuma just samadel aastatel rajatavasse üliõpilasraamatukogusse.¹⁵⁰

Süstemaatilise kataloogi tänane seis näitab selle vägivaldse kohandamise katseid ainult venekeelsele lugejale. Suuremas osas kataloogist on saksakeelsete vahekaartide ette paigutatud uued venekeelsed ja püütud järjestada nende taha venekeelseid kirjeid (kui neid oli, aga ka siis mitte kõikidel juhtudel); muukeelseid kirjeid on ümber paigutatud suisa valedesse jaotustesse (raamatuteadus ... raamatukogundus); mitmes liigis on saksakeelsed vahekaardid hoopis kadunud, samas on neid kasutatuna paigutatud peaaegu suvalistesse gruppidesse kokku. Näiteks on meditsiinkirjanduse vene keelde tõlgitud vahekaartide (66 jaotust) taha liigitatud venekeelsed väljaanded, mis kokku täidavad ühe kataloogikasti, endised saksakeelsed vahekaardid on hoopis eemaldatud ja muukeelne meditsiinkirjandus seatud formaalsesse ühtsesse alfabeeti, mis täidab kokku 14 kataloogikasti (!).

Need pistelise vaatlusega nähtud kataloogi ümberkujundamise katsed, süsteemitud ja poolikud, on tehtud pärast Schlüteri lahkumist ja, nagu näitab käekirjade võrdlus, tulevase raamatukoguhoidja abi Joseph Zmigrodski poolt (vormistatud tööle esmakordselt 1911, raamatukoguhoidja abiks 1914).¹⁵¹

¹⁴⁹ EAA, f. 402, nim. 4, s. 782, l. 243; vrd. Dubjeva, L. Kogude avamine ... Lk. 201; Дубева Л. Проблема классификации наук и создание систематического каталога в Научной библиотеке Тартуского университета во второй половине XIX века // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1987. Kd. 19. Lk. 145–153.

¹⁵⁰ Dubjeva, L. Tartu Ülikooli Ajaloo-Keeleteaduskonna üliõpilasraamatukogu aastatel 1899–1919 // Kleio. 1997. Nr. 4. Lk. 23–26.

¹⁵¹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 843, l. 95; s. 842^a, l. 33–34.

Hinnangu tehtule on 1913. a. andnud raamatukogu järjekordne direktor prof. V. E. Grabar (Hrabar), öeldes, et süstemaatiline kataloog "... on üle elanud palju muudatusi ega saa olla usaldatavaks abivahendiks (*руководством*)" kirjanduse leidmisel.¹⁵² Tasuks siinkohal meenutada ka Schlüteri enda seisukohta tema raamatukogu ajaloo ülevaates, et "... kataloogide keeles ei tohtinud mõistagi midagi muuta".¹⁵³ Nurjunud tulemus on veelkordseks kinnituseks ammuste aegade kirjutamata reeglile: mistahes ümbertegemine, eriti pealiskaudne ja poolik, on lubamatu ja viib paratamatult millegi hävingule.

Raamatukogu osatähtsus õppetöös 19. sajandi viimasel kümnendil on paljuski jäänud ebamääraseks. Süstemaatilise kataloogi skeemi venekeelse trükiväljaande (1900) kasutegur oli äärmiselt väike, kui arvestada sedagi, et kataloogis endas tehtud tõlkemuudatused valmisid 10–15 aastat hiljem. Juba a. 1901, seega kohe pärast venekeelse skeemi ilmumist, on raamatukogu toonane direktor prof. J. V. Passek esitises ülikooli valitsusele tunnistanud, et "üliõpilastele valmistab raamatukogu kasutamine suuri raskusi, sest on tarvis leida raamatute paigutusindeksid (*библиотечный номер*), kuid selleks vajaliku süstemaatilise kataloogi kasutamine eeldab pikemaajalist praktilist kogemust, mida üliõpilastel ei ole."¹⁵⁴ Esitises pakutakse mitutki lahendusvarianti, nagu näiteks paigutusindeksi otsimine raamatukoguhoidja abi poolt (mis nahunii ei kiirendaks teenindamist) või koguni raamatukogu teenijate poolt (kes polevat võimelised vajalikul tasemel suhtlema vene keeles — raamatukogu teenijatena töötasid eestlased) või hoopis eriülesannetega töötaja palkamine (mis tooks kaasa püsivaid lisakulutusi). Prof. Passeki arvates rahuldaks üliõpilasi alfabeetiline kataloog, kuid ta ei pea säilivuse huvides võimalikuks, nagu see oli varemgi, anda sedelkataloogi üliõpilaste käsutusse. Täieliku lahenduse tooks raamatukogu kõiki raamatuid hõlmav trükikataloog (!), mida ta samas peab teostamatuks töö mahu ja ülisuurte kulutuste pärast. Lähtudes asjaolust, et "arvestatav osa üliõpilastest ... oskab ... peaaegu eranditult vene keelt ja töötab peaaegu eranditult venekeelsete allikatega", oleks esmase praktilise tähtsusega **venekeelsete raamatute kataloogi** trükkimine.¹⁵⁵

Niisuguse veenva esitise tulemuseks oli kohene rahaeraldus (300 rbl.) trükikuludeks ülikooli valitsuselt, kuid käsikirja valmimisest teatati esmakordselt alles 7 aastat hiljem¹⁵⁶ ja jätkuvaks redigeerimisekski kulus veel 3 aastat. Schlüteri osalus käsikirja ettevalmistustöodes ei ole määratletav, kummatigi ei ole kataloogi koostamise küsimusi kordagi arutatud ka raamatukogu nõukogus. Käsikirja üliaeglane valmimine taandub esimestel aastatel oletatavasti raamatukogu vägagi piiratud isikkoosseisule, kes jooksva töö kõrvalt oli nähtavasti suuteline ainult kopeerima olemasolevat sedelkataloogi, mille kirjete kujundus kandis endas aga enam kui sada aastat kestnud arengu jälgi.¹⁵⁷ Veel vähem oli see väike personal suuteline jätkama redigeerimistöödega, mis seisnes kirje võrdlemises raamatuga *de visu*, ja alles koosseisuvälise abijõu forsseeritud rakendamise tulemuseks sai olla kataloogi ilmumine

¹⁵² [Грабарь В.] Отчет о состоянии Библиотеки И. Юрьевского Университета 1910–1913 гг. [Юрьев, 1913].

¹⁵³ Schlüter, W. Die Dorpater ... S. 14.

¹⁵⁴ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1291, l. 599–600.

¹⁵⁵ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1291, l. 599–600.

¹⁵⁶ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1312, l. 34.

¹⁵⁷ Каталог русских книг Библиотеки И. Юрьевского Университета с основания университета по 31 декабря 1908 года. Юрьев, 1910. С. III–IV.

1910. a., seda aga juba pärast Schlüteri lahkumist.¹⁵⁸ Kas valminud kataloog rahuldab täiel määral ootusi, jääb siiski mõnevõrra küsitavaks, sest tähestikkataloogina oli see kasulik eelkõige kirjandust juba tundvale lugejale, kelle otsingud on suunatud konkreetsele väljaandele. Mõni aasta hiljem on direktor prof. V. E. Grabar raamatukogu tegevuse aruandes tunnistanud, et üle 80% üliõpilastest ei kasuta raamatukogu üldse.¹⁵⁹

Käsitlemist leidnud kataloogid on hõlmanud seda osa ülikooli raamatuvaradest, mis oli aegade jooksul komplekteeritud pearaamatukogusse. Pikka aega oli tähelepanuta jäänud ülikooli **allasutustesse** — instituutidesse, muuseumidesse, kliinikutesse — 1905. a. seisuga 29-sse erialaraamatukogusse **hangitud kirjanduse koondkataloog**. Kogusummas hõlmanuks see üle 50 000 köite, omandatud väljaspool raamatukogu eelarvet allasutuste oma vaba valiku järgi. Teave nende raamatukogude koostisest rahavaesel ajal ja eriti ülikooli ümberkujunemise protsessis oluks äärmiselt teretulnud.

Raamatukogu 1865. a. põhikiri kohustas allasutusi kaks korda aastas teavitama peakogu saadud uudiskirjandusest,¹⁶⁰ mille põhjal järgneva 6 aasta jooksul avaldati trükis kogu ülikooli aastatulmete koondnimestikud.¹⁶¹ Edasi aga lakkasid need teadmata põhjustel ilmumast (direktor K. H. J. v. Paucker, raamatukoguhoidja H. Kapp). Kümmeaasta aasta pärast (1883) tõstatas järgmine direktor prof. R. Hausmanni küsimuse uuesti,¹⁶² tehti kuluarvestused, millest nähtub, et allasutuste koondkataloog oli kavatsatud kogu seni omandatud kirjandust haarava kaartkataloogina asukohaga pearaamatukogus.¹⁶³ Peaaegu pretsedenditu juhtumina keeldus ülikooli valitsus küsitud ühekordsest abist (500 rbl.)¹⁶⁴ ja kavatsetu jäigi teostamata.

1906. a. tõstatas Schlüter küsimuse raamatukogu nõukogus ettepanekuna: allasutustel esitada andmed raamatute kohta alates jooksva aasta algusest, ajakirjade ja jätkväljaannete kohta aga eelmiste aastate ulatuses (?) (*за предыдущие годы*).¹⁶⁵ Ülikooli nõukogus leidis ettepanek positiivse vastukaja ainult perioodikaväljaannete osas ja peatselt valminud, paraku vaid nimetusi sisaldav käsikiri sisaldas neidki ajakirju, mille tellimine oli äsja otsustatud rahapuudusel katkestada.¹⁶⁶ Väljaanne ilmus juba 1907. a. lõpus pealkirjaga *Список журналов и других периодических изданий, вытисываемых или получаемых в обмен ...* (Юрьев, 1907, 50 lk.) ja registreerib 901 nimetust ajakirju ja teadusasutuste ning -seltside jätkväljaandeid (neist võõrkeelseid 711, venekeelseid 190). Trükist on sageli nimetatud ka kataloogiks (sisaldab pearaamatukogu paigutusindekseid, allasutuste puhul vaid nende nimetusi), kuid tegemist on siiski nimestikuga, sest selles puudub kataloogiks vajalik spetsifikatsioon.

Kataloogitööde mõningase edu kõrval tuleb tunnistada Schlüteri programmi õnnestumist vaid tücati: valmimata erikataloogid (dubletid, tsensori kogu jmt.), klassifikatsiooni redigeerimistööde katkemine — need kõik langesid ohvriks ühel poolt ülikooli venestamis-

¹⁵⁸ Vt. ka Dubjeva, L. Kogude avamine ... Lk. 202.

¹⁵⁹ [Грабарь В.] Отчет ... С. 6.

¹⁶⁰ Reglement ... S. 8.

¹⁶¹ Zuwachs der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat und der mit übrigen Universitäts-Instituten selbst verbundenen Büchersammlungen im Jahre 1865 ... 1871. Dorpat, 1866 ... 1872.

¹⁶² TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146^a, l. 304–305.

¹⁶³ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146^a, l. 319–320.

¹⁶⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146^a, l. 348–349.

¹⁶⁵ EAA, f. 402, nim. 4, s. 782, l. 297.

¹⁶⁶ EAA, f. 402, nim. 4, s. 1367, l. 50–51; vt. ka Parmas, R. Perioodiliste väljaannete ... Lk. 11–13.

poliitikale, teisalt seonduvad kogu Tartu ülikooli represseeritu seisundiga Venemaal, sest 1884. a. ülikoolide reformiga kaasnenud materiaalsed tingimused siia ei laienunud.¹⁶⁷ Kasvas rahapuuduses vaevleva ülikooli raamatukogu oli 1890. aastatel ja veel paarkümmend aastat hiljemgi sunnitud toime tulema 1865. a. põhikirjas määratud eelarvelise **personaliga**: 1 raamatukoguhoidja ja 2 raamatukoguhoidja abi.¹⁶⁸ Sajandivahetuseks oli Schlüter suutnud seda ülikooli erisummade arvel suurendada kolme püsiva koosseisuvälise töötaja (*volontaire, nucey*) ja ühe teenija võrra, nii et raamatukogu personal koos teenijatega moodustas kokku 10 töötajat (teistes ülikooliraamatukogudes sellal: Varssavis 20, Kievis 19, Peterburis 17, Moskvas 16, Harkovis 15, Kaasanis 11, ainult noorimas, Novorossiiski ülikoolis ühe võrra vähem, s.o. 9).¹⁶⁹ Sajandivahetusel Rahvaharidusministeeriumi algatatud veelkordne katse Venemaa ülikoolide reformimiseks nõutas nendelt hinnangulisi oleviku/tulevikuvisionone ja Tartu ülikooli mahukas esitises nägi raamatukogu nõukogu nimel esitatud projekt (Schlüteri kontsepti järgi) muude nõudmiste hulgas ette uut koosseisu järgmiselt: raamatukoguhoidja, 5 koosseisulist raamatukoguhoidja abi, 3 koosseisuvälist ametnikku ja sekretär.¹⁷⁰ Paraku kulus selle ulatusliku reformi ettevalmistamiseks peaaegu 15 aastat ja uue ülikooliseaduse jõustumine (1914) ei pakkunud soovitud hüvesid kaugeltki mitte soovitud mahus.

Raamatukogutöötajate palgad olid aga ülikooli eelarves määratud juba 1865. a., millele elukalliduse tõus oli lisanud aastapreemiad, küttepuud teenijatele jms. (*квартирные, столовые*). Aastapalk, mis oli püsinud peaaegu muutumatuna 35 aastat ja püsis seesugusena veel peaaegu 15 aastat, oli järgmine: raamatukoguhoidja 1200 rbl., raamatukoguhoidja abi 600 rbl., koosseisuvälised abitöötajad 300–360 rbl. (ülikooli rektor 1000 rbl., lisaks professori palk, korraline professor 2400 rbl., erakorraline professor 1700 rbl., prantsuse ja inglise keele lektor 600 rbl., ülejäänud lektorid 400 rbl. aastas).¹⁷¹

Schlüteri ametis oleku aegne personal pidi toime tulema kahtlemata ülemäärase koormusega ja tehtu, vähemalt koosseisuliste töötajate poolt, on nii mõnelgi korral langenud ületundide arvele, seda õige juhusliku ja tagasihoidliku lisatasu eest. Tööde iseloom on aga vaieldamatult esitanud kõrgendatud nõudmisi tegijaile, mida Schlüter on sõnastanud järgmiselt: “Raamatukogutöötaja amet nõuab, lisaks ülimalle usinusele, kohusetundele ja pedantssele täpsusele, võimalikult laiemaid teadusalaseid teadmisi, igal juhul mõlema vana keele ja mitme uue tundmist, elavat huvi teaduste arengu vastu üldse. Seetõttu tohiks raamatukogutöötaja ametis rakendada ainult lõpetatud akadeemilise haridusega isikuid, kes lõpueksami või teaduskraadiga on tõestanud oma teadusalast võimekust ja suutlikkust jälgida oma eriala edusamme.”¹⁷² Ja niisugused nõudmised pidid kehtima ka koosseisuväliste kohtade taotlejate kui potentsiaalsete koosseisuliste kandidaatide suhtes. Schlüter ise oli alustanud oma raamatukogutööd personali struktuuri alamalt astmelt ja püüdis oma abiliste valikul kinni pidada samast praktikast, mis pakkus tööandjale edasise valikuvõimaluse, ametisse pürgijaile aga esmaülevaate ning töökogemusi.

¹⁶⁷ Vt. ka Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 126–127.

¹⁶⁸ Reglement ... S. 1.

¹⁶⁹ Заключение факультетов : выработанный, по поручению Правления ... относительно желательного устройства университетов. Юрьев, 1901. С. 57.

¹⁷⁰ *Idem*. Vt. ka TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 59.

¹⁷¹ Statut der Kaiserlichen Universität Dorpat 1865. Dorpat, 1865. S. 71–75.

¹⁷² TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 59–60.

Töovahekordade rajamiseks olid Schlüteril olnud suhteliselt vabad käed, sest raamatukogu põhikiri ei näinud ette erilisi protseduure koosseisuväliste töötajate valimiseks, direktori esines pigem formaalse toetajana ning kandidaadi võimalik edutamine koosseisuliseks kulges juba harjunud rada. Raamatukogu personal Schlüteri ametisoleku ajal ilmutab suhtelist stabiilsust ja tegemist on olnud eranditult kõrgharidusega, haruharva lõpueksami künnisel olnud isikutega, seejuures kultuurihuvidega või koguni mõningase töökogemusega raamatute vallas. Mõistagi on tegemist olnud tema rahvuskaaslastega sõltumata päritolust, valdavalt mõttekaaslastega Õpetatud Eesti Seltsist, kelle hulka sobitus ka üks eestlane — Karl Masing. Kestvamalt, puhuti koguni 10 aastat ja enamgi on koosseisuvälisena raamatukogus töötanud näiteks klassikalise filoloogia magister Bernhard v. Bursy, ajalookandidaadid Carl v. Stern ja Richard Hasselblatt, geograaf/etnograaf Herbert Schultz, humanitaaralase ettevalmistusega Carl v. Wahl ja Wilhelm Christiani, lühemat aega germanistika eradotsent (hiljem ka eesti ülikoolis) ja filoloogiadoktor Georg Sabler.

Taolisel pinnal kujunes paratamatuks konfrontatsioon raamatukogu ja ülikooli venestamisreformiga kaasnenud uue juhtkonna vahel. Kahtlemata süvendas seda ka separatistlik hoiak, mida Schlüter on iseloomustanud järgmiselt: “Muidugi oli ka temale [s.o. raamatukogule] kohustuslikuks asjaajamine vene keeles, mis hõlmas aga mitte eriti laialdast ametlikku kirjavahetust vene asutustega.¹⁷³ Kirjavahetus välismaaga jäi mõistagi saksakeelseks, vajaduse korral tehti end arusaadavaks prantsuse keele abil. Mõnele saksa kolleegile näis ehk ajakohane lähetada raamatukogusse kiri vene keeles, millele minu arvates oli põhjust vastata saksa keeles. Arvestamata väheseid erandeid, jäi suuliseks suhtluskeeleks saksa keel, kuna suurem osa vene professoreid oskas seda hästi ja sakslastest üliõpilastel ei tulnud pähegi rääkida vene keelt. Kuni ülikooli kantseleis töötasid veel endised sakslastest ametnikud, toimus suuline asjaajaminegi emakeeles ...”¹⁷⁴

Raamatukogu, ülikoolile nii olulise institutsiooni suhteline autonoomsus ei saanud olla vastuvõetav ei uuele rektorile ega ülikooli valitsusele. Nii personali senise kujunemiskäigu kui ka finantsalase asjaajamise reglementeeritus aina süvendas ülikooli juhtkonna abitust küündimatu üliõpilaskonna vajaduste ning raamatukogu pakutavate võimaluste vahel. Võimalikku lahendust pakkunuks ehk saksakeelse/meelse isikkoosseisu asendamine lojaalsemaga, mis muutnuks nii töökorraldust kui ka lääneliku orientatsiooniga komplekteerimispoliitikat.

Raamatukogu kõrgem juhtkond (direktor, raamatukogu nõukogu) oli kuni 1894. aastani (*incl.*) püsinud ülikooli nõukogus nn. endiste professorite poolt valitud koosseis, raamatukoguhoidja valitud oma tööpostile juba 1888. a. Ülikooli enda administratsioon (rektor, ülikooli valitsus) oli 1893.–1894. a. juba vahetunud “uute” professorite vastu, kes erinevalt endisest korrast osutasid mitte enam ülikoolisiseselt valituks, vaid erimäärustega ministri/tsaari korraldusel kohalemääratuks. Need erimäärused, mis muutsid vastavates lõikudes ülikooli 1865. a. statuuti (üldjoontes kehtis see tsariaja lõpuni), puudutasid vaid rektorit, prorektorit, dekaane, professoreid¹⁷⁵ ega laienenud allasutustele, isegi mitte ainsale üleülikoolilisele —

¹⁷³ Ajavahemikul 1892–1894 kehtestati nii õppetöös kui ka asjaajamises kohustuslikuna vene keel. — Петухов Е. В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет в последний период своего столетнего существования (1865–1902). Санкт-Петербург, 1906. С. 81, 88.

¹⁷⁴ Schlüter, W. Die Dorpater ... S. 14.

¹⁷⁵ Tartu ülikooli ajalugu... Lk. 259.

raamatukogule. Selle jaoks kehtis endiselt 1865. a. statuudi § 29,¹⁷⁶ mis sätestas raamatukogu personali valimiskorra senisel demokraatlikul moel. Ülikooli statuudi muutmine ei olnud tema enda pädevuses, raamatukogu suhtes oli ainuvõimalikuks selle põhikirja uuendamine vähemalt töökorralduslike suhete piiramisega. Ülikooli lõpliku venestamise teenekaima rektori, Varssavi ülikoolist tulnud slavistika prof. A. S. Budilovitši ettepanekul otsustatigi 1895. a. sügisel ülikooli nõukogus algatada arupidamine (*обсуждение*) raamatukogu juhtimiseks kehtivate eeskirjade (*правила*) ja neis soovitatavate muudatuste (*желательных в этом отношении изменений*) üle,¹⁷⁷ seega (sisuliselt) uue põhikirja koostamine.

Uue põhikirja ettevalmistamiseks moodustati ülikooli nõukogus usumatult arvukas komisjon, mis koosnes raamatukogu nõukogust, lisaks veel üks esindaja igast teaduskonnast, seega kokku 10-st liikmest. Vastukaaluks raamatukogu senisele nõukogule, milles vene professorkonda kuulus vaid õigusteaduskonna esindaja, oli põhikirja komisjoni koosteeritud neid kolm ja "endiste" hulgast kaks: lisaks paratamatule usuteaduskonna esindajale ajaloo-keeleteaduskonnast raamatukogu hiljutine direktor prof. R. Hausmann.¹⁷⁸ Põhikirja teksti koostamiseks moodustati töörühm, mis eesmärgi poliitilist suunitlust arvestades ennast võib-olla väga ei õigustanudki, küll aga oli piisavalt kompetentne asja sisulises küljes. Töörühma kuulus raamatukogu vastvalitud direktor, vene ajaloo professor ja viljakas uurija Jevgeni Franzevitš Šmurlo, kellel olid rikkalikud kasutajakogemused Veneetsia, Rooma, Pariisi arhiividest, kes hiljem Prahasse asunultki lähetas Tartusse raamatuannetusi.¹⁷⁹ Järgnesid raamatukogu nõukogu liige, üks esimesi Tartusse saabunud vene õppejõude (1889) ja järelkult oludega mõnevõrra tutvunud vene õiguse ajaloo professor M. A. Djakonov, raamatukogu endine teenekas direktor prof. R. Hausmann, muidugi vältimatult W. Schlüter, protokollijana raamatukoguhoidja abi E. Schultz.¹⁸⁰ Töörühm hankis ka teiste Venemaa ülikoolide raamatukogudes rakendatavad eeskujud (*правила*),¹⁸¹ kuid aluseks võeti siiski seni kehtinu aastast 1865, koos muudatustega aastast 1871.

Põhikirja projekt,¹⁸² mis koosnes 54 paragrahvist (endine sisaldas vaid 27) ja lisadest, jõudis suuruskomisjonis arutusele 1896. a. aprillis, kuid pole säilinud mingeid andmeid arutelude käigu või eelnevate tekstivariantide kohta. Projektis olid raamatukogulikud tööprotsessid detailselt lahti kirjutatud, juurde olid tulnud kasutamise eeskiri ja vajalikud sätted professorite lugemistoa kohta. Kogu tekst rajanes senikehtinud eelarvel ja personali struktuuril, kuid oli ilmselt suunatud senise õigusliku seisundi vastu. Keskendumine personaliküsimustele tingib nende käsitlemise ka pisut tagasihaaravalt.

Raamatukogu 1865. a. põhikiri oli andnud raamatukogu nõukogule koosseisuliste töötajate valikuks üsna suured õigused ja sõltumatus.¹⁸³ Tema esitatud kandidaadi(d) kiitis heaks (valis formaalselt) ülikooli nõukogu, millele järgnes õpperingkonna kuraatori ametlik

¹⁷⁶ Statut S. 31.

¹⁷⁷ EAA, f. 402, nim. 4, s. 1198, l. 304.

¹⁷⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 841, l. 1.

¹⁷⁹ Puksoo, F. Ülikooli Raamatukogu ... Lk. 315.

¹⁸⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 841, l. 4–5.

¹⁸¹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 840, l. 1–7.

¹⁸² EAA, f. 402, nim. 5, s. 1212, l. 525–528.

¹⁸³ Vt. lk. 138.

kinnitus.¹⁸⁴ Raamatukoguhoidja kandidaadi esitamiseks oli raamatukogu nõukogul ainuõigus (*Vorschlagerecht*); raamatukoguhoidja abi kandidaadi esitamiseks esmalt raamatukogu nõukogule (järgnes ettenähtud kinnituste rada kuraatorini), oli sama õigus raamatukoguhoidjal,¹⁸⁵ kes sel moel ise valiski endale potentsiaalse järglase. 1871. a. oli toonase direktori prof. K. H. J. v. Pauckeri eestvõttel seni hämaratel asjaoludel ülikooli nõukogu otsusega põhikirja sisse viidud korrektiivid, mille järgi ka raamatukoguhoidja abi kandidaadi valiku eesõigus läks üle raamatukogu nõukogule, ometi raamatukoguhoidja osavõtul (*mit Hinzuziehung*) ja tema ettepaneku eelisarvestamisel (*unter vorzugsweiser Berücksichtigung*). Sama täiendus andis aga ka ülikooli nõukogu igale liikmele õiguse esitada omapoolne kandidaat raamatukoguhoidja (seega tegevjuhi) valimiseks,¹⁸⁶ millega oluliselt kärbiti selle institutsiooni autonoomiat. Muudetud säte lähitulevikus rakendamist ei leidnud, Schlüteri enda kandidatuurgi jäi raamatukogu nõukogu esitiselega ainsaks ja abidki kinnitati kohale tema enda valikul.

1895. a. põhikirja autorid olid alusdokumendi (ülikooli statuudi) tõttu sundseisus ja projekt sätestaski endise valimiskorra,¹⁸⁷ mille järgi ülikooli nõukogu võis personali valikusse küll aktiivselt sekkuda, ometi mitte administratiivses korras ja arvestamata raamatukogu nõukogu seisukohti (viimaste kujunemisel oli oluline roll raamatukogu direktoril).

Hoopis vähem seadusandlikke takistusi oli raamatukoguhoidja pädevuse reguleerimiseks ja seda päevapoliitilises vaimus ka tehti, ometi suhteliselt mõõdukalt. Tema senise nõuandva sõnaõiguse püsikoosseisulise personali valikus kaotas põhikirja projekt küll sootuks, kuid võimaldas siiski koosseisuväliste töötajate suhtes, mille kohta varasem põhikiri ettekirjutusi ei sisaldanud. Viimaste kasutamine sõltus otseselt ülikooli finantsoludest ja kuulus seetõttu ülikooli valitsuse kompetentsi ning sinna pidi taotluse esitama direktor, ometi kooskõlastatult raamatukoguhoidjaga. Raamatukoguhoidja enda pädevusse jäi vaid raamatukogu teenijate esitamine kinnitamiseks rektorile. Isegi tema asendamine ajutise töölt puudumise korral, mis seni oli kuulunud abide ülesannetesse üldiselt (tegelikult I abi ülesannetesse), oli nüüd direktori poolt personaalselt määrata.¹⁸⁸

Kõige öeldu kõrval äratub tähelepanu mitmeti tõlgendatav säte, mille järgi “raamatukogu varustamiseks kogenud töötajatega (*в видах обеспечения библиотеки опытным служебным персоналом*) võib tööle raamatukoguhoidjale abiks lubada kõrgema haridusega isikuid direktori valikul (*по усмотрению*) või temale teada olevaid isikuid (*лично ему известных*), teavitades sellest rektorit”.¹⁸⁹ Fragmentaarselt säilinud andmetel on Schlüter sellal juhuabilistena (tasuta või ühekordselt tasustavatena) rakendanud mitu koosseisuvälist persooni, kelle tegevus nähtavasti vajas sanktsioneerimist. (Sellele viitab prof. M. N. Krašeninnikovi kaebus raamatukogu sisekorra eeskirjade rikkumise kohta.¹⁹⁰) Sel teel on abijõude kahtlemata Schlüteri valikul kasutatud veel näit. 1901. a. (direktoriks sellal prof. J. V. Passek). Otse rektorile on siis avaldanud soovi “tutvuda raamatukogu tööga” või

¹⁸⁴ Reglement ... S. 1.

¹⁸⁵ Reglement ... S. 1.

¹⁸⁶ EAA, f. 402, nim. 4, s. 780, l. 42–43; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 843, l. 3.

¹⁸⁷ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1212, l. 525.

¹⁸⁸ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1212, l. 525–526.

¹⁸⁹ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1212, l. 526.

¹⁹⁰ Vt. lk. 166.

“abistada raamatukogu” C. v. Wahl, F. E. Meykow ja A. E. Jaesche.¹⁹¹ Neil oli hiljem põhjust nõutada tehtud tööde eest ühekordset tasu (kaks esimest on sel kombel jäänud tööle aastaiks).

Põhikirja projekti personaliküsimusi hõlmava osa kasutegur, mis justkui jättis raamatukogu isikkoosseisu komplekteerimise ülikooli juhtkonna meelevalda, osutus selle reaalse uuendamise mõttes siiski minimaalseks ja võis arvesse tulla alles tulevikus. Juba olemasoleva kollektiivi suhtes kehtis ülikooli statuudiga tagatud 25-aastane ametiaeg koos õigusega taotleda kahel korral 5-aastast pikendust.¹⁹² Seega raamatukogu personalis hetkel ja lähitulevikus muutusi ei toimunud ja seda kuni Schlüteri ametiaja lõpuni.

Raamatukogu juhtkonda käsitlevad sätted projektis ei toonud muutusi ka raamatukogu ja ülikooli valitsuse/nõukogu suhetesse — ülikooli statuudist lähtudes oli endiselt tegemist võrdlemisi iseseisva allüksusega, milles vaid mitmed raamatukoguhoidja õigused/kohustused (ka sisetööde korraldamises/järelvalves) osutusid delegeeritaks raamatukogu direktorile. Viimase osatähtsuse kasv oli aga vastuolus tsentraalse administreerimise printsiibiga uuenenud ülikoolis ja vajas korrigeerimist. Rektori tellimisel ajaloo-keeleteaduskonna dekaani filosoofiaprofessor J. Ohse¹⁹³ koostatud eksperthinnangus põhikirja projektile püütaksegi pakkuda lahendust “analoogiliselt ülikooli valitsuse ja teaduskondade struktuurile”. Raamatukogu juhtkonna õiguslikku seisundit kohati lausa demagoogiliselt lahates nägi J. Ohse muu hulgas raamatukogu direktori ametiposti tarbetuna. Raamatukogu tegevust pidi juhtima küll raamatukogu nõukogu, kellele aga ülikooli nõukogus valitaks professorite hulgast vaid esimees (*председатель*), kummatigi — kandmaks kõiki direktori ametipostiga seotud kohustusi!¹⁹⁴

Kuna uue põhikirjaga ei oleks kaasnenum uut eelarvet, oli projektiski vaid mõningaid nihkeid selle senistes jaotustes teaduskonniti nii, et see tagaks erialase kirjanduse hankimise võimalikult kooskõlas õppetoolide arvuga. Ülikooli uuenenud struktuurile vastavalt oli suurendatud õigusteaduskonna kasutada olevat eelarve osa ajaloo-keeleteaduskonna ja füüsika-matemaatikateaduskonna arvelt, üsna oluliselt tõstetud nn. üldrubriigi osa, mille kulutusi reguleeris raamatukoguhoidja.¹⁹⁵

Dekaanidest koosnevas ülikooli valitsuses, kuhu projekt suunati arutamiseks, olid korrigeeritud üsna ootuspärased: märkimisväärselt sooviti suurendada kõigi teaduskondade osa, raamatukoguhoidja hallata oleva üldrubriigi summat aga vähendati enam kui poole võrra ja senisest tugevama rõhuasetusega raamatukogu nõukogu kontrollile selle üle.¹⁹⁶ Isegi üldrubriigi eelarvevälised ostud olid nüüd personaalselt raamatukogu direktori otsustada.

Finantsalased suhted olidki teine valdkond, mis andis võimaluse raamatukoguhoidja tegevust piirata. Ka J. Ohse tekstikriitiline hinnang lähtus seisukohast, et raamatukogu on ülikooli

¹⁹¹ EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 359, 367; s. 1591, l. 36.

¹⁹² Statut... S. 49.

¹⁹³ Prof. Jakob Ohse (Jäkabs Osis), Tartu ülikooli kasvandik, teoloogia ja filosoofia kandidaat, filosoofiameister, määrati 1889. a. venestusreformi alguses erakorraliseks filosoofiaprofessoriks. Päritolu Kuramaa (Goldingeni = Kuldiga) talupidaja perekonnast seletab ehk saksavaenulikkust ja venesõbralikkust, mis saatsid ta 1918. a. koos ülikooliga evakuatsiooni Voroneži, kus ta paari aasta pärast suri. — Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīgā, [1937]. Sē. 15.

¹⁹⁴ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1212, l. 513–516.

¹⁹⁵ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1212, l. 528; Reglement ... S. 2–3.

¹⁹⁶ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1212, l. 517.

vara, mis statuudi kohaselt kuulub ülikooli valitsuse haldusalasse ja järelikult kuuluvad sellesse ka raamatukogu rahalised suhted. Eriliselt ja korduvalt on ta oma parandustes rõhutanud kõigi arvelduste eelneva kooskõlastamise kohustust valitsusega, samuti pidanud vajalikuks sätte lisamist, mis nägi ette suvalisel ajahetkel komisjoni loomist raamatukogu revideerimiseks.¹⁹⁷ See oli temapoolne lisapunkt põhikirja projektis uudsena toodud sätetele, mille järgi raamatukogu iga-aastased osalised inventuurid oleksid 10 aasta möödumisel hõlmanud kogu tervikuna. Revisjonide eesmärgiks seati "selgitada, kas raamatud ja teised teaduse- ning kunstiesemed säilivad nõutavas tervikluses" (*в надлежащей целости*).¹⁹⁸

Põhikirja projekti rahandusalaste ettekirjutuste täht-täheleine rakendamine oleks tabanud esmajoones Schlüterit, kes seitsmeaastase töö kestel oli, küll eeskirjade raamides, üsna iseisvalt lahendanud komplekteerimise, seega ka kulutuste küsimusi, suurendades paratamatult aasta-aastalt eelarve defitsiiti ja häälestades sellega enda vastu nii ülikooli valitsust kui ka vähem kompetentseid õppejõude. Väärrib märkimist, et Schlüter oli juba ametisse astumisel sisse seadnud nii eelarve kui ka toetussummade arvestuses ülidetaalsed kontoregistrid, mis jälgitavad nii üksikute õppetoolide, hiljem koguni õppejõudude lõikes (eriti õigus- ja ajaloo-keeleteaduskonna piires).¹⁹⁹ Kummatigi oli ülekulutuste maht projekti koostamise ajal alles algusjärgus, tõsisis esmakordselt vastasseisu ülikooli valitsusega saajandi vahetusel ja haripunktile aastaks 1907, ega kadunud ka pärast Schlüteri lahkumist.²⁰⁰

Põhikirja projekt, mille rektor oli saatnud seisukohavõtuks ülikooli valitsusse oktoobris 1896,²⁰¹ jõudis ülikooli nõukogu päevakorda jaanuaris 1897, nähtavasti on arutusel olnud oktoobris 1897, sest novembris-detsembris oli päevakorras arutelu jätkamine,²⁰² edasi aga enam mitte. 1901. a., s.o. viis aastat pärast projekti valmimist nõudis direktor J. V. Passek selle tagasi, pealegi võinuks eelolev ülikoolide reform põhjustada selle veelkordset läbivaatamist.²⁰³ 1906. a. on raamatukogu direktori kt. prof. M. J. Pergament palunud katkestatud arutelu jätkamist, mida toetas ka Schlüter,²⁰⁴ kuid sellele vastukaja ei leidu. Arutelu ülikooli valitsuses on katkenud § 12 järel, s.o. hõlmanud toona esmatähtsaid juhtimisküsimusi. Jääb selgusetuks, kas läbiarutatud punktidel oli rakenduslikku tähendust, sest raamatukogu isikkoosseisu vähestes nihetes radikaalseid muutusi ei toimunud, küll aga püüti läbiarutamata punkte kohaldada komplekteerimisküsimustes. Uus põhikiri rippus Damoklese mõõgana raamatukogu kohal 12 aastat, kuid lausa usumatul kombel on raamatukogu tegutsenud 1865. a. redaktsiooni alusel juriidiliselt kuni tsaariaja lõpuni.²⁰⁵

Schlüteri kui raamatukogu tegevdirektori rolli ähvardav kõikumine põhikirja uuendus- katsete ajal langes kokku nii raamatukogu nõukogu kui ka **direktori** (valiti ülikooli nõukogus kolmeks aastaks) asendamisega Venemaalt tulnud jõududega. Sellele eelnenud

¹⁹⁷ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1212, l. 517.

¹⁹⁸ EAA, f. 402, nim. 5, s. 1212, l. 528.

¹⁹⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 647–649.

²⁰⁰ Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 133–135.

²⁰¹ EAA, f. 402, nim. 5, s. 607, l. 18.

²⁰² EAA, f. 402, nim. 4, s. 782, l. 224, 230, 232.

²⁰³ EAA, f. 402, nim. 4, s. 782, l. 274.

²⁰⁴ EAA, f. 402, nim. 4, s. 782, l. 296; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 842^a, l. 8–10.

²⁰⁵ Петухов Е. В. Императорский ... С. 116. — 1914. a. reform muutis vaid materiaalselt baasi ja töötajate arvu, uut põhikirja ei koostatud.

lühike ajavahemik pärast prof. R. Hausmanni pisut enneaegset lahkumist (1890) oli töökas ja tulemuslik, hoolimata juba 1889. a. alanud õppeplaanide muutustega kaasnenud komplekteerimisraskustest. Raamatukogu direktoriks oli neil aastatel (1891–1894) teoloogiaprofessor Heinrich Ferdinand Mühlau, kes kuulununa järjepanu 12 aastat raamatukogu nõukogusse, oli küllap heaks toeks Schlüterile. Nõukogu ise koosnes kuus või enamgi aastat tagasi valitud isikutest, vaid õigusteaduskonda esindas uus, liberaalina tuntud vene õiguse ajaloo professor M. A. Djakonov.

1895. a. kujunes aga pöördeliseks, sest direktori valimistel kandideerisid nüüdsest Venemaalt tulnud professorid (54,9% nõukogu koosseisust)²⁰⁶ ja Schlüteri ametisoleku ajale langes neist kolme tegevus. Prof. H. F. Mühlau enneaegne lahkumine (oli valitud 1896. aastani *incl.*, emeriteerus 1895) vahetult uue põhikirja koostamise eel nihutas paari aasta võrra ettepoole uue direktori valimised, kelleks sai vene ajaloo professor J. F. Šmurlo (1895–1900). Temagi pani väliskomandeeringu tõttu ameti maha aasta võrra varem ja järglaseks valitud rooma õiguse professor Jevgeni Vjatšeslavovitš Passek (1900–1906) on Tartu ülikooli ajaloos tuntuks saanud eelkõige rektorina (1905–1908), kes 1905. a. revolutsiooni aegse demokraatliku hoiaku eest senati kohtu alla anti.²⁰⁷ Rektori ameti tõttu lahkus temagi raamatukogust enneaegu. Järgmiseks direktoriks valiti orientalist, Tartu aga uusaja ajaloo professorina töötanud Aleksandr Aleksandrovitš Vassiljev (1905–1909), kes jäi Schlüteri ametiaja viimaseks (1925. a. on ta emigreerunud USA-sse²⁰⁸).

Raamatukogu huvide esindatus ülikooli juhtkonnas direktorite kaudu ei näi mingil määral erinevat endistest tavadest: vajalikud esitised, nõudmised, ülevaated on säilinud kontseptidele toetudes koostatud Schlüteri käega ilma eriliste lisanduste või kärbeteta. Selles valdkonnas on ehk täheldada pigem soosivat ja toetavat suhtumist, olgu tegemist uue hoone taotlusega või näiteks materiaalse seisundi hindamisega ülikoolide reformi ettevalmistustes. Viimase puhul on näiteks iseloomulik prof. J. V. Passeki poolt Schlüteri tekstist tunduvalt suurendatud näitajad: Schlüteri taotletud summaarne eelarve (komplekteerimis- ja majanduskulud) 15 000 rbl. senise 5800 asemel on Passeki esituses kasvanud 19 000 rublani, Schlüter nägi raamatukoguhoidja aastapalgana ette 2400 rbl., Passek on tõstnud selle 3000 rublani, raamatukoguhoidja abi palgana on Schlüter kavandanud 1800 rbl., Passeki esitises on see 1500–1800 rbl., koosseisuvälisele abitööjõule on Schlüter ette näinud 900 rbl., Passeki nägemuses on see 1200 rbl.²⁰⁹

Märkimist vääriksid kindlasti professorite Djakonovi, Šmurlo ja Passeki teened ülikooli *Acta*'de toimetajatena (1894–1905), kes nägid ülikooli väljaannete vahetamises sihitadlikku allikat raamatukogu komplekteerimises.²¹⁰

Prof. A. A. Vassiljevi teeneks tuleks lugeda raamatukogu tuleohutuse küsimuse energilist lahendamist ja venekeelse raamatkataloogi valmimist.

Raamatukogu tegevuse siseasjadesse, nii personali valikusse, töökorraldusse kui ka jooksvasse komplekteerimisse, direktorid pidurdavalt ei sekkunud. Küllap tulenes see algul kohalike olude vähesest tundmisest, respektist auväärse ja hästi korraldatud institutsiooni,

²⁰⁶ Tartu ülikooli ajalugu ... Lk. 272.

²⁰⁷ *Album rectorum Universitatis Tartuensis 1632–1997*. Tartu, [1997]. Lk. 89.

²⁰⁸ Tartu ülikooli ajalugu ... Lk. 325.

²⁰⁹ ТҮР КХО, ф. 4, ним. 1, с. 846, л. 60; Заключение факультетов ... С. 60.

²¹⁰ Parmas, R. Publikatsioonide vahetamine ... Lk. 38–41.

aga ka Schlüteri kui autoriteetse spetsialisti vastu, kelle seisukohti aktsepteeriti. Eeldatav tihedam kontakt raamatukogu jooksva tööga lubab oletada ka suuremat kompetentsust, võrreldes raamatukogu nõukogu liikmetega, millest tulenevalt siluti ehk mõnigi konflikt raamatukoguhoidja ja nõukogu vahel.

Schlüteri ilmselt kollegiaalsed suhted raamatukogu direktoritega ei kandunud kuigivõrd üle **raamatukogu nõukogule**, mille uus koosseis formeerus ühtaegu põhikirja koostamisega. Endisaegseid professoreid esindas nüüd vaid usuteaduskond (A. M. v. Bulmerincq), peagi lahkus ka tolerantne prof. M. A. Djakonov. Ajaloo-keeleteaduskond esitas oma emissariks klassikalise filoloogia professori M. N. Krašeninnikovi, kes on end ülikooli annaalides jäädvustanud ülisagedaste protokolliliste eriarvamustega. Nõukogu personaalne koosseis absoluutses enamuses Venemaalt tulnud professoritega on korduvate taasvalimiste tõttu teaduskondades püsinud suhteliselt stabiilne. Paraku pole nõukogu koosolekute protokolle säilinud aastast 1896 kuni 1902. a. sügiseni, olemasolevad ei kajasta kuigivõrd sisukat ja aktiivset tegevust ega ole ka liikmete osalus neil olnud järjekindel. Erinevalt endistest tavadest on Schlüter neil esinenud vaid korra (pole kutsutud!) ja vastav säte puudus ka raamatukogu põhikirja projektis. (1865. a. põhikirjas figureeris see raamatukoguhoidja õigusega kui osavõtt osutub soovitavaks või vajalikuks.²¹¹)

Suurema osa koosolekute päevakorrast on hõlmanud ülikitsad jooksvad küsimused, nagu üksikjuhulised laenutused isikutele väljaspool Tartut ja ülikooli või teistele raamatukogudele, laenutatavate trükiste arv, ajakirjanumbrite säilitamise aeg professorite lugemistoas jms., seega tegeldud raamatukogu kasutamise korraga. Ainsad asjalikud algatused on tulnud üsna pikaajaliselt nõukogu liikmelt meditsiiniprofessor A. I. Jarotskilt,²¹² kes 1906. a. on teinud ettepaneku anda raamatukogu tegevusele, tema ainelistele raskustele laiem kõlapind nii eelnenu ülevaate kui ka jätkuvate aastaaruannete avaldamisega ülikooli *Acta*'des.²¹³ Neid siiski ei ilmunud, nagu pole teadmata põhjustel trükki jõudnud ka prof. J. F. Šmurlo aegne kavatsus aastate 1888–1897 kohta.²¹⁴ Protokollide lapidaarsus ei võimalda siinkohal järeldada sisukamaid seisukohavõtte ega arutelusid. Tänu prof. A. I. Jarotskile võeti revideerimisele raamatukogu tuleohu küsimus ja hangiti toonaseid ajakohaseid kaitsevahendeid.²¹⁵

Sõlmküsimuseks raamatukogu nõukogus kujunes juba 1890. aastate keskspaigast alates mõistagi komplekteerimispoliitika. Tunnistavad seda nii eriarvamused eelarve jaotuse kohta põhikirja projektis kui ka kontroll raamatukoguhoidja tellimiste üle nn. üldsisulise kirjanuduse vallas,²¹⁶ aga samuti raamatukauplustega sõlmitud ostutingimuste revisjon.²¹⁷ Veel 1906. a. rõhutas nõukogu vajadust "tellida üldrubriigi raamatuid raamatukogu nõukogu otsuse kohaselt" (*по постановлению*).²¹⁸

²¹¹ Reglement... S. 5.

²¹² Prof. A. I. Jarotski eestvõttel rajati 1905. a. liberaalse Teadlaste Liidu Tartu osakond, mis võitles ülikoolide autonoomia eest. — Tartu ülikooli ajalugu ... Lk. 296.

²¹³ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 842^a, l. 6–8.

²¹⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 846, l. 1, 39–54.

²¹⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 842^a, l. 5–6; vt. ka lk. 142.

²¹⁶ Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 160–161.

²¹⁷ Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 165.

²¹⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 842^a, l. 6–8.

Siit siis ka professorite küllalt sagedased individuaalsed pöördumised raamatukogu nõukogu poole üksikute konkreetsete trükiste (sealjuures just välismaiste) muretsemiseks, mille eest varem vastutas raamatukoguhoidja (nõukogu jälgis pigem kulutusi), põhikirja projekti kohaselt eelarveväliste ostude puhul aga direktor.

Järelevalvet komplekteeritava kirjanduse üle võimaldas 1906. a. otsus, mis kohustas raamatukoguhoidjat koostama raamatukogusse saabunud kirjanduse nimestikke ja suunama neid kord kuus professorite lugemistuppa.²¹⁹ Üsna samaaegselt on füüsika-matemaatika-teaduskonna kaudu jõudnud ülikooli nõukogusse prof. B. I. Sreznevski kaebus nii eelarve-summade ebaproportsionaalse jaotuse üle teaduskonniti (kehtis ikka 1865. a. eelarve), teaduskonnale profiilse venekeelse kirjanduse puudumise üle, kogu eelarvet ületava perioodikaväljaannete komplekteerimise üle, mis paljuski olevat raamatukogus üleliigne “ballast”, uudiskirjanduse nimestike näidete põhjal “luterliku teoloogiakirjanduse” liiga suure osakaalu üle ja sellegi üle, et raamatuid on tellitud professorite personaalsete soovide põhjal, ilma et tema kui teaduskonna esindajaga raamatukogu nõukogus, mille koosolekutel ta enamasti puudus, oleks eelnevalt kooskõlastatud.²²⁰

Rahulolematus komplekteerimisega, seega raamatukoguhoidja põhitegevusega taandus neil aegadel sisuliselt rahapuudusele. Schlüteri mõõndusteta hoiak perioodika- ja jätkväljaannete järjepidevuse kaitsmisel eelarve suureneva defitsiidi ja kasvavate võlgade hinnaga²²¹ leidis küll toetust õppetoolidelt, mitte aga ülikooli valitsuselt, kelle käepikenduseks oli ju ka raamatukogu nõukogu. Siinkohal ongi viimane leidnud ühise keele ülikooli valitsusega mitmetes destruktiiivsetes otsustes komplekteerimise kohta,²²² mis lõplikult ometi ei rakendunud suuresti tänu Schlüteri meeolekile oma veendumuste elluviimisel.

Üldise rahulolematuse foonil järjest tugevnenud Schlüteri vastane hoiak on aeg-ajalt ilmnenud üpris markantsete näidetena. Peamine oponent prof. M. N. Krašeninnikov²²³ on raamatukogu nõukogu liikmena, alates 1896. a. kuni tsaariaja lõpuni, juba 1899. a. pöördunud otse ülikooli valitsuse, aga mitte raamatukogu nõukogu või direktori poole palvega seada raamatukogus sisse kord, et raamaturiilite juurde ei lubataks kedagi peale õppejõudude ja raamatukogu töötajate, et tsensuuri poolt keelatud kirjandust laenutataks ainult õppejõududele ning mitte üle kahe trükise korraga.²²⁴

Schlüter on viimati mainitud probleemi hiljem kommenteerinud järgmiselt: “Kogu loo juures on naeruväärseks asjaolu, et professoritel kui riiginõunikel oli õigus keelatud raamatuid lugeda [s.o. koju laenata] ja seetõttu võisid laenutatud teosed sattuda ka laiematesse

²¹⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 842ⁿ, l. 8–10.

²²⁰ EAA, f. 402, nim. 4, s. 1312, l. 24–27.

²²¹ Michelson, R. Raamatuost... Lk. 134–135.

²²² Parmas, R. Perioodiliste väljaannete ... Lk. 9–12.

²²³ 1898. a. on järjekordsetel raamatukogu direktori valimistel kandideerinud ka prof. M. N. Krašeninnikov ise, kuid kaotanud 20 poolthäälega 27 vastu. Edasi lükkunud valimistel oli tema kandidatuuri esitanud vaid 4 ülikooli nõukogu liiget, mispeale ta end taandas. — EAA, f. 402, nim. 4, s. 782, l. 336, 242.

²²⁴ EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 301.

ringidesse.”²²⁵ Küsimus on päevakorral olnud ka varem (1891), kui sellele juhtis tähelepanu õpperingkonna kuraator isiklikult.²²⁶

1907. a. lõpul on prof. M. N. Krašeninnikov palunud arutada vajadust “korraldada raamatute ja raamatukogu muu omandi perioodilisi revisjone”, samuti nii koosseisuliste kui ka koosseisuväliste töökohtade täitmist,²²⁷ seega sisuliselt põhikirja projekti rakendamist. Raamatukogu nõukogu otsus esimeses küsimuses oli pooldav, kusjuures professoril paluti revisjoni kohta välja töötada plaan, mille nagu ka inventuuri kohta andmeid ei leidu, teise arutamine lükati aga edasi.²²⁸

Raamatukogu nõukogu ja raamatukoguhoidja lahendamatu vastasseisust kujunes ajapikku **Schlüteri personaalküsimus**, mis leidis väljundi tema kompromissitus töölt kõrvaldamises selleks avanenud esimesel võimalusel. 1907. a. detsembri lõpupäevil, s.o. kuu aega enne tähtaega, on Schlüter esitanud raamatukogu nõukogule avalduse pikendada tema 25-aastast ametiaega, mis pidi lõppema 31. jaanuaril 1908, veel 5 aasta võrra, nagu oli seadusega lubatud ja senises praktikas toimitud.²²⁹ Raamatukogu nõukogu, mille koosolekul sel korral osales peale direktori kolm liiget, omapoolset arvamust ei avaldanud, vaid soovitas Schlüteril esitada oma palve otse ülikooli nõukogule,²³⁰ mida Schlüter kohe ka tegi.²³¹ Raamatukogu direktor prof. A. A. Vassiljev, teavitades ülikooli nõukogu raamatukogu nõukogu otsusest, on lisanud omaenda seisukoha, mille järgi Schlüter oli “raamatukogus ülimalt kasulik ja toimekas töötaja, kes valdab suurepäraselt raamatukogundust ja armastab seda”, avaldas ühtlasi lootust, et Schlüteri tegevus eeloleval viiel aastal saab olema “kasulik ja viljakas nagu seni”.²³²

Schlüteri 25-aastast tööjuubelit märkis ülimalt kiitva hinnanguga kohalik saksakeelne päevaleht,²³³ oma koosolekul 6. veebruaril õnnitles teda Õpetatud Eesti Selts, kus Schlüter oli juba aastaid olnud president.²³⁴ Vaid päev hiljem toimunud ülikooli nõukogu koosolek andis aga Schlüteri kandidatuuri hääletamisel 22 poolt- ja 24 vastuhäält, mille alusel kuraator tema ka vallandas 8. veebruarist 1908 (teade ise on dateeritud 21. II 1908).²³⁵

Schlüteri vallandamisotsus ülikooli nõukogus oli ootamatu ja jahmatav nii üldsusele kui ka raamatukogu kitsamale ringile. Kohalik saksakeelne press reageeris sellele üsna valuliselt, sealt levis teade ka eesti ajakirjandusse ja kajastus isegi Peterburis.²³⁶ Avaldati rõhutatult kahetsust, et ülikoolile teenekas spetsialist on langenud venestamise ohvriks ja süüdistati juhtunus “saksa professoreid”, kelle vähene osavõtt koosolekust olla põhjustanud

²²⁵ Schlüter, W. Die Dorpater ... Lk. 8.

²²⁶ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146^a, l. 532.

²²⁷ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 842, l. 1.

²²⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 842^a, l. 13–14.

²²⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 843, l. 52.

²³⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 842^a, l. 13–14.

²³¹ EAA, f. 402, nim. 3, s. 1873, l. 155.

²³² EAA, f. 402, nim. 3, s. 1873, l. 153.

²³³ Nordlivländische Zeitung. 31.01.(13.02.)1908.

²³⁴ Nordlivländische Zeitung. 7.(20.)02.1908.

²³⁵ EAA, f. 402, nim. 3, s. 1873, l. 157.

²³⁶ Nordlivländische Zeitung. 11.(24.)02.1908; Elu. 13.02.1908; St. Petersburger Zeitung. 13.(26.)02.1908.

2–3 hääle vajaka jäämist. Ometi on häälte vahekord isegi üllatav, sest 56-liikmelises professorkonnas oli Venemaalt saabunuid vähemalt 42, s.o. 2/3 koosseisust.²³⁷

Küllap oli see demokraatlike jõudude lootustandev osakaal, mis ajendas küsimust taas

Въ Учебнаго Комиссiо Императорскаго
Юрьевскаго Университета

Учебнаго В. ф. Шеллера
прошеле.

31 января 1908. г. уведомляю 25-лiтiе моеи службы
въ Учебнаго Императорскаго Юрьевскаго Университета,
ко, губернур себѣ въ полной силѣ и желаю продолжать
прежнюю службу, и прошу решить повозможнѣе просить
Учебнаго Комиссiо войти съ надлежащими до-
кументами объ отсѣвкѣ моеи въ должномъ де-
партаментѣ на следующеи пятилiтiе.

Юрьевъ, 18 декабря
1907 г.

В. ф. Шеллеръ,
Учебнаго.

W. Schlüteri avaldus 25-aastase teenistusaja pikendamiseks, 13. dets. 1907 (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 843, l. 52)

tõstatama. Kuraatori kinnituse saabumisel 25. veebruaril 1908²³⁸ on raamatukogu nõukogu liige teoloogiprofessor A. M. v. Bulmerincq palunud direktorit võtta päevakorda “raamatu-

²³⁷ Личный состав И. Юрьевского Университета 1908. Юрьев, 1908.

kogu nõukogu kompetents [s.o. reglemendikohane kohustus] ettepaneku tegemiseks ülikooli nõukogule raamatukoguhoidja valimisel või ümbervalimisel”,²³⁹ kuid koosoleku otsus pärast põhikirja vastava sätte ettelugemist fikseerib lakooniliselt: “Teadmiseks”.²⁴⁰ Õigusteaduskonna esindaja prof. A. N. Miklaševski (*Akadeemilise Liidu*, hiljem *Riiginõukogu* liige) ettepanekul otsustati avaldada Schlüterile tänu pikaajalise töö eest, millele prof. M. N. Krašeninnikov esitas omapoolse protesti “isikliku tutvumise põhjal Schlüteri tegevusega alates 1896. a.”²⁴¹ Järeldades allkirjadest, osales sellelgi koosolekul vaid kaks nõukogu liiget peale direktori, mistõttu lükati muu hulgas edasi ka uue raamatukoguhoidja küsimus.

Ligi sada aastat hiljem on üsna raske mõista, missugused asjaolud või lootused ajendasid Schlüterit kuu aega hiljem (24. märtsil 1908) esitama raamatukogu nõukogule uut avaldust kandideerimaks samale kohale.²⁴² Üheaegselt temaga on avaldused esitanud ka raamatukoguhoidja esimene abi Aleksander Rastorgujev ja teine abi Meinhard Hansen.²⁴³ Raamatukogu nõukogu täiskogu koosolekul 26. märtsil tõstatati enne Schlüteri avalduse arutamist küsimus: “Kas raamatukogu nõukogu peab Schlüteri avalduse vastuvõtmist võimalikuks?” Koosoleku salajane hääletus andis tulemuseks 3:3, seega oli otsus eitav. Järgnes prof. A. M. v. Bulmerincqi katse esitada Schlüteri kandidatuur suuliselt, mida omakorda tõkestati küsimusega: “Kas raamatukogu nõukogu peab võimalikuks arutada prof. v. Bulmerincqi ettepanekut, arvestades, et ta on äsja tagasi lükanud Schlüteri omapoolse kandidatuuri?” Selle klausli hääletamise tulemus oli 5:1 Schlüteri vastu.²⁴⁴ Eelkirjeldatud valimiste kohta on ajakirjanduses arvatud, et ehk oleks kasuks tulnud lahtine hääletamine, milles direktori kaalukam ja eeldatavalt positiivne hääl võinuks vahekordi muuta,²⁴⁵ kuid see on pelgalt oletus.

M. Hanseni kandidatuur esitati samal koosolekul koos senise raamatukoguhoidja abi A. Rastorgujevi avaldusega ja hääletustulemused olid Hansenil kaks nelja vastu, Rastorgujevil viis ühe vastu.²⁴⁶

Rastorgujevi valimisvõit oli ootuspärane ja seisnes juba tema ametikohas, mis seniste tavade järgi tähendaski vajaduse korral edutamist juhtpositsioonile. Direktori esitises ülikooli nõukogule valimistulemuste kinnitamiseks puudub sedapuhku aga soovituslik iseloomustus,²⁴⁷ võimalik koguni, et kandidaadi isikuomaduste pärast. 1907. a. detsembris oli raamatukogu direktor Rastorgujevile täiendava aastalõpu lisatasu taotlust põhjendanud vaid suure töökoormuse (venekeelse trükikataloogi ettevalmistamine) ja töökusega (millele too oli ohverdanud oma suvepuhkused), eelkõige aga sekretäri ja tõlgi ülesannetega, sest Rastorgujev oli aastaid olnud “ainus raamatukogu töötaja, kes oskas hästi vene keelt”.²⁴⁸

²³⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 843, l. 55.

²³⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 843, l. 56.

²⁴⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 842^a, l. 14–15.

²⁴¹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 842^a, l. 14–15.

²⁴² TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 843, l. 57.

²⁴³ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 842^a, l. 14–15; s. 843, l. 58.

²⁴⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 842^a, l. 15–16.

²⁴⁵ Nordliviländische Zeitung. 5.(18.)02.1908.

²⁴⁶ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 842^a, l. 15–16.

²⁴⁷ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 843, l. 57.

²⁴⁸ EAA, f. 402, nim. 3, s. 1394, l. 1. — A. Rastorgujev oli Tartusse tulnud Simbirski kubermangust.

(Kummatigi olid selleks ajaks Schlüteri ametikirjade endised saksakeelsed kontseptid läbinud märkimisväärse metamorfoosi saksa-vene segakeelsete kaudu korrektseteks venekeelseteks.) Üheski dokumendis ega hilisemaski meenutuskirjas ei ole aga vihjetki juhtivtöötajale nii olulistele eeldustele nagu ettevõtlikkus, järjekindlus või algatusvõime²⁴⁹ ja kahjuks ilmutab raamatukoguhoidja edasist tegevust puudutav allikmaterjal suurt süsteemist ja ebajärjekindlust nii rahalises arvepidamises²⁵⁰ kui ka süstemaatilise kataloogi ümberkorraldamises.²⁵¹

Ajastule iseloomulikuks kujunes raamatukogu lähitulevik mitmeski mõttes. Samal, Schlüteri lõpliku tagandamise koosolekul otsustas raamatukogu nõukogu näiteks lõpetada lepingu Tartu Saksa Seltsiga (*Deutscher Verein*) perioodikaväljaannetele ühistellimise kohta, hoolimata sellega kaasnevast eelarve lisakoormusest ~150 rublaga.²⁵²

Suuremad muutused toimusid lähiajal mõistagi raamatukogu personalis, ehkki mitte päevapealt. Schlüteri-aegsetest töötajatest jäigi alles vaid kaks: raamatukoguhoidja I abi Meinhard Hansen (raamatukogus alates a. 1902) ja kirjutaja Karl Masing²⁵³ (esimene eestlasest ülikooli raamatukogu töötaja, Loodusuurijate Seltsi raamatukogu juhataja, Õpetatud Eesti Seltsi konservator, raamatukogus alates a. 1900). Vahetult Schlüteri vallandamise järel oli lahkunud kuueaastase töökogemusega Carl v. Wahl,²⁵⁴ poole aasta pärast ka äsja raamatukoguhoidja II abiks edutatud Wilhelm Christiani.²⁵⁵

Vabanenud ja uutele kohtadele määrati üsna lühikese aja jooksul O. Karolina, V. A. Gorohhov, F. F. Konarževski (viimane oli juba seotud vene kirjanduse trükikataloogiga),²⁵⁶ järke ootasid J. Tšetvjorkina, J. Sreznevskaja, K. Sumakova, M. Popova jt.,²⁵⁷ keda Schlüter on iseloomustanud kui "üsna küündimatu ettevalmistusega naisabijõude, kellele kataloogitööd ei olnud jõukohased".²⁵⁸ Raamatukoguhoidja II abi kohale määrati W. Christiani lahkumise järel juba septembris 1908 Peterburi Polütehnilise Instituudi raamatukogust kandideerinud Aleksandr Dimitrijevitš Suhhodejev.²⁵⁹ Viimatimainitu valimisi raamatukogu nõukogus ei toimunud (koosolekuidki ei peetud peaaegu aasta vältel) ja toetuskirja kandidaadile on direktori asemel esitanud Rastorgujev otse ülikooli nõukogule põhjendusega, et "... 3/4 raamatukogu kasutatavatest üliõpilastest on venelased, kes laenavad eeskätt vene raamatuid, ja on ülimalt soovitatav, kui kahest koosseisulisest raamatukoguhoidja abist oleks üks, kes on saanud vene hariduse, üks, kellele poleks võõrad vene teadlaste ja kirjanike nimed, kes ise jälgiks huviga uut vene kirjandust kõigil teadusaladel ja võiks anda üliõpilastele kasulikke näpunäiteid vene raamatute otsimisel meie raamatukogus".²⁶⁰

²⁴⁹ Vrd. Kahu, M. Aleksander Rastorgujev. — TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1317^a, l. 31–44.

²⁵⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 649, l. 147–149, 206–211. — Vt. ka Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 135–136.

²⁵¹ Vt. lk. 155–156.

²⁵² TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 842^a, l. 15–16; vt. ka Parmas, R. Perioodiliste väljaannete ... Lk. 16.

²⁵³ Noodla, K. Eestlased ülikooli raamatukogu töötajatena. — TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1317^a, l. 45–60.

²⁵⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 843, l. 60.

²⁵⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 843, l. 68.

²⁵⁶ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 843, l. 50, 63, 74.

²⁵⁷ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 842^a, l. 19–20.

²⁵⁸ Schlüter. W. Die Dorpater ... S. 15.

²⁵⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 843, l. 66.

²⁶⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 843, l. 64.

Järk-järgult tugevnenud surve raamatukoguhoidja tegevussuundadele ja tööstiilile, mis kulmineerus ametist tagandamisega, ei saanud Schlüterile olla kerge. Ei tarvitsenud olla poliitik, et näha oma elutöö murenemist ja väärtusetuks muutumist Suur-Venemaa Baltikumi hoiakus, mille elluviijadki kohapeal ei kujutanud endast väga üksmeelset rinnet. Järjekindlus komplekteerimispoliitikas ja raamatukogulikus töökorralduses on lubanud tal tagasivaatavalt siiski arvata, et venestamisprotsess “tabas ülikooli allasutustest kõige vähem raamatukogu”.²⁶¹ Samas on ta kibedusega nentunud, et tema lahkumise järel “minetas raamatukogu sajandi vältel hoitud ja hinnatud, saksalikus mõttes (*in deutschem Sinne*) juhitud teadusasutuse olemuse ja kui nüüd raamatukogu, ülikooli uhkus, Venemaale viiakse, läheb koos sellega tükk ausameelset ja tublit saksa tööd jäädavalt kaduma”.²⁶² Mõistagi ei ole see “saksalik mõte” ja laad siinkohal tõlgendatav saksa natsionalismi, ammuigi mitte baltisaksa ideoloogia kandjana, ehkki selle elluvijateks olid enam kui saja aasta vältel valdavalt saksa rahvuse esindajad. Tegemist oli siiski lääne, s.o. euroopa kultuuri ja teaduse vahendamisega (nagu seda on kaunisõnaliselt selgitatud tänapäevalgi²⁶³) maal, mida sajandeid olid kujundanud saksa keel ja meel, mida nüüd lühikese aja jooksul asus kummutama teine keel ja teised arusaamad.

Püsiva põhitöökoha kaotamine oli Schlüterile katsumuseks ka majanduslikus mõttes (noorim tütardest oli 12-aastane), pensioni määrati alles enam kui poole aasta pärast. Rektori taotletud ja kuraatori toetatud pension oli erandkorras kavandatud küll täispalga ulatuses (1200 rbl.), millest aga rahandusministeerium keeldus, määrates väljamaksmiseks vaid 714,80 rubla aastas, hiljem tõstetud küll 800 rublani.²⁶⁴ Vallandamise järel ongi Schlüter pöördunud taas kooliõpetaja ameti poole ja sidunud end Grassi ja Horni erakooliga Tartus.²⁶⁵

Schlüteri hoiak repressiivse venestamispoliitika suhtes ei olnud aktiivne, raamatukogus seni saavutatut võimalikult maksimaalselt säilitada püüdev tegevus on pigem näide passiivsest vastupanust. Tema sajandivahetuseks üliõpilasikka jõudnud poegade (tulevase arsti ja juristi) nimesid Tartu *Album academicum*i lehekülgedel ei esine, kuid Schlüter ise on püüdnud võimalikult kohaneda muutuvates oludes, seda nii uurijana kui ka

lektori ametis

oma põhitöö kõrvalt.

Schlüteri keeleteaduslikud ja eriti võrdlevasse keeleteadusse suunatud huvid olid ootustekohaselt realiseerunud juba prof. Leo Meyeri juhtimise all. Viimase rajatud saksa keele ja võrdleva keeleteaduse õppetool pani Tartus aluse keeleprobleemide teaduslikule uurimisele üldse (senine tegevus ülikoolis oli piirdunud praktilise keeleõpetusega). Prof. L. Meyeri töö (1865–1898) jätkajaks ülikoolis kujuneski Wolfgang Schlüter, kes 1892. a. dissertatsiooni kaitsnuna²⁶⁶ omandas võrdleva keeleteaduse magistri kraadi ja õiguse pidada

²⁶¹ Schlüter, W. Die Dorpater ... S. 14.

²⁶² Schlüter, W. Die Dorpater ... S. 15.

²⁶³ Sommerhage, C. Järelmärkus // Tartu, baltisakslased ja Saksamaa / koost. H. Piirimäe, C. Sommerhage. Tartu, 1998. Lk. 211–213, 215.

²⁶⁴ EAA, f. 402, nim. 3, s. 1873, l. 160, 163, 183.

²⁶⁵ EAA, f. 402, nim. 3, s. 1873, l. 184–185, 191.

²⁶⁶ Untersuchungen zur Geschichte der altsächsischen Sprache. Dorpat, 1892. Theil 1: Die schwache Declination in der Sprache Heliand und der kleineren as. Denkmäler. 264 S.

eradotsendina loenguid saksa ja võrdleva keeleteaduse alal. Eradotsendina asuski Schlüter 1893. a. alates filoloogidele ja ajaloolastele lugema vana-, kesk-, ülem- ning alamsaksa keelt ja grammatikat, vanasaksi keelt ja grammatikat, gooti keelt, saksa keele ajalugu, käsitledes ka vanu kirjanduslikke mälestusmärke, nende hulgas näit. Liivimaa vanemat riimkroonikat.²⁶⁷ Prof. L. Meyeri lahkumise järel (1899) Göttingeni ülikooli jäigi germanistika probleeme käsitlema üksnes Schlüter (kuivõrd huvi germanistika vastu jätkus) kuni 1914. a. Kuna neil aastail oli ülikoolis juba alanud õppetöö reformimine, mis kohustas loenguid pidama vene keeles, võttis Schlüter oma ülesandeid sedavõrd tõsiselt, et veetis vene keele oskuse täiendamise eesmärgil 1893. a. suvepuhkuse Venemaa sisekubermangudes. Venekeelseid loenguid alustas ta kuraatori eriloal siiski teistest aasta võrra hiljem, s.o. 1. jaanuarist 1896.²⁶⁸ Schlüteri tegevust õppejõuna on tunnustatud kõrgelt, kusjuures "... vääril hindamist põhjalikkus ja süsteemikindlus, millega ta oma vaateid esitas, muutes need selliselt kättesaadavaks keelehuviliste laiematele ringkondadele".²⁶⁹ Neil aastatel Saksamaal ilmunud Schlüteri mahukas ülikooliõpik vanasaksa keele dialektoloogiast sisaldab käsitluse vanasaksi keele kohta.²⁷⁰

Keeleajaloo alane

uurimistegevus

on Schlüteril tihedalt seotud keskaja käsikirjapärandiga. Sellest on sündinud mitu allikapublikatsiooni korrektsete kaasaja keeles paralleeltekstide ja lingvistiliste ning sisu seletavate sõnastikega. Esimeseks taoliseks katseks oli koolmeistrist autori Tartu piiskopile pühendatud didaktilise sisuga luuletus 14. sajandist,²⁷¹ millel on oma koht ka saksa kirjandus- ja kultuuriloos.

Lähemale Balti regioonile on Schlüteri toonud 1898. a. Riia linnaarhiivist leitud Visby linnaõiguse teksti fragment 13. sajandist, mida ta on põhjalikult võrrelnud, eelkõige keeleajalooliselt, Wolfenbütteli raamatukogus leiduva pärgamentsäilikuga, käsitledes selle pinnal ka tekstide oletatavat saamislugu,²⁷² sama linnaõiguse üriku Stockholmis aga läbi uurinud alamsaksa ortograafia seisukohalt.²⁷³ Mahukaim ja spetsialistide poolt kõrgelt hinnatud

²⁶⁷ Обзорение лекций в Императорском Юрьевском Университете 1893...1914. Дерпт, 1893... Юрьев, 1914.

²⁶⁸ EAA, f. 402, nim. 3, s. 1873, l. 193.

²⁶⁹ Tasa, R. Võõrkeelte õpetamisest ja germanistika arengust Tartu ülikoolis a-il 1802–1917 // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1975. Kd. 1. Lk. 166.

²⁷⁰ Laut- und Formenlehre der altgermanischen Dialekte / zum Gebrauch für Studierenden dargestellt von R. Bethge, O. Bremer, F. Dieter, F. Hartmann und W. Schlüter. Leipzig, 1900. 790 S.

²⁷¹ Schlüter, W. Das Schachgedicht Meister Stephan's // Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1882. Dorpat, 1883. S. 188–191; Schlüter, W. Ueber Meister Stephans Schachbuch // *Idem*, 1883. Dorpat, 1884. S. 91–93; Schlüter, W. Glossar zu Meister Stephans Schachbuch // Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Dorpat, 1889. Bd. 14. I–VI, 1–128 S.

²⁷² Schlüter, W. Zwei Bruchstücke einer mittelniederdeutschen Fassung des Wisbyschen Stadtrechts aus dem 13. Jahrhundert // Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. Riga, 1908. Bd. 18. S. 487–553 : III.

²⁷³ Schlüter, W. Über die Umlautsbezeichnungen von *o* und *u* in der Stockholmer Handschrift des Wisbyschen Stadtrechts // Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung. Bremen, 1911. Bd. 37. S. 1–20.

allikapublikatsioon on Hansa-aegsete kaubandus-õiguse dokumentide kogu teaduslik väljaanne, pühendatud Balti provintside kümne teaduseltsi poolt Venemaa 15. arheologia kongressile Novgorodis 1911. a.²⁷⁴ Väljaandes paralleelselt esitatud allikate tekstid on varustatud kommenteeritud sõnaloendi, koha- ja isikunimedega ning aine-registritega. Varem on ta dokumente tutvustanud ülikooli *Acta*'des²⁷⁵ (ka separaatväljaandena) ja Õpetatud Eesti Seltsi aastapäevakõnes 1910 rõhuasetusega eestlaste asustatud regioonide ajaloo uurimise tähtsusele ning selle uurimistöö edendamise vajadusele.²⁷⁶

Schlüteri allikapublikatsioonid on nii või teisiti olnud seotud Balti provintside vanema ajaloo, filoloogina on ta erilisel huvitunud veel kohanimedest, töötades sellest aspektist läbi 13. sajandist pärit Eesti alasid hõlmava *Taani hindamisraamatu*.²⁷⁷ Üleskütse kohanimedega süstemaatiliseks kogumiseks, olgu trükitekstidest, käsikirjadest või rahvasuust, ja saadud andmete põhjal registri koostamiseks ja avaldamiseks kõigi Balti provintside ulatuses, on ta teinud 1908. a. Balti ajaloolaste esimesel kokkutulekul Riias koos teeside ja selgitustega.²⁷⁸

Peale Eesti (Balti) kohanimedega on Schlüter võrdleva keeleteadlasena süüvinud ka eesti keele etimoloogiasse, uurides saksa keele mõjusid eesti keelele.²⁷⁹

Vähesed loetletud uurimused ei hõlma kuigi arvukat osa Schlüteri teaduslikust produktioonist ja kahjuks on sellekohane bibliograafiaga koostamata. Tema töid ei ole süstemaatiliselt kogutud ja ilmselt pole ta ise selle eest kuigivõrd hoolitsenud, ehkki suur osa neist on levinud ka separaatidena. Tõenäoliselt pärinevad tema erakogust mitmed ülikooli raamatukogudes leiduvad välisajakirjades ilmunud artiklid, köidetud ja varustatud vahelehtedega, millel täiendusi, parandusi, märkusi, tunnistades uurija aina edasilükkuvat mõtetegevust. Ilmunud on neid väljaannetes, nagu *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung* (Bremen),

Über die Beeinflussung des Estnischen durch das Deutsche, mit besonderer Berücksichtigung des Niederdeutschen.

Vortrag gehalten zur Feier des Jahrestages am 18. Januar 1909 von Dr. W. Schlüter.

Hochgeehrte Versammlung!

Zum Thema meines heutigen Vortrages¹⁾, der nach alten Bräuche bestimmt ist, die Feier des Stiftungstages unserer Gesellschaft einzuleiten, habe ich einen Gegenstand gewählt, dessen Behandlung, wie mir scheint, im Stande ist, beiden Forschungsgebieten, denen unsere Arbeit gewidmet ist, zugleich gerecht zu werden, und sowohl bei den Freunden der estnischen Sprache als bei den Forschern der Geschichte unseres Landes Teilnahme finden darf. Die Sprache eines Volkes ist der grösste Ausdruck seines Seelenlebens; auch für ein ganzes Volk gilt das Wort: dasso Sprache verrät dich; sein Denken und Fühlen, seine Liebe und seinen Haas legt ein Volk in seine Sprache, und insofern ein Volk eine Individualität ist, wird auch seine Sprache einseitig, individuell sein, wenn auch verwandtschaftliche, auf ethnographischer Zusammengehörigkeit beruhende Beziehungen sie mit anderen Sprachen fester oder looser zusammenknüpfen. Aber keine Sprache — soweit unsere Kenntnisse reicht — selbst die Mundarten der unerschlossenen Inselvölker nicht, hat sich der Beeinflussung durch ihre Nachbarsprache entziehen können; denn

¹⁾ Der Vortrag erhebt hier in etwas ausführlicherer Gestalt, als er gehalten ist, das Bestreben, besonders auf die Beispiele, um aber den Text nicht zu sehr durch die Belege zu belasten, sind diese zum Teil in die Anmerkungen verwiesen. Diese sollen jedoch nur den im Text gegebenen Referenzmaterial um einiges vermehren. Vollständigkeit der Belege ist strenglich avoided.

²⁷⁴ Die Nowgoroder Schra in sieben Fassungen vom XIII. bis XV. Jahrhundert im Auftrage der baltischen Geschichtsforschenden Gesellschaften / hrsg. v. Dr. W. Schlüter. Dorpat, 1911. 47, 134 S.

²⁷⁵ Schlüter, W. Die Nowgoroder Skra nach Rigaer Handschrift // *Acta et commentationes Imp. Universitatis Jurievensis (olim Dorpatensis)*. Jurjev, 1893. Bd. 3. S. 1–40.

²⁷⁶ Schlüter, W. Die Nowgoroder Schra in ihrer Geschichtlichen Entwicklung vom 13. bis zum 17. Jh. // *Sitzungsberichte ... 1910*. Jurjew-Dorpat, 1911. S. 1–48.

²⁷⁷ Schlüter, W. [Die estnischen Ortsnamen im *Liber census Daniae*] // *Sitzungsberichte ... 1907*. Jurjew-Dorpat, 1908. S. 1–65.

²⁷⁸ Schlüter, W. Über die Sammlung und Herausgabe eines baltischen Ortsnamenbuches // *Arbeiten des Ersten Baltischen Historikertages zu Riga 1908*. Riga, 1909. S. 53–70.

²⁷⁹ Schlüter, W. Über die Beeinflussung des Estnischen durch das Deutsche, mit besonderer Berücksichtigung des Niederdeutschen // *Sitzungsberichte ... 1909*. Jurjew-Dorpat, 1910. S. 1–45.

Hansische Geschichtsblätter (Leipzig), *Deutsche Rundschau* (Berlin), *Der Panther* (Leipzig), kohalike teadusseltside väljaannetes, nagu *Mitteilungen der Gesellschaft für Geschichte u. Altertumskunde der Ostseeprovinzen* (Riga), kohalikus ajalehes *Neue Dörptsche Zeitung*, kõige enam mõistagi Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamatutes *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* ja toimetistes *Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft*. Viimaste koondregistris²⁸⁰ esineb Schlüteri kui autori nimi 124 korral, mis jääb vaid pisut maha tema õpetajast ja eelkäijast prof. L. Meyerist.

1838. aastast ülikooli juures tegutsenud

Õpetatud Eesti Selts

ongi nende mõlema tegevuses olnud olulisel kohal, nagu nemad ise on olnud suunajaks ja organiseerijaks seltsis endas. Prof. L. Meyer on presidendina juhtinud seltsi tegevust 30 aastat (1869–1899), W. Schlüter ligi 13 aastat (1900–1912). Seltsi liikmeks on Schlüter astunud juba oma esimesel Tartu aastal 1877 ja täitnud seal edaspidi juhatuse liikmena konservaatori ja sekretäri ülesandeid, kuni ta L. Meyeri lahkumise järel Tartust presidendiks valiti. Nende mõlema tegevus nõuab eriuurimust, sest see hõlmab seltsi tsariaegsest ajaloost kokku kaugelt enam kui poole.

Schlüteri arvukad kirjutised seltsi väljaannetes on lühiteadetest, referaatidest ja raamaturetsensioonidest kuni süvauurimusteni valdavalt seotud eesti ainesega, olgu tegemist arheoloogiaga, numismaatikaga, keeleprobleemide, kirjanduse või genealoogiaga. Tema akadeemilise sisuga aastapäevakõned on teemavaliku mitmekesisuse juures sihitadlikult seondatud Eesti ja eestlastega, olgu tegemist muinasaja või suhtelise lähiminekuga.

Eesti kultuurilugu ei ole Schlüteri jaoks olnud võõramaalase eksootiliseks ajaviiteobjektiks. Ta ei kippunud seda eesti rahva hulgast võrsunud haritlaste kombel üle hindama ega pidanud seda maailma mastaabis ka väheküündivaks või väheväärtuslikuks, olles erudeeritud ja sügavalt taktitundelise mehena oma avaldustes ülimalt objektiivne. Eredaimaks näiteks selle kohta on Kreutzwaldi 100. sünniaastapäeva puhul peetud kõne, mis kaunisõnaliselt ja sooja kaasaelamisega valgustab rahvustegelase isikut, loomeraskusi ja kõrgelt hinnatud saavutusi — teda J. G. Herderiga võrreldes.²⁸¹ Ta on suhelnud Kreutzwaldi omastega, rõõmustanud nende annetuste üle ja valutanud südant ikka veel olemata “Kalevi-poja” uustrüki pärast.

Mõistagi ei piirdunud Schlüteri tegevus ÕES-i presidendina ainult kirjasõnaga. Huvi-pakkuvad on algatused, mis nõudsid rohkesti organiseerimistööd, paljude isikute ja instantside kaasatõmbamist.

Üheks niisuguseks ettevõtmiseks on olnud Eesti aladel paiknevate losside ja varemete kui muinsuste säilitamise algatus. Selts on taotlenud näiteks Laiuse lossi varemete konserveerimist,²⁸² seltsi eestvõttel katkestati 1904. a. Tartu linnamüüri lammutamine.²⁸³ Aastatel 1907–1908 on ÕES aktiivselt tegelnud Tartu toomkiriku varemete konserveerimisega,

²⁸⁰ Vares, H. Õpetatud Eesti Seltsi perioodiliste ja jätkväljaannete koondregistrid. Tartu, 1977. 187 lk.

²⁸¹ *Sitzungsberichte* ... 1904. Jurjew-Dorpat, 1905. S. 17–26.

²⁸² *Sitzungsberichte* ... 1907. Jurjew-Dorpat, 1908. S. XXIII–XXV, XXVII.

²⁸³ Tuulse, A. Kunstiajalugu // Õpetatud Eesti Selts 1838–1938. Tartu, 1938. Lk. 42–44.

milleks võeti kontakti nii Venemaa kui ka Lääne-Euroopa silmapaistvamate restauraatorite-spetsialistidega.²⁸⁴

Ikka ja alati on Schlüterit huvitanud raamatu ja raamatukogude saatus. 1908. a. on ta tõstatanud vajaduse mõisate raamatukogude seisundi uurimiseks ja nende arvelevõtmiseks, milleks aegade jooksul on üht-teist sedeldatud, palju aga hoolimatuse, tulekahjude või revolutsioonisündmuste käigus hävinud. Seltsi liikmete toetava otsusega tehti Schlüterile ettepanek virgutada selleks eelseisval Riia ajaloouurijate päeval osalejaid kõigist Balti provintsidest.²⁸⁵

ÕES-i enda raamatukogu täiendamise eest on Schlüter mõistagi hea seisnud. Tema juhtimise aja lõpuks on selle raamatukogu fondid ületanud 13 300 üksust, väljaandeid vahetati sellal 176 asutusega.²⁸⁶

Vähem pole Schlüteri silmis väärt olnud tegelemine eestikeelse trükisõnaga. Ta on seadnud seltsile eesmärgiks koostada võimalikult täielik eestikeelse kirjanduse bibliograafia, mis täiendaks ja jätkaks seltsi *Kirjades* 1867. a. ilmunud A. J. Schwabe kataloogi.²⁸⁷ Tõid alustas seltsi raamatukoguhoidja P. v. Haller ülikooli raamatukogus asuva eestikeelse kirjanduse kataloogimisega, mida arvati olevat 2–3 tuhat üksust. Aastatel 1901 ja 1903 on seltsi aastaraamatutes avaldatud selle jätkuna mõeldud, ajavahemikul 1900–1903 ilmunud eestikeelse kirjanduse aastabibliograafiad (koostajad A. Lüüs ja J. Weltmann), mis registreerisid kõik eestikeelsed raamatud ja perioodikaväljaanded (välja jäeti kooli- ja seinakalendrid, kiriklikud laululehed). Nimestikud koosnevad alfabeetilisest osast (kirjes ilmumiskoht, formaat, lehekülgede arv) ja üheksast liigist koosnevast temaatilisest registrist.²⁸⁸ Kokku sisaldavad nimestikud 662 kirjet, edaspidi neid aga ilmunud pole.

Schlüteri seotuse sügavust eesti kultuuriga ja missioonitunnet iseloomustab leid kirjavahetusest Oskar Kallasega, kus ta tunneb muret peatselt ilmuva kakskeelse *Lutsi rahva muinasjuttude* pärast, öeldes: “Nii meelsasti kui ma ka sooviksin ise hoolitseda korrektoori eest, kardan ma ometi, et minu eesti keele tundmine nii vastutusrikka töö puhul liiga nõrk on ...” (3. sept. 1899).²⁸⁹ Tema programm ilmneb teiseski kirjas O. Kallasele, milles jutt saksa-eesti sõnaraamatust: “Pean alati esmajoones silmas [väljaande] teaduslikku väärtust Lääne-Euroopa jaoks, milleks meil, s.o. meie seltsil on aukohustus vahendada teadmisi eesti keelest ja kirjandusest” (4. märts 1900).²⁹⁰

²⁸⁴ Sitzungsberichte ... 1907. Jurjew-Dorpat, 1908. S. XI–XIV, XVI, XXIII, XXVII, XXIX–XXX, XXXIII; Sitzungsberichte ... 1908. Jurjew-Dorpat, 1909. S. XXVII.

²⁸⁵ Sitzungsberichte ... 1908. Jurjew-Dorpat, 1909. S. XII; Nordlivländische Zeitung 3.(16.)04.1908.

²⁸⁶ Sitzungsberichte ... 1911. Jurjew-Dorpat, 1912. S. 108.

²⁸⁷ Schwabe, A. J. Chronologisches Verzeichnis aller in der Bibliothek der Gelehrten Estnischen Gesellschaft sich befindenen estnischen Druckschriften. Dorpat, 1867. I–III, 1–92 S. (Schriften der Gelehrten Estnischen Gesellschaft ; 5).

²⁸⁸ Lüüs, A. Verzeichniss der im J. 1900 erschienenen estnischen Drucke, mit Ausnahme der Schul- und Wandkalender und der zu verschiedenen kirchlichen Handlungen gedruckten Liederzetteln // Sitzungsberichte ... 1901. Jurjew-Dorpat, 1902. S. 255–291; Weltmann, J. Verzeichnis der im J. 1901 erschienenen estnischen Drucke, mit Ausnahme der Schul- u. Wandkalender und der zu verschiedenen kirchlichen Handlungen gedruckten Liederzetteln // Sitzungsberichte ... 1903. Jurjew-Dorpat, 1904. S. 111–138.

²⁸⁹ EKM EKLA, f. 186, m. 73:5, l. 3p.

²⁹⁰ EKM EKLA, f. 186, m. 73:5, l. 12p.

Schlüteri kultuurilooline tegevus on olnud seotud teistegi kohalike ühendustega: korrespondentliikmena kuulus ta Kuramaa Kirjanduse ja Kunsti Seltsi Miitavis (*Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst*), auliikmeks on tema valinud Ajaloo ja Muinas-teaduste Selts Riias (1908, *Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostsee-provinzen Russlands*), Eestimaa Kirjanduse Ühing Tallinnas (1913, *Estländische Lite-rärische Gesellschaft*), korporatsioon "Estonia" (1896), koguni Kuninglik Keele ja Kirjan-duse Akadeemia Gentis (1912, *L'Académie royale de langue et de littérature flamandes (?)*)²⁹¹ ja mõistagi 1911. a. ka Õpetatud Eesti Selts ise.²⁹²

Enamik baltisakslastest liikmeid oli aga juba mõnda aega kavandanud ÕES-i tegevuse suunamuutust, mille nende arvamust mööda oli põhjustanud eestlastest osalejate vähesus ja viimaseid koondavate institutsioonide — Eesti Kirjanduse Seltsi (1907) ja Eesti Rahva Muuseumi (1909) — rajamine. Baltisakslaste eesmärk oli edaspidi piirduda Balti ajaloo (*Landesgeschichte*) küsimustega ja jätta "eesti rahva oleviku ja mineviku" uurimine nende endi hooleks, seda koguni põhikirja muutmise hinnaga. 1912. a. tormilisel veebruarikoos-olekul, kus küllalt ägedate sõnavõttudega esinesid ka J. Tõnisson, O. Kallas, H. Koppel, K. Menning, pandi hääletusele ÕES-i enamiku liikmete programm, mis võitis 52 poolt-häälega (vastu oli 7 sakslast ja 6 eestlast, osavõtjaid ~70). Schlüteri jaoks oli see suur kaotus ja samal koosolekul astus ta presidendiametist tagasi, juhatusesest koos temaga ka varahoidja, raamatukoguhoidja, pisut varem oli sama teinud sekretär.²⁹³

Sündmus oli niivõrd üldsust vapustav, et seda asusid kirjeldama, refereerima, kommenteerima nii kohalikud kui ka Riia päevalehed,²⁹⁴ kuhu lisandus asjaosalistegi selgitusi.²⁹⁵ Juhtumit lahates unustati hoopis tagasiastunud president, kelle teeneid ainsana oli põhja-likult valgustanud *St. Petersburger Zeitung* ja seal ilmunud teksti tõi lõpuks ära ka *Nordliv-ländische Zeitung* omapoolsete vabanduste ja tänuavaldustega dr. W. Schlüterile.²⁹⁶

ÕES-i tegevus seiskus siitpeale pikaks ajaks, ehkki baltisaksluse aktiivne edendaja advokaat Adalbert Volck uue presidendina ülikooli nõukogus suure häälteenamusega kohale kinnitati J. Tõnissoni, O. Kallase jt. vastulausetest hoolimata.²⁹⁷ Juhatuse uue koosseisu valis seltsi üldkoosolek alles oma järgmisel kokkutulekul 23. aug. 1919, seltsi järjekordne aastaraamatki ilmus alles 1921. a., sisaldades nappis sõnastuses kokkuvõtteid ka 1912./13. aasta vaid kolmest toimunud koosolekust.²⁹⁸

Venestamise surve oli tagandanud Schlüteri tema põhitöö juurest raamatukogust, balti-sakslaste reaktsioon surus ta tagasi ühiskondliku tegevuse positsioonidelt, riigisakslasena ei saanud ta jäägitult kaasa minna ka alles jõudu koguva eesti rahvusliku suunaga.

²⁹¹ Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960. Köln ; Wien, 1970.

²⁹² Sitzungsberichte ... 1911. Jurjew-Dorpat, 1912. S. 17.

²⁹³ Sitzungsberichte ... 1912–1920. Dorpat, 1921. S. 9–10.

²⁹⁴ Nordlivländische Zeitung. 25.02.(9.03.); 27.02.(11.03.); 8.(21.)03.; 9.(22.)03.; 12.(25.)03.1912; Postimees. 29.02.; 2.03.; 5.03.; 8.03.; 9.03.1912.

²⁹⁵ Nordlivländische Zeitung. 9.(22.) 03.;13.(26.) 03.1912.

²⁹⁶ Nordlivländische Zeitung. 10.(23.)03.1912.

²⁹⁷ Nordlivländische Zeitung. 3.(16.)11.; 17.(30.)11.1912.

²⁹⁸ Sitzungsberichte ... 1912–1920. Dorpat, 1921. S. 1–7, 10–20, 85–87.

Schlüteri Tartu-aastaid on ilmestanud järjest tugevnenud poliitilised tõmbetuuled, milles teadaolevalt püsis lõhe ka nn. riigisakslaste ja baltisakslaste vahel, viimastes omakorda seisuslikud erimeelsused aadlike ja linnakodanike vahel. Schlüter ei liitunud neis keerukais suhetes ühegi haruga, osaledes seltskonnaelus vaid Tartu Saksa Seltsis (*Deutscher Verein*) ja heategevusliikumises. Sidemed esmajoones kultuurihuviliste ringkondadega lähendasid teda märkimisväärselt eestlastest intelligentsile, kusjuures integreerumisel nii mitmetahulisse ühiskonda oli kahtlemata oma roll filoloogilistest huvidest välja kasvanud eesti keele tundmisel.

*

Esimese maailmasõja puhkemise aegu viibis Schlüter perekonnaga suvevaheajal Saksamaal, olles seal sõjaaja seaduste järgi sunnitud alluma vaenuliku riigi (s.o. Vene) alamatele kehtestatud piirangutele.²⁹⁹ Lahingutes oli surma saanud tema arstist poeg, kodu koos teadustöök vajalike materjalidega jäänud Tartusse, raamatukogu varad kuulu järgi viidud Venemaale. Suurema osa ajast veetis Schlüter Heidelbergis, tegeldes võimaluste piires uurimistööga, kuid märkimisväärselt selles vallas siiski saavutamata. Alles 1917. a. ilmus etnograafiline, noorusmälestustel rajanev lastemängu kirjeldus.³⁰⁰ Kuid süda oli siiski jäänud Eestimaaale. Heinrich Bulte pseudonüümi all ilmus lühike Tartu ülikooli ajaloo käsitlus, milles ta leinab taga 19. sajandi teise poole ülikoolilinna romantikat,³⁰¹ ja oma nime all nostalgiline kirjeldus vanast Tartust,³⁰² mõlemad täis kibedust ja vaenulikkust tsaristliku režiimi poliitika vastu Balti provintssides. Tõsisemaks tööks kujunes väga asjalik, objektiivne ja suhteliselt mahukas ülevaade ülikooli raamatukogu ajalooost rootsiaegse ülikooli päevist Esimese maailmasõja puhkemiseni, seni ainus omataoline.³⁰³

Maaailmasõja käik andis aga Schlüterile taas lootusi oma põhitöö jätkamiseks. Saksa vägede poolt 24. veebr. 1918 vallutatud Tartus pidi uuesti alustama tegevust

saksa ülikool.

Nii kohapealsete demokraatlike kui ka venestamise laines emigreerunud baltisakslaste silmis nähti selles endise akadeemilise sõltumatusena Dorpati ülikooli taassündi, nagu sellest unistas Schlüteri. Ees ootas teda aga Saksa keisririigi Baltikumi-poliitikast johtunud ja baltisakslaste konservatiivsest tiivast jäägitult toetatud totaalse saksastamise programm, ambitsioonidelt võõras Schlüteri mõttemaailmale, esialgu ehk hoomamatugi. Vallutatud aladele "ajutiselt" kehtestatud sõjaväelise valitsuse otsealluvusse siirdus eelkäijatega juriidiliselt ja traditsioonidelt ühitamatu uus ülikool — *Landesuniversität Dorpat*. Õppejõudki komplekteeriti kiiruga armees teenivatest saksa teaduskraadiga spetsialistidest, tõrjudes kohapealseid "ebakindlaid" baltisakslasi ning mõistagi "pärisrahva" esindajaid eestlasi ja lätlasi.

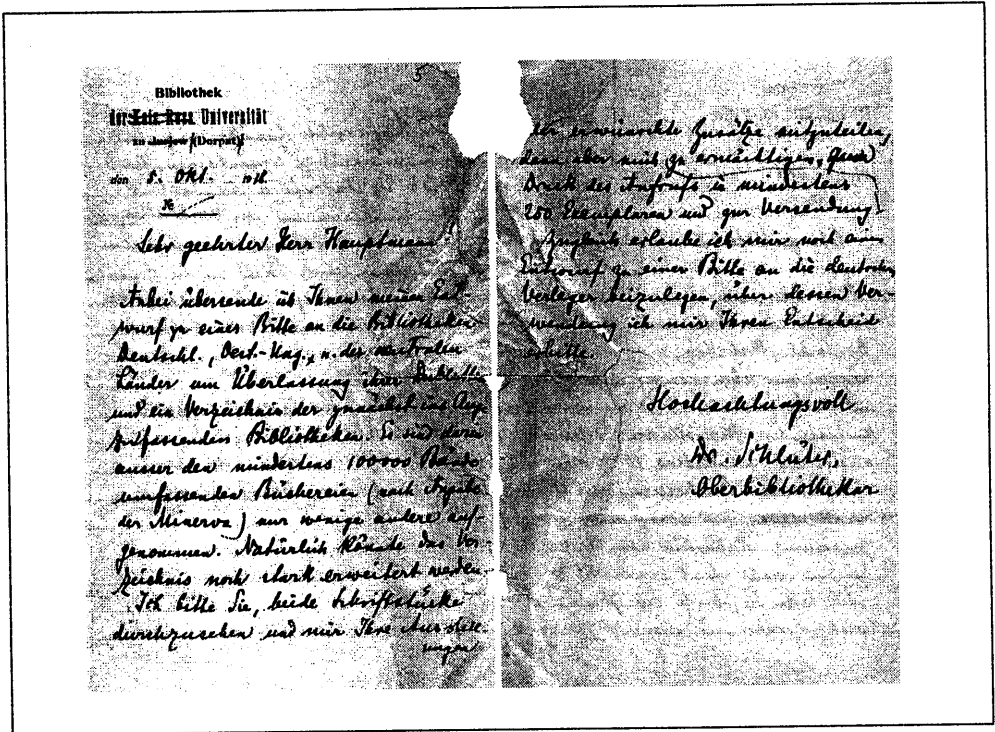
²⁹⁹ Frensdorff, F. Zur Erinnerung ... S. 14.

³⁰⁰ Schlüter, W. Das Dipfen in Hannover in den 50-er Jahren des vorigen Jahrhunderts // Korrespondenzblatt des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung. Hamburg, 1917. H. 36, Nr. 4. S. 51–53.

³⁰¹ Bulte, H. Zur Geschichte der Universität Dorpat // Deutsche Rundschau. 1917. Bd. 170. S. 358–374.

³⁰² Schlüter, W. Die Stadt Dorpat // Deutsche Rundschau. 1918. Bd. 176. S. 328–338.

³⁰³ Schlüter, W. Die Dorpater ... S. 1–15.

W. Schlüter H. Helfritzile, 5. okt. 1918 (TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 58, l. 5–5p.)

Kõik see toimus väliselt suhtelise mõõdutundega, kuid rektoriks nimetatud demokraatlik baltisakslane prof. Karl Dehio suruti formaalseks kasutäitjaks. Isegi kuraatoriks kinnitatud balti päritolu keisriritruu ajaloo professor Theodor Schiemann taandati liigse käremeelsuse tõttu sisuliselt auametisse ja uue ülikooli kõrgeima võimu praktiliseks kandjaks sai tema asemel armeest kutsutud riiginõunik ja õigusteaduse doktor hauptmann Hans Helfritz.³⁰⁴ Raamatukogu direktoriks (*Oberbibliothekar*) kutsuti Helfritzi eestvõttel Schlüter,³⁰⁵ kelles endise Preisi alamana ja spetsialistina nähti sobivat isikut uueski ülikoolis.

Raamatukogu anti viimaselt tsariaegselt direktorilt prof. A. D. Bogojavlenskilt aastakümneid raamatukogu nõukogu liikmeks olnud ja hiljem eesti ülikooliski töötanud prof. A. M. v. Bulmerincqile üle 8. juunil 1918.³⁰⁶ Kuna kõik ülikooli asjaajamise originaaldokumendid on sõja käigus koos armee staabiga viidud Saksamaale,³⁰⁷ on raamatukogu tege-

³⁰⁴ Rimscha, H. v. Adolf Harnack, Theodor Schiemann und Karl Dehio in ihren Bemühungen um eine deutsche Universität Dorpat // Reval und die baltischen Länder : Festschrift für Hellmuth Weiss zum 80. Geburtstag. Marburg/Lahn, 1980. S. 55–74.

³⁰⁵ Frensdorff, F. Zur Erinnerung ... S. 15.

³⁰⁶ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 1, l. 1.

³⁰⁷ [Pöld, P.] Tartu ülikool 1918–1929 // Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929. Tartu, 1929. Lk. 5. (E. V. Tartu Ülikooli Toimetised ; C 10).

vuse³⁰⁸ jälgimiseks kasutada vaid kohapealseid provisoorseid kontsepte või märkmelehti, mis tunnistavad ka omaaegset paberipuudust.

Schlüter saabus Tartusse septembrikuu keskpaiku, raamatukogusse hiljemalt 20. septembril,³⁰⁹ olles teadupärast viibinud haiguse tõttu, mõnevõrra ka seoses eeltöödega sidemete loomiseks/taastamiseks Saksamaa sõsarasutustega ning teabe hankimisega võimalike müüdavate erakogude kohta. Temaaegsed lähimad kolleegid — M. Hansen ja K. Masing — olid surnud, A. Rastorgujev kaaskonnaga lahkunud Venemaale, endistest ainsana ametis majahoidja Georg Fuchs (Tammelaas). Raamatukogu uus personal oli sellal väikesearvulisena juba olemas.³¹⁰ Hiljemalt augustikuu esimestest päevadest (võib-olla ka juulis) oli asunud tööle esimene raamatukoguhoidja, Peterburi päritolu Tartu ülikooli kasvandik ajalookandidaat Werner Grimm, kelle avaldusel on küll daatumiks 18. juuni,³¹¹ ja esimene assistent Margarete Rinne, paar nädalat hiljem teine assistent Hedvig v. Taube.³¹² Üsna Schlüteri saabumise järel vormistati tööle teine raamatukoguhoidja, äsja Vene armeest saabunud Tartu ülikooli kasvandik Georg Grosset, abijõuna ülikooli inglise ja prantsuse keele lektor prl. v. Siebold, hiljem on nimekirjades esinenud veel preilid Rinne ja Beckmann.³¹³

Schlüteri 4-aastase sunnitud eemaloleku ajal oli Venemaale sõjapakku viidud kogu raamatukogu vara: kogud, tähestikkataloogid, töökorraldust ja asjaajamist peegeldavad dokumendid. Raamatutest oli maha jäänud üpriski kesine osa: valik foliante ja atlaseid (ei mahtunud pakkekastidesse?), kapitäis Morgensterni, Klingeri, Bergmanni, Giese, Igelströmi kogu raamatuid (dubletid?), teine kapitäis keelatud raamatuid (*Libri prohibitis*), omaaegsed dubletid, pisut dissertatsioone ja kooliprogramme, viimase ešeloni (1917. a. septembris) lahkumise järel komplekteeritud, peamiselt venekeelne kirjandus (aktsessiooniraamatute järgi 1500–2000 köidet), lugejate poolt tagastatud raamatud jms.³¹⁴ — Schlüteri hinnangul kokku u. 6000 üksust,³¹⁵ ilmselt arvestamata dublette. Tartusse jäänud aktsessiooniraamatud ja kataloogid (kohakataloog ja rikutud süstemaatiline kaartkataloog, mille täiendamisele oli Schlüter omal ajal pühendanud rohkesti vaeva³¹⁶) olid puuduvaid kogusid peegeldavatena mõistagi tarbetud ning võisid kõne alla tulla vaid abiallikatena ulatuslikumal järelkomplekteerimisel. Evakueeritud olid ka kõik erialakogud ülikooli allasutustest.

Raamatukogu tagasinõudmise/-saamise kohta on Helfritz väitnud, et selleks loodud komisjoni (!) töö tulemused on kaheldavad (*ganz ungewiss*).³¹⁷ (Komisjoni ja selle tegevuse kohta ei leidu arhiivides ainsatki jälge.) Küll olid aga sõjaväevõimud muu hulgas arestinud 1918. a. juulis evakueerunud Jurjevi ülikooli töötajate (prof-d V. E. Grabar, J. V. Passek,

³⁰⁸ Seda on pikemalt käsitlenud M. Ermel artiklis: Pole raamatukogu, pole ka ülikooli. Vaade aastasse 1918 // Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 1999. Tartu, 2000. Lk. 176–183, mis faktide osas vajanuks süvenenumat eeltööd.

³⁰⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 211, l. 1, 12.

³¹⁰ Vt. ka Ermel, M. Pole raamatukogu ... Lk. 179.

³¹¹ EAA, f. 2100, nim. 16, s. 368, l. 6.

³¹² TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 211, l. 3–4.

³¹³ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 211, l. 12–13.

³¹⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 1, l. 6–7.

³¹⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 30, l. 74.

³¹⁶ Vt. ka lk. 152.

³¹⁷ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 220, l. 14.

V. V. Bogatšov, lektor Owen ja raamatukoguhoidja A. Rastorgujev) kaasavõtmiseks pakitud isiklikud kogud (kokku 82 kasti),³¹⁸ mida hoiti hoolimata prof. Grabari protestidest³¹⁹ pantvarana vahetamiseks ülikooli kogude vastu.³²⁰

Uue ülikooli raamatukogu pidi seega alustama peaaegu tühjalt kohalt. Jooksva komplekteerimise teel hangiti esialgu vaid kohalikke ajalehti,³²¹ rohkete annetatud raamatute praktiline väärtus oli veel selgumata, endisaegne nn. dublettide kogu, mille arv veel kümmekond aastat tagasi ületas 10 000 köidet,³²² sisaldas arvatavasti rohkem tarbetut kui põhifondi tegelikke dublette. Vähestel kohalikel ja ülikoolis jätkuvalt tööle vormistatud professoritel (teoloogid, mõned arstiteadlased jt.) olid veel kasutada oma isiklikud kogud, kuid tulevastel välisõppejõududel (arvult üle 30) need käepärastena puudusid. Nende saabumisel, vahetult ülikooli avamise eel 10. sept. (ülikool avati küll 15. sept., kuid õppetöö algus venis oktoobrisse³²³) kutsuski Helfritz kokku kõigi teaduskondade esindajaist raamatukogukomisjoni (*Bibliothekskommission*), kuhu kuulus ka äsja ametisse võetud õppejõude.³²⁴ Kõige pakilisemate vajaduste rahuldamiseks otsustati nõutada iga õppetooli esindajalt kiirkorras desideraatide nimestikud. Kirjanduse tellimiseks raamatukogu kaudu oli Helfritzi andmetel ülikooli eelarves planeeritud 50 000 marka (puudus küll veel armee juhatause kinnitus, mille kohta ka hilisemaid andmeid pole leidunud). Raamatute tsensuurivaba hankimise eest olevat hoolitsetud, saatmine sõjaväe posti kaudu tasuta, vaid pakendikulud pidi kandma ülikool. Helfritzi lennukas mõte hooga komplekteerimise lootuses kavandas isegi raamatukogu ümberasustamist Aia tänavale sõja eel valminud hoonesse (praegu Vanemuise 46), kus ruumid võimaldaksid raamatute vahetus läheduses korraldada seminariõppusi, kus oleks üldkasutatav lugemissaal, mis vanas hoones ju puudus.³²⁵

Schlüteri saabumist tervitati komisjoni järgmisel (ühtlasi viimasel) koosolekul 23. sept., millel osalesid ehk raamatukogu küsimust tähtsustades ka rektor prof. K. Dehio ning kurator T. Schiemann.³²⁶ Olles juba alustanud esmavajaliku kirjanduse tellimist, esitas Schlüter oma programmi raamatukogu taasloomiseks siiras usus selle kestvasse tegevusse.

Kõige kiiremini ja peamiselt nägi ta ettevõtmist teostuvat erialaste erakogude ostmises ja perioodika- ning jätkväljaannete järelehankimises vähemalt 1914. a. alates. Saksamaal kogutud informatsiooni põhjal pidas ta vanemate väljaannete täiendavat soetamist võimalikuks suuremate raamatukogude dublettide abil ja kohapeal olemasolevate ning lisanduvate dublettide vahetamises. Mõistagi pidas ta vajalikuks ülikooli väljaannete varasemate regulaarsete vahetussuhete uuendamist nii dissertatsioonide kui ka kooliprogrammide saa-

³¹⁸ EAA, f. 2100, nim. 9, s. 3, l. 204.

³¹⁹ TÜR KHO, f. 38, s. 85, l. 36.

³²⁰ Eelöelduga seoses on ekslikuna esitatud väide prof. J. V. Passeki pärandkogu annetamise kohta õigusteaduskonnale, mis tegelikult rajanes professori tütre Maria Grabar-Passeki meenutustel. — Vt. Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 172.

³²¹ Ermel, M. Pole raamatukogu ... Lk. 180.

³²² Vt. ka lk. 147.

³²³ Tamul, S. *Landesuniversität Tartu* 1918. aastal // 75 aastat Eesti ülikooli Tartu. Tartu, 1997. Lk. 67–79. (Tartu ülikooli ajaloo küsimusi ; 29).

³²⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 220, l. 13.

³²⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 220, l. 14.

³²⁶ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 220, l. 16.

miseks.³²⁷ Seega oli Schlüteri eesmärk võimalikult kiiresti taas luua endisi põhimõtteid järgiv raamatukogu kultuuri- ja teaduslugu peegeldava teaduskirjandusega. Hetkevajaduste rahuldamiseks arvas ta mõningat kasu olevat Õpetatud Eesti Seltsi ikka veel suletud kogu ja Loodusuurijate Seltsi kogu deponeerimises ning raamatukogusse juba üle toodud endise üliõpilasraamatukogu ja teistegi peremeheta varade näol (Bulgarini, Liphardi kogu).³²⁸

Näib, nagu oleks Schlüter teinud valearvestuse — pikk eemalolek ei võimaldanud tal hinnata ei kohalikke olusid ega uute võimude tegelikke eesmärke. Kiindunud oma kutse-ülesannetesse, kujutas ta ülikooli/raamatukogu akadeemiliste, poliitikast sõltumatute, autonoomsete, teaduse teenistusse seatud institutsioonidena. ÕES-i ja üliõpilasraamatukogu tähtsustamine ei läinud kooskõlla uue ülikooli õppeplaanidega, kus polnud kohta kohalikele ajaloole, ammugi mitte vene kultuuriloole, mida peegeldas üliõpilasraamatukogu.

Helbritzi ülesandeks oli ülikooli võimalikult kiire asutamine olukorras, kus ajaloolaste hilisemal hinnangul sõja käik oli Saksa keisririigi kahjuks juba otsustatud, ja kaugelt tulnud pragmaatikuna puudus tal aeg ja huvi siinsete alade mineviku või kultuuriküsimuste vastu. Viidates rahapuudusele, blokeeris ta kõik retrospektiivse suunitlusega kulutused,³²⁹ mis hõlmas nii terved raamatukogud kui ka üksikjuhulised antikvaarsed ostud, seega ka Leipzigi asuvasse K. F. Koehleri firmasse Tartu ülikooli jaoks sõja algusest saadik varutud kirjanduse.³³⁰ Ometi olid õppejõudki erakogude ostmiseks eeltööd teinud, ajaloolased (prof. Curschmann) vajasisid ammu ilmunud allikapublikatsioone ja käsitlusi, Leipzigi oli varutud alates 1914. a. ilmunud perioodikaväljaanded jm., mida õppejõud soovisid oma desideeraatide nimestikes isegi viimase 10 aasta ulatuses.³³¹

Kirjanduse tasuta hankimise viiside suhtes Helfritzil vastuväiteid ei olnud. Kummatigi sekkus ta üllatuslikult järsult ka raamatukogu sisetöö küsimustesse, keelates mistahes erikollektsioonide moodustamise, k.a. deponeeritavad või üle võetavad kogud, rõhutades nii uute kataloogide koostamise kui ka uue paigutussüsteemi vajalikkust. Viimast on Schlüter pidanud mõneti teostamatukski juhul, kui endine raamatukogu peaks saabuma tagasi (*Praktisch, wenn d[ie] ganze Bibl[iothek] zurückkommt, nicht durchführbar*).³³²

Niisiis kujunes Helfritzi korraldusel raamatukogust, erinevalt endistest tavadest, esmajoones teaduskondi/õppetoole jooksvalt kirjandusega varustav keskus. Ent siingi põrkusid Schlüteri ja Helfritzi seisukohad esimese kahjuks.

Kirjas K. F. Koehleri firmale 8. oktoobrist on Schlüter “ülalpoolt antud ülesande järgi sunnitud” teatama ammuagsete suhete katkestamisest,³³³ sest “ülikooli valitsus tunneb end kohustatud olevat toetama sõja tõttu täiesti laostunud kohalikku raamatukaubandust”. Samas vabandas ta ülikooli valitsuse keeldumise pärast maksta nii raamatukogu sõjaeelseid võlgu kui ka tasuda hiljem kogunenud kirjanduse eest,³³⁴ sest saksa ülikoolil pole “kitsalt juriidi-

³²⁷ Vt. ka Parmas, R. Publikatsioonide vahetamine ... Lk. 35.

³²⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 220, l. 16.

³²⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 220, l. 16.

³³⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 30, l. 75.

³³¹ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 75, l. 2–23, 119–121 jm.

³³² TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 220, l. 18.

³³³ Vt. ka Michelson, R. Raamatuost ... Lk. 162.

³³⁴ Grimm oli pöördunud juba 12. augustil K. F. Koehleri firma poole palvega esitada loetelu raamatukogul sõja tõttu saamata jäänud (jätk)väljaannetest koos arvega, mis ka kohe saabus nõude-

lises mõttes” seost veneaegsega, pealegi nõudvat saksa ülikooli “täielikult uuenenud õppe-
toolid” endisest erinevaid õppevahendeid. Edasi väidab ta, vaevalt küll veendunult, et vahe-
aastatel kogunenu jääks vaid üksikkõideteks, kuna raamatukogu endine põhivara on ülikoo-
lile kadunud. Ometi on ta samas pöördumises palunud täpseid andmeid nüüdseks kehtivate
hindade kohta lootuses võimalike soodustuste najal saavutada mingi kokkulepe hetkel veel
määratlematus tulevikus.³³⁵

Raamatukogu tellimused suunatigi peale paari erandi Tartus asuvasse J. K. Krügeri
kaupluse, kelle vahendust kasutati ka sajandi algaastatel. Tellimused on esitatud järk-
järgult, alates 19. septembrist kuni 23. oktoobrini.³³⁶ Teaduskondade/õppetoolide desideraa-
tide nimestike koostamisel³³⁷ ilmneb selgelt bibliograafiliste abiallikate vajaka jäämine
(valdavalt puuduvad ilmumis-, aga ka täpsed autoriandmed). Soovitud on mitut teadus-
ajakirja alates 1914. aastast, monograafiaid isegi 1890-ndatest aastatest, seega müügi-
võrgust kadunutki — kõik see pidurdas tellimuste täitmist. Esimesed raamatud on saabunud
11. okt., edasi alles 16., 19. ja 27. nov., siis kui õppetöö ülikoolis oli juba lõppenud.³³⁸
Schlüteri koostatud Krügerilt tellitud kirjanduse nimistus on registreeritud 477 nimetust,
millest aktsessiooniraamatusse on kantud 357 (u. 75% tellitust).³³⁹ Välismaalt on veel enne
Helfritzi seatud piiranguid muretsetud O. Rothackeri kauplusest Berliinis 54 monograafiat
arstiteaduskonnale ja erakogust Magdeburgist 16 õigusteaduslikku teost. Vaid 21 nimetust
on ostetud Tartu teise, s.o. F. Bergmanni raamatukaupluse kaudu.³⁴⁰ Kokku moodustab
raamatukogu kaudu ülikooli allasutustele ostetud kirjanduse hulk 448 nimetust. Raamatu-
kogu n.-ö. põhifondi täienduseks on saadud vaid paar raamatukogunduse alast käsiraamatut
ja sõnaraamatut ning mõned hädavajaliku jooksva bibliograafia numbrid.

Kummatigi on saksa ülikool jätnud kogu saadud kirjanduse eest Krügeri kauplusele
maksmata ja võla on hüvitanud eesti ülikool alles 1919. a. augustis summas 26 703 marka ja
40 penni (saksa vääringus oli see 10619,01 marka).³⁴¹

Desideraatide tellimise kõrval on Schlüter kavakindlalt pühendunud omaenda prog-
rammi täitmisele. Tema kontseptsioon on lühidalt sõnastatud vaid nädal pärast Helfritzi
ülesastumist, s.o. 1. okt. kirjas Münchenis asuvale J. Lehmanni kirjastusele: “Ei saa juttugi
olla raamatukogust ja teadustööd viljastavast tegevusest, kuni pole kiirkorras vormistatud
ajakirjade ja hädavajalike teatmeteoste tellimine, hangitud sõsarraamatukogude dublett-
annetusi või ostetud surma läbi lahkunud õpetlaste terviklikke kogusid, seega — kuni pole
loodud uue raamatukogu baasfond”.³⁴² Veel oktoobri algul püüdis ta hankida täpsemat
taevert mitmete müüdavate raamatukogude kohta Saksamaal (mõtet on toetanud ka Saksa-

ga 2096,29 margale, kaasa arvatud sõja algul tasumata jäänud saadetiste eest. — TÜR KHO, f. 4,
nim. 2, s. 30, l. 5, 9–18.

³³⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 30, l. 75.

³³⁶ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 30, l. 60; s. 218, l. 1–14.

³³⁷ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 75, l. 42–53; s. 30, l. 60–72.

³³⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 87, l. 23–52.

³³⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 218, l. 1–14; nim. 1, s. 355, l. 206–216. Osa puudujäänust on saabu-
nud isegi 1919. a. sügiseni, vt. TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 88, l. 2–11.

³⁴⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 57, l. 4–7; s. 220, l. 4; s. 87, l. 22–23.

³⁴¹ EAA, f. 2100, nim. 4, s. 35, l. 25–26; TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 87, l. 27.

³⁴² TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 30, l. 74.

maalt saabunud õppejõud, sagedamini on nimetatud Thureau, Simmleri, Ziegleri kogu), kuid ei leidu andmeid läbirääkimiste kohta, algatuski peegeldub vaid lauajuhendis.³⁴³

Terviklike erakogude ostuga kaasneb tavaliselt tarbetuid väljaandeidki, mida tasakaalustab aga erialane tuumik, kui see on puutumatu säilinud. Annetatud kogud on tihti-peale eelneva seleksiooni jääk, aga pole välistatud ka läbinisti juhuslik koostis. Sellest siis Schlüteri põikpäine ostueelistus ajal, kui raamatukogu sai annetusi üliohtlalt.

Oletatavasti Saksamaal viibides kavandatud vanema kirjanduse järelkomplekteerimise vaevarikast teed suuremate raamatukogude dublettide varal on Schlüter alustanud samuti oktoobrikuu esimestel päevadel. Sellekohase pöördumise tekstis³⁴⁴ kirjeldab ta Tartu ülikooli raamatukogu suurt kaotust ja Saksamaa raamatukoguhoidjate mõistvat ning toetavat suhtumist dublettide najal fondide taastamisse. Üleskutses palub ta loovutada "eriti vanemaid trükiseid kõigilt teadusladelt ja kõigis keeltes, aga ka vanemate ajakirjade seeriaid, dissertatsioone ja programme", ennekõike muidugi pakutava nimestikke. Ülikooli valitsusele esitatud adressaatide loend (suhtlemine toimus sõjaväe posti kaudu) sisaldas 89 raamatukogu Saksamaal ja 66 Austria-Ungaris, Šveitsis, Rootsis, Soomes, Taanis, Norras, Hollandis, Belgias, Rumeenias.³⁴⁵ Luba kontaktideks ei saadud ei nn. neutraalsete riikide ega Saksamaa liitlasriikidest eraldunud Austria-Ungariga.

Pöördumine võis leida küllalt positiivset vastukaja, ehkki vastutulek nõudnuks mahukat eeltööd (ei tarvitsenud ju olla käepäraseid dublettide katalooge!). Nõusolevaid vastuseid on saabunud siiski vaid 8-lt raamatukogult, mitmed on soovinud dublettide vahetamist, aga üldiselt peeti vajalikuks oodata sõjaolude lahenemist.³⁴⁶ Raamatusaadetisi pole Tartusse jõudnud, samuti on raskesti tuvastatav dublettide kataloogide või nimestike saamine.

Ülikooli valitsuse vahendusel pöördus Schlüter ilmselt samaaegselt ka 198 suurema kirjastuse, teadusasutuse ja -seltsi poole Saksamaal³⁴⁷ palvega saata võimaluse korral nende endi varasemate väljaannete dublette. (Pöördumise trükitekst on säilinud kleebisena eravaldusse kuulunud raamatus.) Nõusolek saabus vaid üksikutelt.³⁴⁸

Tagajärjekam oli ettepanek dissertatsioonide, akadeemiliste trükiste ja toimetiste suurelt osalt saajandivanuste regulaarsete vahetussuhete taasalustamiseks. Pöördumine saadeti 89-le adressaadile, peale Saksamaa ka teistesse riikidesse.³⁴⁹ Vastuseid saabus ligi 20-lt ülikoolilt, kellest enamik oli sõja puhkemisest saadik Tartu ülikooli jaoks trükiseid varunud. Vastasid ka mõned teadusseltsid ning Amsterdami ja Stockholmi akadeemia.³⁵⁰

Suurt ettevalmistust ja organiseerimistööd nõudnud kontaktide rajamise/taastamise katsed sõdivas Euroopas langesid paratamatult ajastuse ohvriks. Ülikooli sõjaväeline valitsus tagas küll tasuta transpordi ja muudki, kuid näit. veel oktoobrikuu algul on J. Lehmanni kirjastus Münchenis kurnanud tsensuuritakistuste üle.³⁵¹ Ebakindlus postikorralduse suhtes,

³⁴³ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 15.

³⁴⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 58, l. 9.

³⁴⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 58, l. 7–8.

³⁴⁶ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 58, l. 21–49; vt. ka Ermel, M. Pole raamatukogu Lk. 181–182.

³⁴⁷ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 30, l. 86–92.

³⁴⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 29, l. 24, 39; s. 30, l. 74.

³⁴⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 58, l. 14, 16–17.

³⁵⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 58, l. 21–49.

³⁵¹ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 30, l. 77.

võib-olla ka umbusk sõjaväele alluvuse suhtes (peegeldus raamatukogu aadressis), vältimatud ainelised kulutused säästuoludes — see kõik ei saanudki soodustada sisult hea-tegevuslikku suhtlust. Raamatukogu jaoks tähendas see arvestatava, paraku passiivse komplekteerimisallikana peamiselt kohapealseid annetusi.

Annetatava kirjanduse tõepoolest massiline kasv on alguse saanud juba enne Schlüteri saabumist ja jätkunud novembrikuu keskpaigani. Algselt seisis selle eest hea juba juulis Helfritzi korraldusel kohapealsete õppejõudude hulgast moodustatud komisjon,³⁵² kuhu kuulus ka raamatukoguhoidja W. Grimm. Komisjon, mille eesistujaks oli Peterburi päritoluga Tartu ülikooli kasvandik ja hilisem Tomski ülikooli meditsiiniprofessor F. C. v. Krüger, apelleeris üleskutses üldsuse abile kogu ülikooli, sealhulgas raamatukogu evakueeritud varade osalisekski korvamiseks.³⁵³ Suurima aktiivsusega reageeriti mõistagi raamatuannetustega Balti regioonist, prof. v. Krügeri andmetel oli hulgaliselt trükiseid ootel ka Saksamaal.³⁵⁴

Saabunud kirjanduse kogumahtu ei ole allikate lünklikkuse tõttu võimalik määratleda, selle korraldamine — dublettide selgitamine, eelkõige säilitamiseks sobiva selekteerimine nõudis asjatundlikku pikaajalist tööd, mida jätkus raamatukogu selle tegevusperioodi lõpuni ja kauemakski. Schlüter on alustanud kirjanduse arvelevõtmist ilmselt endiste põhimõtete järgi nn. üldrubiiki kuuluvast, kuid see on katkenud 2. nov.³⁵⁵ Valdav osa annetustest on arvele võetud alles 1919. a. sügisel (seega enne raamatukogu reevakueerimist) ja kantud aktsessiooni-raamatusse aasta eest saabumise järjekorras koos annetajate nimedega.³⁵⁶ Kokku moodustavad need tulmed 5376 nimetust, millele lisaks võiks arvestada 400–500 teadmata päritolu üksust. On põhjust arvata, et tegemist on Schlüteri tehtud valikuga, seda enam, et raamatukogu vajadused pisut enam kui poole aasta jooksul ei olnud oluliselt muutunud.

Schlüteri töö mahtu säilitamiseks sobiva kirjanduse selekteerimisel võib tuletada annetajate nimekirja³⁵⁷ võrdlusel aktsessiooniraamatuga, paraku vaid augusti/septembri tulmete piires: enam kui 7900-st sellal saadud ühikust on aktsessiooniraamatu järgi säilitatud vaid pisut üle 3900 (!), seda kohalikku päritolu annetuste piires. Suur arvuline diferents võiks osalt tuleneda ajakirjade/raamatute arvestamise erisusest, regiooni sama eriala kogude suhtelisest sarnasusest, mistõttu nad üksteist dubleerisid, enamalt jaolt aga tarbetu populaarja ajaviitekirjanduse rohkusest. Palju kõne all olnud ja oodatud eraannetustest Saksamaalt on säilinud andmete põhjal Tartusse jõudnud u. 350 köidet, nende hulgas vaid üksikud kümnete üksusteni ulatuvad saadetised. Suurim on Greifswaldi meditsiiniprofessori Groberi mitmekesise sisuga 156-köiteline kingitus (arvele võetud sellest 105), aga näit. Magdeburgi politseiülema V. Bonini saadetud 145-st üksusest on arvele võetud vaid 33.

Sisult on annetatud hulgas absoluutses ülekaalus meditsiinikirjandus, millele järgneb ilukirjandus, vähemal määral on esindatud teoloogia ja õigus. Suurema püsiväärtusega on kahtlemata annetatud ajalookirjandus, sealhulgas parun v. Uexkülli kogust pärit 716 köidet kreeka, rooma, idamaade ajalugu, ka kreeka/rooma autoreid. Uuem ajalugu sisaldus hiljuti

³⁵² TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 220, l. 1.

³⁵³ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 220, l. 1; vt. ka Ermel, M. Pole raamatukogu Lk. 177–178.

³⁵⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 220, l. 3.

³⁵⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 355, l. 189–194.

³⁵⁶ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 356, l. 76–355; ka s. 355, l. 189–194.

³⁵⁷ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 51, l. 144–145.

surnud ajalookandidaat Hugo Semeli kogus (820:606 köidet) ja mõistagi prof. R. Hausmanni kogus (tollal arvestatud 3785 köidet, lisaks 205 dubletti), mis ei peegeldu ka toodud üldarvestuses.

Universität zu Dorpat.
 Bibliothek.
 —*—
 DORPAT,
 den 9. Oktober 1918.
 16.0

An die
 Universität
 Basel

Nachdem am 15. September die Dorpater Universität als deutsche Hochschule wieder eröffnet ist und ihre wissenschaftliche Tätigkeit in vollem Umfange wieder aufgenommen hat, wendet sich die Verwaltung der Universitäts-Bibliothek an die Universität Basel mit der Bitte, den schon früher zwischen beiden Anstalten bestehenden, seit August 1914 durch den Ausbruch des Krieges unterbrochenen Austausch ihrer wissenschaftlichen Veröffentlichungen wieder aufzunehmen.

Die Sendungen erbitten wir als „Privatgut der Militärverwaltung“ an die Universitätsverwaltung beim AOK 8, Dorpat, Universitätsbibliothek.

Der Oberbibliothekar: Dr. W. Schlüter

Väljavõte Landesuniversität'i raamatukogu pöördumisest vahetussuhete taastamiseks (TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 58, l. 15–15p.)

Kogu saabus veel prof. Hausmanni eluajal (surn. 19.12.1918), kuid kahetsusväärset ebakohase ja omaniku nimega täiesti ühitamatu klausliga, mille tekkelugu seni teadmatuna vajaks selgitamist. Selle järgi tulnuks kogu üle anda Liivimaa rüütelkonnale juhul, kui Tartu

ülikool peaks kunagi saama taas vene või kujunema eesti ülikooliks.³⁵⁸ Üleandmise tingimused³⁵⁹ on dikteerinud kogu (võib-olla ka omaniku) hooldaja (?) prl. Justine v. Seidlitz, Tartu baltisakslaste konservatiivse kogukonna eakas metseen ja heategevuslane, sest prof. Hausmann ise oli äkilise haigestumise järel oma elu 4 viimast aastat veetnud vaimset invaliidistununa.³⁶⁰

Annetusena saabunud kirjanduse sisuline ühekülgus vaevalt et võimaldas välja töötada uut, Helfritzi poolt nõutud süstemaatilist paigutuskeemi, selle teaduslik väärtuski oli igatsetud "baasfondi" kujundamiseks raamatukogus üsna kasin.

Laakmanni ja Mattieseni trükikoja annetatud väljaanded, kokku üle 700 nimetuse, võinuksid panna aluse kohalike trükiste kogule (neid leidus ka teistes kingitud kogudes), olid Schlüteri huvisfääris,³⁶¹ kui toonane mõte selleni oleks küündinud, kuid — erikogude moodustamine ei olnud lubatud. Ehk seetõttu ei olegi leidunud vähimaidki pidepunkte raamatufondi(de) toonase liigenduse kohta, mis Schlüteri korraarmastusega kuidagi ei sobitu. Selgelt ajanappuse tõttu pooleli jäänud aktsessiooniraamatutki asendavad vaid iga üksiku annetaja (paraku mitte kõigi) kohta koostatud saabunud raamatute nimekirjad.³⁶² Oletada võib küll mingi ajutisegi kataloogi koostamist, kuid midagi taolist tänaseni säilinud ei ole.

Kuniks polnud saabunud ostetavad raamatud (kätte hakkas neid jõudma alles oktoobrikuu teisest poolest) otsiti laenuabi teistest raamatukogudest, nagu Riia linna-raamatukogu, Berliini kuninglik ja Königsbergi ülikooli raamatukogu. Esimese tellimuse on Schlüter lähetanud juba 23. sept., viimased novembrikuu alguses. Kokku on tellitud u. 85 nimetust — üpriski tagasihoidlik kogus kui võrrelda seda desideraatide loendiga. Laenajate ring on hõlmanud napilt kümmekonda õppejõudu, ootuspäraselt enam humanitaaralade esindajaid, teistest enim ajaloo professor Curschmann ammu ilmunud allikapublikatsioonide sooviga, mida korduvatest katsetest hoolimata ei saadudki. Nõutud kirjanduse ilmumisaeg on tagasiviidav sajandivahetusse või sõjaeelsesse kümnendisse, soovitud on mitmeid perioodikaväljaandeid, millest pooled olid evakueeritud põhikoguski olemas.³⁶³

Võib arvata, et pisut enam kui poolteist kuud kestnud töö raamatukogus Schlüterile palju rõõmu ei pakkunud. Tagasilöögid komplekteerimispoliitika ja töökorralduses, tulemusteta jäänud aktiivse komplekteerimise algus, tuhanded raamatud, mis ligilähedaseltki ei asendanud Venemaale viidud põhikogu, lubavad aimata, miks Schlüteri viimane omakäeline märke leiduvates dokumentides kannab kuupäeva 11. nov., ehkki saksa ülikool lõpetas ametlikult tegevuse 27. nov. 1918.³⁶⁴

*

Kuupäevaliselt on edasine sündmuste kroonika järgmine: 19. nov. loovutasid sakslased tsiviilvõimu Eesti Ajutisele Valitsusele, 1. det. anti ülikool hauptmann Helfritzi poolt üle Eesti võimude esindajaile, mille järel saksa õppejõud, kaasa arvatud prof. F. C. v. Krüger ja H. Helfritz lahkusid koos ülikooli dokumentidega Saksamaale. Rindejoon oli jõudnud Eesti

³⁵⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 220, l. 3.

³⁵⁹ Vt. ka Ermel, M. Pole raamatukogu Lk. 178.

³⁶⁰ Vt. nekroloogid: Dorpater Zeitung. 21.12.1918.; Dorpater Nachrichten. 17.02.1923.

³⁶¹ Vt. lk. 147.

³⁶² TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 51, l. 1–143.

³⁶³ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 167, l. 17, 20, 24–25; vt. ka Ermel, M. Pole raamatukogu... Lk. 182.

³⁶⁴ Tamul, S. Landesuniversität... Lk. 76.

aladele: pealetungivad punaväed olid juba vallutanud Narva, 7. dets. lahkusid Saksa väed Võrust. Schlüter lahkus Tartust 13. dets., vaid 4 päeva hiljem loovutasid Saksa väed Valga, millega kadus ka Eestist väljasõidu võimalus. 22. dets. loovutasid eestlased punavägedele Tartu.

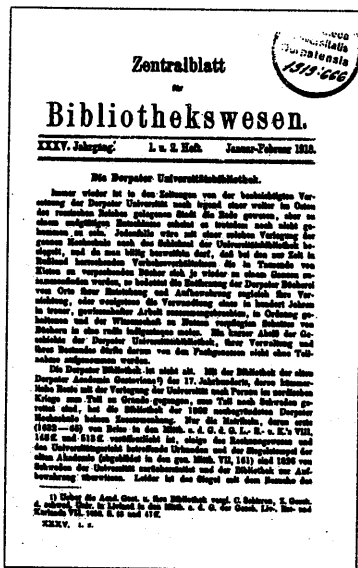
Raamatukogu on sakslastelt 11. dets. üle võtnud V. Ernits ja M. J. Eisen,³⁶⁵ kuid dokumentide puudumine ei luba aimata üleandjat. Ajakirjanduse andmetel³⁶⁶ ei teinud seda Schlüter ja olude sunnil ongi tegemist olnud vaid formaalse aktiga nagu kogu ülikooli puhulgi.³⁶⁷ Põhjalik inventuur toimus hoopis hiljem, kaasa arvatud raamatute arvelevõtmine ilmselt alles augustis 1919.

Schlüter lahkus Tartust Riiga ja viibis seal uue aasta alguseni. Jääb vastamata küsimus, kas 2 nädalat kestnud reispaus oli sundseis (sõidutakistused, haigus?) või oli see võimaluste kaalumise tagasipöördumiseks. Tema maha jäänud isiklikud raamatud (nüüdseks valdavalt humanitaarraamatukogus) lubavad oletada isegi viimast ja veel 1921. a. on raamatukogusse jõudnud üks tema töödest³⁶⁸ — annetatuna abikaasa poolt.³⁶⁹

Edasine teekond kulges Schlüteril läbi Miitavi ja Memeli, küllap rasketes liiklusoludeski, Königsbergi, kus ta haigestus ja hospitaliseeriti. Ta suri 14. jaanuari hommikul 1919,³⁷⁰ päeval, millal Eesti väed vabastasid Tartu...

Raamatukogusse jääb Schlüterit meenutama erudeeritud ja kutsetöökis vajalike eelteadmistega mehe elutöö, mis rajanes eelkäijate tehtu põhimõttekindlal tunnustamisel, lubamata kõrvalekaldumist järjepidevusest, mis ju ongi määravaks raamatukogu kui terviku arenguprotsessis. Kõik see on omal ajal (ja hiljemgi) paljuski langenud poliitiliste olude ohvriks, ometi mitte jäädavalt ja tehtu hindaminegi (nagu elus sageli) jäänud järglaste hooleks.

Mag. theol. Johannes Frey: "Sünni poolest hannoverlasena on ta tulnud Liivimaale nii varakult, et tema elujõud ja elutöö on sellele maale pühendunud. Kui tugevalt ta oma juured siin kinnitas, kui väga Liivimaa talle teiseks koduks sai, seda näitab tema väsimatu andumusega tehtud töö, mis kaugelt ületab ametikohustuste piirid."³⁷¹

W. Schlüteri ülevaade Tartu ülikooli raamatukogust, allkirjastatud Heidelbergis 1. dets. 1917

³⁶⁵ EAA, f. 2100, nim. 4, s. 35, l. 3–4.

³⁶⁶ Postimees. 20.02.1919.

³⁶⁷ Postimees. 18.01.1919.

³⁶⁸ Bulte, H. Zur Geschichte der Universität Dorpat // Deutsche Rundschau. 1917. Bd. 170. S. 358–374.

³⁶⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 57, l. 11p.

³⁷⁰ Nordlivländische Zeitung. 18.02.1919; Frensdorff, F. Zur Erinnerung... S. 15.

³⁷¹ Frey, J. Wolfgang Schlüter // Deutsche Erde. 1913. Jg. 12. S. 33.